

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

KLAPKA GYÖRGY, GENF ÉS A ROMÁNOK 1847–1868

Mottó: „*O vanitas vanitatum! Be nagy hiba, midőn az emberek; kik magokban véve bizony nem nagy emberek, elbízák magokat, mivel nagy emberek őket egyéni céljaikhoz eszközül használják*”

Levélrészlet, Horváth Mihály Vukovits Szávának, Livorno, 1862. július 29.

I.

*Indulás és beérkezés (Temesvártól Komáromig) – készülődés a genfi emigrációban**

Ez a tanulmány közismert tények, elfeledett adatok vagy eddig ismeretlen levéltári források felhasználásával és újszerűnek remélt átcsoportosításával egy nehezen kategorizálható magyar történelmi személyiségnek – Klapka Györgynek¹ (1820–1892) – a román politikai elittel kialakított kapcsolatait és a román nemzeti törekvésekhez való viszonyát kívánja áttekinteni és (újra) értékelni. A Kossuth-emigráció 1850-es, 1860-as évekbeli tevékenységét vizsgáló szakirodalom² ugyanis, jóllehet kimerítő részletességgel

* A tanulmánynak a svájci magyar emigrációra és Klapka ottani tevékenységére vonatkozó adatait 1988 augusztusi, illetve 1989 augusztusi genfi kutatásaink során találtuk Pál Lajossal. Erre a Genfben élő dr. Kékessy Dezső tiszteletbeli magyar konzul magánösztöndíja teremtett lehetőséget. Segítségéért és önzetlen támogatásáért ezúton mondunk köszönetet.

¹ Klapka György (Móric) 1820. április 6-án született a temesvári Szent György téren álló ún. „seminarumi templom” közelében lévő kétemeletes házban, „ahol később fényképszeti műterem üzemelt”. *Dr. Berkeszi István*: Temesvár nevezetesebb látnivalói. Temesvár, 1907. 5. o. Részletes életrajzát l. *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. VI. k. Budapest, 1899. 458–466. o.; Magyarország vármegyéi és városai Temesvár. (Szerk. *Borovszky Samu.*) Budapest, é. n. 218–219. o.; *Vajda Emil*: Komárom hőse. Budapest, 1894. Életútjának tömör, tárgyilagos értékelését adja *Pálffy János*: Magyarországi és erdélyi urak. (S. a. r. *Szabó T. Attila.*) II. k. Kolozsvár, 1939. 74., 146. o. Legújabbban *Szénássy Zoltán*: Klapka György. Bratislava, 1977. (Második, bővített kiadás: Pozsony/Bratislava, 1992.) és *Hermann Róbert*: Klapka György honvédtábornok. MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest, 1991. 5–56. o.

² *Veress Sándor*: A magyar emigratio a Keleten. 1–2. k. Budapest, 1878.; *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dako-román törekvések. Budapest, 1895.; *Berzeviczy Albert*: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. I–IV. k. Budapest, é. n. (1922–1937.); *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Budapest, 1927.; *Asztalos Miklós*: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, 1928.; *Deák Imre*: Az első magyar-román konföderációs tervek. *Magyar Kisebbség*, 1932. (9 folytatásban); *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.; *Uő.*: Idées et plans sur la confédération danubienne en Hongrie au XIX. siècle. Budapest, 1943.; *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. I. k. Budapest, 1940., II. k. Budapest, 1948.; *Kemény G. Gábor*: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946.; *Balázs József*: Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1957. 3–4. sz. 70–82. o.; *Ács Tivadar*: A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye 1859–1861. Budapest, 1958.; *Koltay-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.; *Mérei Gyula*: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840–1918. Budapest, 1965.; *Szabad György*: Forradalom és

s már-már refrénszerűen ismerteti a tábornok meg-megújuló kezdeményezéseit, hajlamos evidenciaként kezelni valóban kiemelkedő szerepét. Ám arra már nemigen keres választ, hogy miért éppen Klapka tábornok lett a román vezetéssel folytatott korabeli megegyezési kísérletek kulcsfigurája, amikor a számkivetésbe kényszerült nagy magyar reformnemzedék számos tagja jóval nagyobb politikai súllyal, elmélyültebb intellektuális fölkészültséggel (Teleki László, Horváth Mihály, Pulszky Ferenc, Irányi Dániel, Rónay Jácint s persze Szemere és Kossuth), vagy egyszerűen erdélyi, partiumi, bánági származásából s gyermekkorában szerzett nyelvtudásából fakadóan (Jósika Miklós, Bethlen Gergely, Buda Sándor, Berzenczey László, Gál Sándor, Karacsay Sándor, Teleki Sándor, Teleki László és Vukovics Sebő) több fogódzóval, alaposabb ismeretekkel rendelkezett a románságról mint ő.

Klapka tábornok ráadásul nem sorolható azok közé sem, akiket a számkivetettség viszontagságai román nyelvtérre, Havaselvére és/vagy Moldvába sodortak, ahol – esetleg ifjúkori előzmények után – idővel a román föld és népe, valamint a magyar–román együttélés bonyolult problematikájának különféle szintű és színvonalú „szakértőivé”³ nőttek ki magukat (Vidats József, Seres Lajos, Oroszhegyi Jósa, Veress Sándor,⁴ Kajdácsi Antal, Bánffy István, Karacsay Sándor és a bánági bolgár szülőkől kiegészítés választóján (1860-61). Budapest, 1967.; *Uő.*: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.; *Kovács Endre*: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, 1967.; *Uő.*: Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés története a régi Magyarországon. Budapest, 1977.; *Szász Zoltán*: A román–magyar összefogás kísérlete 1849 után. *História*, 1979. 4. sz. 28–29. o. és *Uő.*: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: Erdély története 1830-tól napjainkig. III. k. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 1988. (3. kiad.) 1444–1452., 1462–1473. o.; *Lukács Lajos*: A magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.; *Spira György*: Kossuth és alkotmányterve. Debrecen, 1989; *Borsi-Kálmán Béla*: Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1849–1867. Highland Lakes, New-Jersey, 1991.; *Uő.*: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1993.; *Miskolczy Ambrus*: Amikor a mítosz születik. Egy román népballada: a Miorița útja Sovejatól Párizsig és vissza avagy fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig. Doktori értekezés. Budapest, 1994.; *Uő.*: Nemzetiség, szabadság, politika. Fejezetek a magyar és román emigráció párizsi dialógusának történetéből. *Aetas*, 1996. 2–3. sz. 5–39. o.; *Hermann Róbert*: Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció. *Aetas*, 1996. 2–3. sz. 40–66. o.; *Urechia, V. A.*: L’alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l’Autriche. Bucarest, 1894.; *Marcu Alexandru*: Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848–1877. București, 1930.; *Bossy, R. W.*: Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă. București, 1931.; *Uő.*: L’Autriche et les Principautés-Unies. București, 1938.; *Brătianu, Gheorghe I.*: Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională. București, 1932.; *Cioranescu, Georges*: L’activé fédéraliste des exilés roumains (1850–1852). Revue des études roumaines. II. Paris, 1954. 193–212. o.; *Berindei, Dan*: Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară. Studii și materiale de istorie modernă. 2. k. 1960. 223–242. o.; *Boicu, Leonid*: Cuza Voda față de lupta popoarelor pentru emancipare națională. Cuza Voda. In memoriam. Iași, 1973. 235–260. o.; *Curticapeanu, Vasile*: Alexandru Ioan Cuza și Transilvania. Uo. 409–442. o.; *Károlyi, D(é)nes*: Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare. Anuarul Institutului de istorie și arheologie. Cluj-Napoca, XVIII(1975). 173–191. o.; *Metes, Ștefan*: Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX. 2. kiad., București, 1977., 195–244. o.; *Cristea, Gheorghe*: Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. *Revista de istorie*, 1979. 1. sz. 31–55. o.; *Bodea, Cornelia*: Teleki László és az 1848-as román emigráció. In: Teleki és kora. Szirák, 1985. november 12–13. (Szerk. *Praznovszky Mihály* és *Rozsnyói Ágnes*.) Salgótarján, 1987. 106–111. o. Az „idegen” történészek munkái közül kiemelkedik *Emerit, Marcel*: Victor Place et la politique française en Roumanie à l’époque de l’Union. București, 1931.

³ L. bővebben *Borsi-Kálmán Béla*: A román társadalom az 1850-es, 60-as években, ahogyan a magyar (Kossuth-)emigránsok látták. *Alföld*, 1990. 6. sz. 34–38. o., ill. kötetben *Uő.*: Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században, Bukarest–Budapest, 1995. 67–75. o.

⁴ A legkiemelkedőbb közülük *Veress Sándor* (Sarkad, 1828 – Bukarest, 1884), akinek A magyar emigratio a Keleten (Budapest, 1878. I–II.) c. műve ma is haszonnal forgatható, míg Románia története c. kézirata (MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 40491/7.) viszont még kiadásra és felfedezésre vár – elsősorban a román

Kajdácsi Antal, Bánffy István, Karacsay Sándor és a bánági bolgár szülőktől származó Dunyov István⁵).

A fent felsorolt feltételek közül azonban az egyik legfontosabb Klapka személyénél is adott volt: ő szintúgy Dél-Kelet-Magyarországon, az Alföld déli része a Maros, a Tisza és a Duna közötti tájegységben, a Bánságban látta meg a napvilágot, akárcsak a vingai születésű Dunyov. Márpedig a Banatus Temesiensis (Temeswarer Banat) székhelyén, Temesvárott, az 1820-as, 1830-as években, ha nem is jelentős számban, de éltek románok is.⁶ Nem beszélve Karánsebesről, ahol Klapka serdülőkorában – az ottani katonai iskola növendékeként – ugyancsak hosszasan időzött.⁷

Ám az apai ágon elnémetesedett morva, anyai ágon pedig bánági (verseci) sváb polgár családból származó fiatalember⁸ – a köztisztviselőben álló temesvári „Bürgermeister”⁹ fia – nemhogy románul nem tanult meg, hanem 13 éves koráig magyarul sem igen. Erre csupán 1833–1835 között került sor, amikor atyja egyik fivéréhez küldte Kecskemét városába, hogy az ország (Hungária) nyelvét – „mely az akkori pozsonyi országgyűlés végzése értelmében minden Magyar honpolgárra nézve kikerülhetetlen szükségé vált”¹⁰ – tökéletesen elsajátítsa. A Klapka familia ugyanis, bár otthon németül beszélt, nagyon is hálás volt új hazájának ősei befogadásáért s megélhetése biztosításáért,¹¹ s ezért – akárcsak századokkal korábban érkezett hospes elődei – izigvérig hungarusnak,¹² magyarországinak tartotta és érezte magát. Ennek az érzésnek, amit honszeretetnek is nyugodtan nevezhetünk, természetes következménye volt, s egyre kívánatosabb járulékos eleme lett a magyar nyelvhasználat – különösen a magyar történelemfejlődés mindmáig egyik legdinamikusabb szakaszának számító s Klapka

társadalomkutatók és szociográfusok számára. A kéziratot bemutatja és szemelvényeket közöl belőle *Zákonyi Botond*: Nemzetiségek a múlt századi Romániában. Bevezetés Veress Sándor írásához. *Regió. Kisebbségi Szemle*, 1997. 2. sz. 163–180. o. L. még *Beke György*: Veress Sándor tolla és körzője. Bukarest, 1976. és *Uő.*: A Kossuth-emigráció Bukarestben. Magyar emlékirók Romániában. Budapest, 1998.

⁵ *Lukács Lajos*: Garibaldival a szabadságért. Dunyov István élete és működése. Budapest, 1968. 15. o. Dunyov rövid életrajzát l. még *Mihail Sipkov*: Az 1848–49-es magyar forradalom hős bolgár harcosa. In: *Mai Bulgária*, 1975. 11. sz. 8–9. o.

⁶ Vö. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980. 89. o. L. még *Veresegyháziné Kovács Jolán–Veresegyházi Béla*: Magyarország történeti-topográfiai kislexikona. Budapest, 1996. 262–264. o. Történetéhez l. pl. *Böhm Lénárt*: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története. I–II. k. Pest, 1867–1868. Temesvár korabeli demográfiai helyzetéhez l. *Johann N. Preyer*: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Temesvár, 1853.

⁷ *Klapka György*: Emlékeimből. Budapest, 1886. 13. o. és *Szinnyei* 458. o.

⁸ *Szinnyei* uo. Származására l. még *Szénássy* 1977. 10–14. o. és *Hermann*: Klapka. 7. o. Érdekes, hogy a Klapka Józsefnél alig fiatalabb (1797-ben született), szintén német eredetű Mátray (Rothkrepf) Gábor „nemzeti könyvtárör” az 1848–49-es „magyar seregek” tábornokainak lajstromát adva, Klapkát „lengyelnek” véli, l. *Mátray Gábor*: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben. (Kiad. *Fülep Katalin*.) Budapest, 1989. 116. o. Hatvany Lajos viszont Klapka emlékiratait elemezve „temesvári német fiúcskát” ír a leendő tábornok ifjúságáról szólva, *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. Budapest, 1967. II. k. 754. o.

⁹ *Klapka* 3. o. Atyja részletes életrajzát l. *Szinnyei* 466–467. o.; vö. *Hermann*: Klapka. 7. o.; temesvári közművelődési tevékenységéhez l. még *Berkeszi István*: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. 11–16. o. és *Uő.*: A Delejtű. Délmagyarország első magyar hírlapjának kritikai ismertetése a kor jellemzésével. 1858–1861. Temesvár, 1910. 9. o. Apja egyéb viselt dolgairól l. még e tanulmány 94. jegyzetét is.

¹⁰ *Klapka* 12. o.; vö. *Hermann*: Klapka. 7. o.

¹¹ *Klapka* 5. o.; vö. *Hermann*: Klapka. uo.

¹² Vö. *Gergely András*: Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény. Kézirat. 11. o.

eszmélkedésével egyidejűleg tetőző reformkorban. Így eshetett, hogy Klapka (és Kossuth) barátai közül a hasonlóképpen bánásági, ráadásul görögkeleti (ortodox) szerb környezetből érkező Vukovics Sebő (Vukovits Száva, Szabbás) szintén kamaszkorában tanult meg – hibátlanul – magyarul.¹³ Igaz, Klapka másik barátja, 1864-es bukaresti megegyezési kísérletének főszereplője: Arthur Seherthoss (Scherr-Thoss, magyarul: Scherr-Thosz) gróf viszont csak törve beszélt nyelvünket, ő azonban Porosz-Sziléziában született,¹⁴ s csupán 19 éves korában, 1839-ben került Zemplén vármegyébe.

Tény mindenesetre, hogy Klapka 1848–1849 előtt vagy nem került kapcsolatba a magyarországi románság képviselőivel, vagy emlékirataiban nem tartotta érdemesnek megemlékezni róla. Első román vonatkozású följegyzése ugyanis közvetlenül a „közélgő vihar” előtti hónapokból származik, s mindössze annak rögzítésére szorítkozik, „hogy az 1847/8-i telet a Szászvárostól néhány órányira fekvő Kudsir [Cugir] nevű oláh [román] faluban”¹⁵ nővére családjánál töltötte.

Klapka alkalmassága későbbi kényes, ám annál nagyobb horderejű missziói teljesítésére tehát más okokkal és más adottságokkal, nemegyszer a személyiség mélyrétegeibe vezető egyéni jellemvonásokkal magyarázható. Most ezek közül vizsgáljunk meg néhányat közelebről.

Az első fontosnak tetsző mozzanat az, hogy Klapka az 1838–1847 közötti éveket – kadétként, majd a bécsi katonai akadémia („tüzériskola”) hallgatójaként – a császárvárosban élte át. Épp abban az évtizedben – a serdülő kamaszból férfivá érés időszakában – volt tehát távol hazájától, amely nemzedéke formálódásának és egyben a magyar „polgáriasulás” s nemzeti önrendelkezés ügyének is döntő s szerfelett mozgalmas korszaka volt. Klapka sem a megyei közéletben, sem az országgyűlési vitákban nem vett, nem vehetett részt, s emiatt sem „Magyarhon aristocraticus belsejében”, sem az abból is következő megoldásra váró problémákat (példának okáért a nemzetiségi kérdést) nem ismerhette meg olyan mértékben és mélységben, mint otthon maradt osztályos társai, köztük „későbbi benső barátja” Vukovics Sebő.¹⁶ Ezek inkább elméleti kérdésként éltek érzelm- és gondolatvilágában, gesztusait és mimikáját feltételezhetően nem árnyalta olyan megélt indulati töltés, mint némely kortársáét.¹⁷

¹³ *Miskolczy Ambrus*: Magyar–román dialógus Nyugaton. A magyar és román emigráció tárgyalásai 1850–51-ben. *Valóság*, 1996. 11. sz. 15. o.

¹⁴ *Kienast, A[ndreas]*: Die Legion Klapka. Wien, 1900. 34. o. Vö. *K. M. Kertbeny*: Alfabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848–1864. Brüssel–Leipzig, 1864. 56. o.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 589. o.; *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 131–134., 313–315. o. és *Uő.*: Hungarian Exiles and the Romanian National Movement. 183–185., 229–231. o.

¹⁵ *Klapka* 25. o.; vö. *Hermann*: *Klapka*. 8. o.

¹⁶ *Klapka* 22. o.; vö. *Miskolczy* 15–16. o.

¹⁷ Ebben az összefüggésben igen elgondolkodtató egy semleges szemtanú, Cuza román fejedelem francia kabinetfőnökének egyik – épp Klapkának szánt – megjegyzése: „A magyar emigráció számos ügynökét ismertem, s valahányszor Erdély került szóba, egy megvető hangsúlyt (modort) [»un ton de dédain«] figyeltem meg náluk, ami igen kevésbé alkalmas arra, hogy felkeltse a vágyat a megbékélésre.” A tábornok persze élénken tiltakozott, s határozottan állította, hogy ez nem képviseli a magyar emigráció politikai meggyőződését. Ám Baligot szavaiból kiderül, hogy a román partnerekben kétségek éltek a magyar szándékok őszinteségét illetően. Témánk szempontjából lényeges, hogy a román kémelhárítás francia vezetője Klapkához intézte szavait, ami arra utalhat, hogy a diplomatikus, világfiás modorú generálisra nem vonatkoztatta ítéletét. Baligot de Beyne levelét Cuzának (Paris, 1861. nov. 24.) idézi *R. W. Bossy*: *Agentia*. 225. o.; vö. *Kovács*: *A Kossuth emigráció*. 395. o.

Talán emiatt is érezhette úgy Bălcescu 1850–51-ben, hogy a tábornok „eszmeileg közel áll hozzá”,¹⁸ s talán ugyanez a román vélemény és a mögötte rejlő attitűd kelthette fel a megfelelő embert kereső francia és piemonti kormánykörök figyelmét, amikor 1858 és 1864 között közvetítőt kerestek a nehéznek és szövevényesnek ígérkező magyar–román (román–magyar) egyezkedések összehangolására és lebonyolítására.

Nem arról van szó persze, mintha Klapka szenttelen racionalitással, előkelő idegenként viszonyult volna a magyar ügyhöz. Apja 1841-ben szerzett magyar nemesi címe, majd 1842. áprilisában –Vukovics javaslatára – történt saját gárdahadnagyi kinevezetése a magyar királyi testőrségbe¹⁹ bizonyára csak növelte szolidaritását.²⁰ Amikor- és osztályos társai meghatározó élménye: a reformkori magyar liberalizmus és a Bécsből vezérelt konzervativizmus kettős vonzása, „a lojalításoknak ez a feltételezett konfliktusa”²¹ valószínűleg erősebben hatott rá, jobban próbára tette alakuló karakterét. Hiszen a német²² volt az anyanyelve, s a családi mintákkal is megerősített²³ osztrák katonatiszti pálya tárva-nyitva állt előtte; korántsem volt tehát eleve eldöntött, magától értetődő dolog, hogy melyik ügyet s ennél fogva melyik nemzetet választja 1848-ban. A választ és Klapka választását nemcsak mi magyarok tudjuk, hanem az európai had-és egyetemes történelem is ismeri. A komáromi vár elszánt és taktikus védőjének neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a magyar szabadságharc tragikus végnapjainak történéseivel, és viselőjét egy csapásra a magyar történelem leghíresebb, már-már Széchenyivel, Kossuthal, Görgeyvel, Deákkal s Andrássyval egyenrangú személyiségei közé emelte, felruházva az „heros de Komorn” (komáromi hős) megtisztelő címmel.

¹⁸ *Miskolc* 15. o.; vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 16. o. Ez a rokonszenvvel elegyedő bizalom oly mértékű volt, hogy Bălcescu Klapkát már a román hadsereg főparancsnoki tisztségében látta (Magheru helyett), legalábbis mint ötletet fölvetette Ghicáék előtt: „Pentru generalul ce cauți pentru noi, eu pot loa pe Klapka, cu care sînt foarte legat aci.” [A tábornokra nézve, akit keresel nekünk, én Klapkát vehetném, akivel nagyon szoros kapcsolatban vagyok itt.] Bălcescu levelét I. Ghicának (London, 1850. január 1/13.) I. *Bălcescu, Nicolae*: Opere. IV. (Kiad. *G. Zane*.) București, 1964. 261. o. Vö. *Jancsó* 183–184. o.; *Lengyel T.*: A magyar emigráció és nemzetiségek Világos után. Klny. az *Apollo* VII. kötetéből [1938]. 16. o. Klapka és Bălcescu kapcsolatához l. még *I. Tóth Zoltán*: Bălcescu Miklós élete 1819–1852. Budapest, 1958. (S. a. r. *Csatári Dániel*.) 151., 153. o.

¹⁹ *Klapka* 22–23. o.; vö. *Hermann*: Klapka. 7. o. Vukovics később is támogatta Klapkát, 1849 tavaszán pl. ő javasolta hadügyminiszter-helyettesnek, l. *Vukovics Sebő* Visszaemlékezései 1849-re. (Kiad. *Katona Tamás*.) Budapest, 1982. 79. o.

²⁰ Ezt az 1840-es években a testőrgárdában már eluralkodott hazafias szellem tovább erősíthette. Vö. *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim. (Szerk., a bevezetést és a jegyzeteket írta *Ugrin Aranka*.) Budapest, 1983. 131–135. o.

²¹ Vö. *Frank Tibor*: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892. Budapest, 1985. 19–20. o.; vö. *Hatvany* 755. o. L. még *Degré* 134. o.; *Karl Blind*: Kossuth and Klapka (with Personal Recollections). *The Scottish Review*, July and October (vol. XX). London, 1892. 380. o.

²² „...a karánsebesi, majd a bécsi katonai növeldékben – német lévén a társalgási, úgy a tannyelv is – magyar szókézlete tisztességesen megfoggy ismét...” *Vajda* 12. o. Ezt erősíti meg első (1848-as) találkozójukat megőrkítve Rónay Jácint is: (Klapka) „A magyar nyelvet... gondosan kerülte... s többnyire csak németül játszott a szeretetreméltót... nyelvünket csak amúgy törte, csavarta...” *Rónay Jácint*: Napló. (Válogatta, s. a. r. és az utószót írta *Hölvényi György*. Szerk. *Zombori István*. Kiad. *Várszegi Asztrik*. Az előszót írta *Katona Tamás*.) Budapest–Pannonalma, 1996. 159. o.; vö. *Hermann*: Klapka. 7. o.

²³ Egy családi legenda szerint egyik felmenője (Klapka János) a fehérhegyi csatában cseh tábornokként harcolt ugyan, ám két bátyja bizonyosan a császári hadseregben szolgált. Adolf Klapka mint fiatal tiszt (tábornoki mérnök) „meghalt kolerában Galicziában”, míg Klapka Nándor (Ferdinand) 1895-ben Brünnben hunyt el „mint nyugalmazott osztrák tábornok” (cs.kir. vezérőrmagy), aki a szabadságharc idején még századosként Magyarország ellen harcolt. L. *Klapka* 5–6. o.; vö. *Szinnyei* 767. o. és *Katona Tamás* jegyzeteit Klapka Emlékeinek 2. kiadásához, Budapest, 1986. 606. o.

Nyilván ez is egyik oka volt Cavour és Louis Napóleon „preferenciájának” s Klapka román politikai körökben élvezett elvitathatatlan presztizsének. De vajon az ismertség, az érvényesüléshez minden történelmi korszakban oly fontos publicity azonos-e a valódi ranggal, a kortársak egyöntetű, bár sohasem feltétlen elismerésével?

Ezt nem is olyan könnyű megválaszolni, hiszen a nemzedéktársak rivalizálástól, kisszerű torzsalkodásoktól, óhatatlan érzékenységektől és féltékenykedésektől sem mentes véleménye a legritkább esetben vág egybe az utókor objektívebbnek tételezett megítélésével. Mielőtt azonban néhány korabeli dokumentum segítségével megpróbálnánk bevilágítani ebbe a kényes kérdéskörbe, két – egy elvi, általános jellegű és egy önéletrajzi fogantatású – körülmény mérlegelésének szükségességére hívjuk fel a figyelmet.

Az elsőt már érintettük, s ez a választás, a jó ügy – a magyar progresszió és nemzeti függetlenség eszméje – melletti határozott kiállás és odaadás. Ezt soha senki, Klapka legnagyobb ellenségei és sikereit sokszor alig leplezett irigységgel szemlélő kortársai sem vonták kétségbe. Nem hagyható viszont teljesen figyelmen kívül a véletlen szerepe sem. Az anyagi helyzetével és karrier-lehetőségeivel, valamint (valószínűleg) önmagával is elégedetlenkedő huszonhat-huszonhét esztendő fiatal tiszt ugyanis 1846–47-ben csak azért nem utazott el Indiába – a lahorei maharadzsa udvari orvosa, a brassói szász eredetű Honigberger²⁴ doktor hívására –, mert előbb atyja kifogásolta lépését s lassította úti előkészületeit, majd utóbb, a lahorei fejedelem hirtelen halála miatt, kútba esett hadseregének osztrák katonatisztekkel való tervbe vett feltöltése.²⁵ Ez a Klapka visszaemlékezéseiben jelentéktelennek feltüntetett epizód egyaránt utalhat a fiatalember belső bizonytalankodásaira, hazájához való kötődésének viszonylagosságára, izgatóságára, sűrűn ismétlődő pénzzavarára²⁶ és, főként, kalandvágyára. Ama ellentmondásos jellemvonásaira tehát, amelyekre már kortársai is fölfigyeltek.

A másik említést érdemlő, az előbbivel szorosan összefonódó életrajzi körülmény, hogy Klapka becsvágya itthon hamar kielégülést nyert, emelkedése a katonai ranglétrán tüneményesen gyors volt. 1848 májusában főhadnagyként lépett át a magyar kormány szolgálatába, június közepén már százados, októberben „törzskari őrnagy” lett, s 1849 január 7-én az ezredesi pátenssel együtt magától Kossuthtól kapta meg „kineveztetését a felső-tiszai hadtest parancsnokává”.²⁷ Ezt követően komáromi tetteiért szárnyára kapta

²⁴ A titokzatos bódphiszattva cselekedeteit irodalmi formában *Mircea Eliade* örökölte meg Secretul doctorului Honigberger c. kisregényében. Magyar fordítása *Eliade, Mircea: Honigberger doktor titka*. In: Különös kalandok. (Ford. Kálmán Béla.) Budapest, 1976. 86–154. o. Vö. Hermann: Klapka. 7–8. o. és Szénássy 14. o.

²⁵ *Klapka* 24–25. o.; vö. *Szimyei* 458. o.

²⁶ „...nemsokára fülig adóságba merült a testőrségi víg élettől külön választhatatlan bő költekezés miatt” – jegyzi föl bécsi életviteléről *Vajda* 12. o., Pálffy János pedig ugyanerről az időszakról azt írja, hogy „a magy. kir. testőrségben szolgált, de nemsokára adósságai miatt innen ki kellett lépnie” *Pálffy* 146. o. Vö. *Vukovics* 30. o. és *Szimyei* uo.

²⁷ *Klapka* 58., 60., 72. o. Megjegyzendő, hogy *Szimyei* munkájában valamint a Révai Nagy Lexikona Klapka-szócikkében (XI. k. Budapest, 1914. 725. o.) a jan. 4-i dátum található, míg ő a jan. 7-i időpontot közli emlékezéseiben, vö. Hermann: Klapka. 15. o. (Hermann Róbert legújabb tanulmányában viszont a jan. 9-i keltezés szerepel, l. Hermann R.: A feldunai hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi téli hadjárat időszakában. *Századok*, 1997. 5. sz. 1107., 1131. o.) Előmeneteléhez l. még *Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983. 202. o., valamint Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. Budapest, 1967. 933. o. és *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, 1993. 209. o. 1848–49-es tevékenységének pontos

egy Egressy Béni²⁸ nevű honvéd hadnagy (Klapka-)indulója,²⁹ majd, nem sokkal később, a világhír is.³⁰

A századosi kinevezését közvetlenül megelőző hetekben viszont történt vele valami, ami témánk szemszögéből fontosnak tűnik: május utolsó napjaiban Batthyány Lajos magyar miniszterelnök által „Hajnik Pállal és Gál Sándorral Erdélybe küldetett, hogy a székely népfölkelést szervezzék”.³¹ Élete második erdélyi útjának előzményeire visszatekintve, a korabeli zűrzavaros, az ország darabokra szakadásával fenyegető s véres polgárháborúba torkolló időszakát közel négy évtized távlatából felidézve vetette papírra – minden kommentár nélkül – emlékei harmadik³² román tárgyú megállapítását: „A balázsfalvi [Blaj] oláh nemzeti Convent... követelte, hogy mindazok a fekvőségek, melyek egész Erdélyben a magyarok birtokában vannak, adassanak vissza az oláhoknak.”³³ Ez a tárgyilagosnak szánt mondat – meglehet akaratlanul – mintegy sűrítve s az időben kimerevítve rögzíti a par excellence közép-európai nemesi típusú (lengyel, horvát, magyar) társadalomfejlődés egyik legsúlyosabb következményét, a magyar s főleg a román nemzeti tudatot mindmáig megterhelő, erősen leegyszerűsített (magyar) úr – (román) paraszt sémát,³⁴ a két nép viszonyának minden akkori és későbbi tragikumát.

A pedáns, szikár stílusban fogant leírás nemcsak azért szúr szemet a másfél száz évvel későbbi elemzőnek, mert alig néhány hónappal előzi meg a borzalmas magyar–román testvérharc őszi kitörését,³⁵ hanem azért is, mert Klapka valamiféle „előhangnak” szánta, hogy minél hatásosabban elbeszélhesse, miként is zajlott le élete első politikai küldetése a forrongó Erdélyben. Még erősebb lesz a kontraszt, amikor Klapka az erdélyi hatalmi elitel való találkozáját megörökítő passzushoz (s annak is utolsó mondatához) ér: „...Kolozsvárott... több kimagasló politicalai személyiségnél tettük tiszteletünket, és én alkalmat találtam báró Wesselényi Miklóssal is megismerkedni”, aki – hangsúlyozza

korszakolását I. legújabbban *Pálmány Béla*: Az 1848–49. évi népképviselők névtára. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. (Szerk. *Szabad György*.) Budapest, 1998. 339–368. o. (Ebből is tudható, hogy a helyettes külügyminiszeri posztot 1849. május 6. és 28.-a között töltötte be, s pótválasztás lévén Borsod vm. „igazolt tényleges képviselője” volt a szirmabessenyői kerület szavazóinak bizalmából, uo. 351. o.)

²⁸ Egressy Béni (Galambos Benjámín), 1814 ápr. 21.–1851. júl. 17., „kora legiőbb dalszerzője.” Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. 412–413. o.

²⁹ Révai Nagy Lexikona. XI. k. 726. o.

³⁰ Vö. *Degré* 135. o. és *Rónay* 159. o.

³¹ *Klapka* 38–39. o.; *Szinnyi* 456. o. Egy adat szerint Károlyi István gróf ajánlotta Kossuthnak a volt testőrhadnagyot, l. *Farkas Emőd*: Az 1848–49-iki szabadságharcz hősnői. Budapest, 1910. 95–96. o.

³² Második, románokat is érintő megjegyzése a magyar forradalmi kormány megalakulásával kapcsolatos, amely, írja Klapka, „országzerte határtalan örömet keltett”, ám „nem osztottak ebben... Erdély szász és oláh [román] lakosai.” *Klapka* 30. o.

³³ *Klapka* 37. o. A megállapítás pontatlan is, hiszen „Az erdélyi románok első nemzeti gyűlésének határozatai” (Balázsfalva, 1848. máj. 16.) 11. pontjából egyértelműen kiderül, hogy a követelés csupán a királyföldi tulajdonviszonyokra vonatkozik, egyébiránt „a román nemzet” csak „egy elegendő bizottság kinevezését kéri... hogy [az] kivizsgálja a telkekkel és erdőkkel kapcsolatos határvitákat”. Közölte *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Budapest, 1980. 170–172. o.

³⁴ L. talán legplasztikusabban *I. Tóth Zoltán*: A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon. In: *Uő.*: Magyarok és románok. (Kiad. *Csatári Dániel*.) Budapest, 1966. 79–106. o.

³⁵ Előzményeiről és rejtettebb (társadalomtörténeti) okairól l. részletesen *Miskolczi A.*: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. *Századok*, 1979. 5. sz. 851–884. o.

Klapka – „már alig volt árnyéka önmagának. Szemevilága elvesztésével elveszté lelki ereje nagy részét is. *Csak azt érezte még, hogy a jövő rosszat rejt méhében és ezen aggodalmának fájdalmas szavakban adott kifejezést.*”³⁶ (Az én kiemelésem: B-K. B.)

Ebben a második szövegrészben természetesen nem az a feltűnő, hogy a jó taktikai érzékű, kitűnő fellépésű és modorú fiatal tiszt szerét ejtette, hogy nemzedéke egyik példaképét (s Kossuth „mesterét”, talán leghatékonyabb pártfogóját³⁷) meglátogassa, hiszen később is mindig tudta vagy szinte csalhatatlan ösztönrel megérezte: kik azok a „statusférfiak” (Napóleon, Cavour, Ratazzi, Ricasoli, Cuza, Bismarck) vagy egyéb kétségbevonhatatlan tekintélyű potentátok (Jérôme Napóleon, James Fazy, Garibaldi), esetleg „szürke eminenciások” (Marcello Cerruti,³⁸ Isacco Artom, Mocquard) akikkel összeköttetésbe kell lépnie, hogy céljait elérhesse. Wesselényi fölkeresése úgyszólván kötelessége is volt, hiszen kormánya azért küldte Kolozsvárra és a Székelyföldre, hogy minél pontosabban tájékozódjék, s általa „az erdélyi viszonyokról hú képet nyerjen”.³⁹

Márpedig mind a kortársak véleménye, mind a historiográfia álláspontja csaknem azonos abban, hogy a hihetetlenül bonyolult erdélyi társadalmi, politikai, etnikai, vallási problémaegyüttesnek (beleértve a magyar–román ellentéteket is) épp a zsidói arisztokrata⁴⁰ volt a valaha élt egyik legnagyobb szakértője. A régóta betegeskedő főúr valóban

³⁶ Klapka 39–40. o. L. részletesen *Urbán Aladár*: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1980. 3. sz. 405–422. o., valamint *Hermann R.*: Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849 január elejéig. In: Komárom és Klapka György 1848–49-ben. Az I. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Komárom, 1992. 41–45. o. és *Egyed Ákos*: Háromszék 1848–1849. Bukarest, 1978. 55. o.; *Uő.*: Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban. In: *Uő.*: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. I. k. Csikszereida, 1997. 160. o. és *Udvarhelyszék 1848–49-ben. uo. 288–289. o.*, valamint legújabban *Uő.*: Erdély 1848–49. I. k. Csikszereida, 1998. 92–93. o. L. még Klapka „Buda Pest Junius 16. 1848” keletkezésű, jún. 22-én íktatott „Mélyen tisztelt Miniszterelnök úr” c. jelentését, Magyar Országos Levéltár (OL) H 2. OHB 320/E. Az irat xeroxmásolatát, annak érkezési időpontjával együtt Hermann Róbert bocsájtotta rendelkezésemre, amelyért ezúton fejezem ki köszönetemet.

³⁷ *Miskolczy*: Magyar–román dialógus. 11. o.

³⁸ Klapka és az olasz politikai kapcsolataihoz l. újabban *Fornaro, Pasquale*: Risorgimento italiano e questione ungherese (1849–1867). Marcello Cerruti e le intese politiche italo–magiare. Messina, 1995 [1996]. A párizsi török követtel ápolott „összeköttetéseit” is ebbe a kategóriába kell sorolnunk, l. *Hajnal* 379. o.

³⁹ *Klapka* 39–40. o. Klapka első politikai missziójáról – kiemelve a fiatal tiszt értelmességét és visszafogott csöndes modorát – Pálffy János is röviden megemlékezik, l. *Pálffy* I. k. 160. o. Urbán Aladár idézett, rendkívül alapos művében (*Urbán* 411. o., 33. jegyzet) kételyeinek ad hangot, hogy a Wesselény–Klapka találkozó egyáltalán létrejött volna, hiszen adatai szerint az előbbi Batthyányék küldötteinek érkezésekor (május 22-én este 10 órakor) még nem volt Kolozsváron. Nem erősíti meg a május végi randevú tényét Trócsányi, Wesselényi monográfusa sem, aki úgy tudja, hogy az újdonsült közép-szolnoki főispán csupán „május 25-e tájt érkezett be Kolozsvárra” (*Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Budapest, 1965. 533. o.), míg Klapkáék másnap kora reggel tovább utaztak Marosvásárhelyre. Klapka viszont valamikor június 10. és június 14–15. között, Gál Sándor utasítására, „Kolozsváron át” tért vissza jelentéstételre Pestre, s így – mivel Wesselényi akkor minden kétséget kizáróan Erdély fővárosában tartózkodott – valóban szerét ejthette, hogy nem csak Puchner altábornagyot, hanem a vak látnokot is, immár egyedül, felkereshesse. Ezért úgy véljük, „emlékezeti tévedése” (*Urbán* uo.) csupán tisztelgő látogatása valós időpontjára, nem tényére vonatkozhat, ekkorát azért – súlyos presztizisvesztés nélkül – mégsem tévedhetett és nem is „csúsztatható”. Vö. *Klapka* 42. o. és *Hermann*: Klapka György tevékenysége. 45. o. Hermann Róbert tanulmányunkhoz írt lektori véleményében ugyancsak kételkedik a „Klapka–Wesselényi találkozóval kapcsolatban”, s felhívja a figyelmet Klapka szokásos magaszépitő manipulációira. Magam viszont – egy Klapka állítását megecfáló bizonyíték előkerüléséig – a vita „felfüggesztését” vélem célszerűnek, újra feltételezve, hogy ennyire durva hamisítást mégsem követhetett el.

⁴⁰ Életéről és tevékenységéről l. még *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós és világa. Budapest, 1970. és *Uő.*: Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus? Budapest, 1986., valamint *Veress Dániel*: Wesselényi Miklós. Budapest, 1983.

lehangoló testi és lelki állapotának rajza korrekt, akár orvosi látleletként is megállná a helyét. Az idézet utolsó, általunk szándékosan kiemelt része viszont – kivált ha a korábbi, a magyar–román (birtok)viszonyokat szükséztől taglaló citátummal összevetjük – joggal ébresztheti föl érdeklődésünket. Vajon mit is mondhatott konkrétan Wesselényi a Pest-Budáról érkező fess fiatalembernek?⁴¹ Valóban beérte volna a rá egyáltalán nem jellemző siránkozással, ám akkori nyomott hangulatából egyenesen következő apokaliptikus vízióinak spontán fölillantásával? És mindeközben egyetlen szót sem ejtett volna a vészterhes állapotok mélyebb okairól és a robbanásveszély elkerülhetőségének módosatairól? Kíváncsiságunkat tovább fokozhatja, hogy Klapka – értesülése igazi forrását egy általános alannal homályban hagyva – főntebb beszámolójához még hozzáfűzi: „Féltek [ti. a kolozsvári urak], hogy a székelyek loyaltásuk nyilvánításában nagyon messze mehetnének s kihágásokat követhetnének el az oláhokon [románokon], a melyeket ezek ott, a hol a magyarok vannak kisebbségben, a védtelen magyar lakosságon bosszúlnának meg...”⁴² Holott Miskolczy Ambrus kutatásaiból ismeretes,⁴³ hogy éppen a Klapka-látogatás körüli napokban nyert írásos formát Wesselényi régóta érlelt, ám a korabeli viszonyok között kivihetetlennek bizonyult elképzelése,⁴⁴ miszerint az iszonyatos (és kölcsönös) irtóháborút csak úgy lehetne elkerülni, ha az erdélyi magyar és székely, valamint szász népességet kitelepítenék a gyéren lakott alföldi pusztákra, vagyis – bár kényszerből – földelnék a Szent István-i Magyarhon területi sérthetlenségének, integritásának hittételét.

Joggal merülhet föl bennünk tehát a gyanú, hogy Klapka, szokása szerint, némely túl nagy horderejű (vagy számára egyéb okokból kényelmetlen) tény – ez esetben Wesselényinek a magyar közvéleményt sokkoló lidércnyomását – ezúttal is⁴⁵ elhallgatott, illetve dodonai megfogalmazásokba csomagolt, hiszen kevésbé valószínű, hogy a zaklatott idegállapotú főnemes éppen Batthyány küldöttének ne beszélt volna rémlátomásairól, amikor a felelős magyar kormánytól remélt, ha nem is megoldást, legalább meghallgatást vagy némi támogatást. Fölvetésünket az is alátámaszthatja, hogy a jóérzésű, szerfölött fogékony, ráadásul 1848-ban alig huszonnyolc éves Klapka – jellemének egy sajátos (egyszerre merész ugyanakkor állhatatlan) vonásából és Magyarországra vonatkozó ismereteinek hézagaiból egyaránt következően, vagyis egyfajta bevallhatatlan kompenzációs szükségletből – állásfoglalásaiban mindig egy nálánál nagyobb tudományos tekintélyhez vagy – inkább – erősebb (politikai) személyiséghez igazodott: egészen pontosan közöttük – bár nem elvtelenül – ingadozott

⁴¹ Vö. *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. I. k. Budapest, 1958. 441. o. és *Rónay* 159. o. Klapka külsejéhez l. még *Vadnai Károly*: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. 432–433. o.; *Szinnyei* 460–461. o. és *Hermann*: Klapka György tevékenysége. 44. o. Pontos személyleírását Gustavo Corn álnévre kiadott konspirációs célú szárd útlevele őrizte meg. Közölte *Iványi Emma*: Klapka György Iratai 1848–1892. Párizsban élő unokájának ajándéka. *Levéltári Közlemények*, 1969. 2. sz. 258–259. o. Fizikai állapotát fiatalabb kortársa gr. Károlyi Gábor így jellemezte: „Klapka erős, egészséges ember volt, még öreg korában is”, l. *Eötvös Károly*: Gróf Károlyi Gábor följegyzései. Budapest, é. n. II. k. 82. o.

⁴² *Klapka* 40. o.

⁴³ *Miskolczy*: Társadalmi és nemzeti kérdés. 877–878. o.; *Uő.*: Magyar-román dialógus. 11. o.

⁴⁴ Vö. *Varga János*: Románok és magyarok 1848–49-ben. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1995. 14–15. o.

⁴⁵ *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 4–5., 14., 64–65., 80–81., 112. o.; *Klapka György*: Emlékeimből. 2. kiad. (S. a. r. és bev. *Katona Tamás*.) Budapest, 1986. 12–13., 20–21. o.; *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994. I. k. 236., 324–325. o.

és hihetetlen arányérzékkel egyensúlyozott. Mint már többen rámutattak,⁴⁶ ugyanez jellemezte Görgeyhez való viszonyát a szabadságharc idején és Kossuthhoz fűződő kapcsolatait az emigrációban. Nem kedvelte a frontális összecsapásokat, szívesen és ügyesen közvetített, és – ha kellett – rugalmasan módosította véleményét. Ha viszont provokálták, nyílt színvallásra kényszerítették vagy sarokba szorították, már ritkán tért ki, akár kockázatok árán is, de fölvette a kesztyűt.⁴⁷ Az ügyet pedig, ismételjük, sohasem

⁴⁶ *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 8., 112. o.; *Szekfü Gyula*: Az öreg Kossuth 1867–1894. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, 1952. II. k. 349. o.; *Kosáry* I. k. 64., 70., 162., 235–236., II. k. 58–59. o. Jelleméhez l. *Hermann*: Klapka György tevékenysége. 39. o. és *Hermann*: Klapka. 5., 12. o. (Leiningen-Westerburg Károly véleménye), 16. o. (Szemere), 21., 28. o. (Damjanich), 38. o. (Ludvig), 41. o. (Kossuth). Damjanich egy ízben, „irtózatoss felindulásában [Görgeyt, Aulichot és] Klapkát is hazaárulóknak hirdette”, l. *Vukovics* 33. o. Damjanichnak higgadtan is az volt a véleménye, „hogy Klapkában bízni nem lehet, mert minden akadálynál el hagyja erélye – jobban mondva: soha se kerekedik felül erélye az »a hogy a sors rendelték-fatalizmuson«, l. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos Napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események.” (S. a. r. *Bona Gábor*.) Budapest, 1993. 161. o., l. még uo. 163. o. (A 235. o.-on viszont Karsa „Klapka... kitartó szilárdságá”-ról emlékezik meg.)

⁴⁷ Amikor egykori komáromi beosztottja, Krivácsy József tüzér ezredes a hírnevére módfelett kényes Klapkát kompromittáló adatokat juttatott el a Teleki László elfogatásában is kétes szerepet játszott Kertbeny Károlynak (*Szabad*: Forradalom. 207., 227. o.), aki azokat Brüsszelben egy szarkasztikus hangvételű írásban publikálta, a tábornok éktelen haragra gerjedt, és egyebek közt az alábbiakat írta egy (föltehetően olasz) barátjának: „Krivácsy egy hóhér, egy lelkiismeretlen hóhér, rosszabb az osztrák hóhérmál. Áruló, a legnyomorultabb hazaáruló. Az osztrák hóhér akasztat és lövet, de áldozatainak nevét és becsületét érintetlenül hagyja. A becsületembe akart gázolni az aljas gazember, nos fölveszem a kesztyűt (az én kiemelésem: B-K. B.) – üldözni fogom s halálra fogom keresni, ahogy valamennyi árulóval és minden gazfickóval tettem...” Klapka–ismeretlenek (Frappolinak?), Genf, 1864. (?) március 26., OL R 295. 11. cs. (Francia nyelvű, másolatban fennmaradt levél ford. Az ügy háttéréhez l. Ludvig Károly levelét–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1864. szept. 17. MTA Könyvtára Kézirattár Ms. 364/110/1. A vonatkozó idézetet l. tanulmányunk 50. jegyzetének végén!) Egy alkalommal a labilis idegrendszerű, ingerlékeny Telekivel „párbajt is vívtak”, l. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 25. o. (Ennek egyik nyoma az alábbi levélrészlet: „Miért volt duellum Teleki és Klapka közt, tőle lehetetlen megtudni, ő aényt is titkolta.” Szemere–Vukovics Sebőnek, Párizs, 1856. január 5., közölve *Szemere Bertalan*: Összegyűjtött munkái. V. k. Levelek 1849–1862. Pest, 1870. 52. o.) L. még Kemény G. Gábor bevezetőjét és jegyzetét *Teleki László*: Válogatott munkái. (Szerk. és a bev. tanulmányt írta *Kemény G. Gábor*.) Budapest, 1961. I. k. 57. o. és II. k. 135. o. Tudott tehát kemény és kíméletlen is lenni, ha kellett. Wysocki lengyel tábornok is úgy emlékszik – az isaszegi csatáról szólva – „hogy „Klapka végig vitézül tartotta magát a bal szárnyon”, de azt már nem tudhatta, hogy ez csupán Görgey erélyes fellépésére történt így. L. [József Wysocki]: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. (Szakmailag ellenőrizte *Katona Tamás*. Fordította, jegyzetekkel ellátta, a bevezetőt, a jegyzeteket és az életrajzi névmutatót írta *Kovács István*. Az okmánytár iratait összeállította *Hermann Róbert–Kovács István*.) Budapest, é. n. 56., 139. o. Vö. jelen tanulmány 108. jegyzetével. Scserbatov herceg, a cári vezérkar altábornagya különben szintén elismerő hangon emlékezik meg Klapka komáromi tetteiről, kivált „merész kitöréseiről”. *Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkievics Magyarországon. (A jegyzetanyagot és a névmagyarázatokot írta *Katona Tamás*. Szakmailag átnézte *Borus József*.) Budapest, 1984. 152–154. o. Jellemének ellentmondásosságát, határozatlanságra való hajlamát, de dicséretes tulajdonságait is egyaránt érzékletesen örökíti meg *Thaly Zsigmond*: The Fortress of Komárom (Comorn) during the War of Independence. London, 1852. 134., 152–153., 165., 182. o. Klapka hadvezetési hibáiról s egyéb tulajdonságairól (önhittség, óvatlanság, szerencse) l. még *Prágay, Johann*: The Hungarian Revolution. Outlines of the Prominent Circumstances attending the Hungarian Struggle for Freedom. New York, 1850. 33., 39., 40., 78–79. o. 1849. jún. 13-i komáromi győzelméről, majd a komáromi vár feladásáról uo. 62–63., 125–136. o. Tömör jellemrajza uo. 161–163. o. Ujházy László Klapka 1849 júliusában végzett seregszervező munkájáról azt írja, hogy „Klapkának igen sokat köszönhetni”, Ujházy–Szemere Bertalannak, Komárom, 1849. július 12. (este), l. *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Budapest, 1965. 197. o. Komáromi időszakáról dicsérőleg emlékezik meg *Podmaniczky Frigyes*: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Naplótöredékekből 1824–1887. (Kiad. *Steiner Ágota*.) Budapest, 1984. 281. o. Vadnai Károly Klapka tábornokról c. irodalmi igényű portréjában „a szabadságharc egyik vitéz s mondhatni: legszerencsésebb tábornokának” nevezi, l. *Vadnai* 427. o. Ugyanakkor igen rossz fényt vet rá – mégha netán nem értesült is azonnal az aradi kivégzésekről – az a hír is, amelyet egy pozsonyi historikus ekként örökített meg: „Komárom kapitulációja után Klapka tábornok, a feladott várnak salvus conductus-sal ellátott parancsnoka, Pozsonyba érkezett. Este

tagadta meg, s tőle telhető buzgalommal, meg-megújuló, bár nem töretlen harci kedvvel 1867-ig szolgálta,⁴⁸ nem feledkezve meg természetesen saját javadalmazásáról⁴⁹ s hírnevének⁵⁰ körültekintő ébren tartásáról sem.

megnézte a színházi előadást, mely alkalommal közfigyelem tárgya volt.” *Kunlik Emil*: A szabadságharc pozsonyi vértanúja. Pozsony–Budapest, 1905. 28. o. (Az adatért Filep Tamás Gusztávnak tartozom köszönettel.)

⁴⁸ Karakterének, stílusának, önmagáról alkotott képének s módszereinek lenyomataként idézzük saját szavait: „Számkivetésem utolsó évében a politikai constellatiók ismét a tett mezejére hívtak; s midőn hazám szabadsága és függetlenségéről volt szó, nem késtem éltemet a harci szerencse esélyeinek kitenni. Midőn azonban a törvényt védő örök igazság diadalt ült a nyers erőn, és hazánk alkotmányos intézményei a viszonyok parancsolta határig helyre állítottak, külföldi működésemet befejeztem nyilatkozatván, örömmel üdvözlém azon percet, melyben szeretett hazám szent földjére visszatérve annak szellemi s anyagi felvirágoztatásáért, az alkotmány által nyújtott törvényes téren, politikai életünk többi bajnokai sorában küzdhetek.” *Klapka*: Pest, december végén [1867]. *Századunk*, Első évf., 1. sz., Szerda, január [1868]. Lapvezér: Klapka György. Vö. *Szénássy* 120–124. o.; *Hermann*: Klapka György tevékenysége. uo. és *Hermann*: Klapka. 56. o. Személyiségének és tevékenységének (1861-ig) kimerítő leírását adja (*Kertbeny Károly*:) Ungarns Männer der Zeit. Biografien und Charakteristiken hervorragender Persönlichkeiten. Aus der Feder eines Unabhängigen., Leipzig, 1862. 392–426. o. L. még *Szillányi (Péter)*: Komorn im Jahre 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag. Leipzig, 1851. 94–97. o. Vö. *Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin*: A magyar forradalom politikai története 1847–1849. (Kiad. és a bev.-t írta *Spira György*.) Budapest, 1989. II. k. 371–380. o.

⁴⁹ L. pl. gr. Karacsay Sándornak, a Magyar Nemzeti Igazgatóság konstantinápolyi ügyvivője Kossuthnak megküldött francia nyelvű hivatalos elszámolását az emigráció ügynökeinek 1860 őszi költségeiről, melyekből kiderül, hogy a tábornok pontosan a dupláját (10 000 frankot) vette fel annak az összegnek, amelyet Karacsay és Ludvigh kaptak, míg Zglinickinek, Klapka Cuzához küldött francia megbízottjának 2000 frank jutott a piemonti kormány által folyósított 100 ezer franknyi hitelből: Karacsay–Kossuthnak, Konstantinápoly, 1861. január 9. OL R 90. I. 3578. Persze a többiek sem jártak rosszul, egy másik korabeli kimutatás szerint a jászvásári francia konzul (V. Place) 25 ezret kapott kézhez, Ludvighnak ismét 5 ezer jutott, míg Karacsay erszénye, igaz három részletben, 15 ezer frankkal gazdagodott: OL R 295. 2. cs. 3. d. 8. tétel. Vö. *Fornaro* 179–180., 182. o. Klapka bőkezűsége egyébként közismert volt. A vele közeli barátságban lévő Károlyi Gábor jegyezte fel róla, hogy „a pénz meg nem maradt nála. Oly jólékű és oly lágy szívű volt, hogy osztotta a pénzt boldognak, boldogtalannak”, I. *Évtővs* II. k. 95. o. Vö. *Vadnai* 431. o. és *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Kossuth Lajos és a szabadkőművesek. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1994. 38. o. L. még a 238. jegyzetet!

⁵⁰ *Memoiren von Georg Klapka*. April bis October 1849. Leipzig, 1850.; *Memoirs of the War of Independence*. London, 1850. (Ford. *Otto Wenckstern*.); *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Von *Georg Klapka*. Leipzig, 1851. Memoárjainak van egy svéd kiadása is (*Memoirer fran Ungerns Befrielsekamp* 1849. – Öfversättning [Ungern före Mars–Revolutionen 1848. Ett tillägg till *Klapkas* memoirer. Malmö, 1851.; *La guerre d’Orient en 1853, en 1854 jusqu’à la fin de juillet 1855*. Esquisse historique et critique des campagnes sur le Danube, en Asie et Crimée, avec un coup d’œil sur les éventualités prochaines, Genève, 1855.; *Der Krieg im Orient in den Jahren 1853 und 1854 bis Ende Juli 1855*.; *The War in the East from the Year 1853 till July 1855*.) Aus meinen Erinnerungen, von *Georg Klapka*. Aus dem Ungarisch übersetzt vom Verfasser. Zürich–Budapest–Wien, 1887. Klapka iráskészségét különben Kossuth is elismeri: „Azt írja Ön, hogy ...operationalis tervet készít. Ön avatott kezéből az bizonyosan érdekes olvasmány lesz, mint minden amit Ön ír...” Kossuth–Klapkának, S. Francesco d’Albaro, 1862. jan. 18. OL R 295. 8. d. 22. t. Klapkának a publicity iránti érzékéhez vö. Jósika Miklós levelét–Fejérváry Miklóshoz, Brüsszel, 1855. okt. 1., kiadva *Jósika Miklós*: „Idegen, de szabad hazában.” (Kiad. *Kokas Károly* és *Szajbély Mihály*.) Budapest, 1988. 170. o. A tábornok narcisztikus hajlamáról és népszerűség-hajhászásához l. *Szemere Bertalan* Összegyűjtött munkái. Naplóm. II. k. Pest, 1869. 130. o. és *Kosáry* II. 59. o. Klapka Komárom védőjeként szerzett nemzetközi hírnevéhez és az ezzel kapcsolatos magyar véleményekhez l. még *Hajnal* 379., 384. o. A Hajnal István által összegzett álláspontokhoz kapcsolódik Mezőssy László sommás ítélete is: „Klapka nemcsak Magyarország, de egész Európa egyik elsőrendű várórségét egy tál lencséért földadta.” *Mezőssy László*: Az Újépületben. In: *Küzdelem, bukás, megtorlás*. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. 2. (Kiad. *Tóth Gyula*.) Budapest, 1978. 197. o. Szemere, szokása szerint, töprengőbb: „Klapka... kapitulált. Láta, tudta, hogy halni kell vagy a hadi törvényszék, vagy a golyó által a harcmezőn. Ki ne választaná emezt, mely dicsőséggel jár?! Kapitulált, megmenté az őrsereg életét. Hiszen kapituláció, dicsőséget benne nem látok.” *Szemere Bertalan*: Kimondhatatlan fájdalom. In: *Küzdelem*. 324–325. o. (Eredeti helye, korabeli helyesírással *Szemere*: Naplóm. I. k. 67. o.) L. még *V. Waldapfel* IV. k. 8–9. o. Pálffy János lakonikus összegzése (kommentár nélkül): „Haditetteit megírni a história feladata lesz. Közre bocsájtott memoir-ja nem kielégítő.” *Pálffy* II. k. 74. o. Ehhez csupán egyelőre annyit fűznénk, hogy a historikus feladata ez esetben sem könnyű, hiszen egyre újabb és újabb részadatok kerülnek elő. A tanulmányunk 47. jegyzetében

Mindezek tudatában eggyel több okunk van feltételezni, hogy Klapka nem tartotta szentnek és sérthetetlennek az integer Magyarország axiómáját,⁵¹ s adott esetben – hol Teleki meggyőződéses-megszenvedett álláspontjához közeledve,⁵² hol a párizsi Grand Orient függőségébe tartozó nyugat-európai szabadkőműves páholyokban akkortájt dívó lengyel sugallatú⁵³ „Európai Egyesült Államok” eszméjének hódolva, hol a napóleoni

említett Ludvigh-levél például az alábbiakról tudósít: „Nem gondolnám, hogy Kertbeny a nach ??? Anfang-ot Komárom feladásáról már megírta volna, továbbá nem hiszem felőle, hogy gróf Károlynét abban megemlítené. Inkább hiszem azt, hogy a grófné biographiájában fogna Komáromi utjáról szólni, és ez egyik oka annak hogy a grófnék [Batthyány Lajosné szül. Zichy Antónia, vö. Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996. 28–29. o.] arcképét kértem, meert akkor követelhettem volna tőle hogy azt átnézzem mit róluk ír, sőt mondhattam volna hogy miután általam bírja az arcképeket, én a czimboraság bünébe esnék, ha ezt vagy amazt, mi tudni illik oda nem tartozik – ki nem törli... Most [Kertbeny] Fazy ellen írt egy brochure-t, nem tudom, ha nyomtatják-e már. Az Anfang-ban nem gondolnám hogy Komáromról különös felvilágosításokat tudna adni. Thalí, Kriváchi ‘s mások vallomásai ugy is tudva vannak legalább az emigrationnak egy része előtt, annál többet valószínűn Kertbeny sem tud. Ellenben sokkal többet látszik tudni Klapkának mindenféle finantz viszonyairól... A komáromi feladásnak más írója van, és az aligha moraliter agyon nem üti [Klapka] Gyurit. Mak [sic!] írja memoire-jait, és Kertbenyre bízza kiadását...” Ludvigh–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1864. szept. 17. MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 364/110/1. Még elgondolkodtatóbb az alábbi levélrészlet: „Olvastam Makk emlékiratának a komáromi feladást illető részét. Számokkal megmutatja hogy még a várak történetében oly feladási eljárás – ő gyávaságnak és árulásnak nevezi – elő nem fordult mint Komáromban. A ki eddig Komáromról írt nem volt competens bíró – az ember eliszonyodik a történeteken. M. ítélete szerint az osztrákoknak minden ereje kivántatott volna hogy egy év alatt a várat bevegye, egy kedvező esemény pedig megakadályozhatta egy év hosszu folyama alatt. Az utókor hihetetlenek [sic!] fogja mondani, hogy oly várat oly emberre bízhattak, Batthyánit kétségtelenül Klapka adta át az osztrák bosszúnak. M. csakugyan bekeveri K-né grófnét, mondja hogy Klapka ötlet hálósobájába vezette hol K-né volt kinek ötlet bemutatni. Izetlenül élczkedik. Minthogy felkértem hogy ha a munkára észrevételem volna irjam meg, éltem az alkalommal. Noha imitt-amott lett volna elég mondani valóm, fukarkodtam még is az észrevételekkel és csak annyiban tettem hogy ne látszassam egyedül a grófnéra szorítkozní. Ötlet illetőleg azon megjegyzést írtam: hogy komoly munkához nem illik nő elleni élczkeskedés, mi a munka becsét kisebbíti; lehet mondám a történeti igazság érdekében megemlíteni hogy közhir szerint B. kiszabadulását a komáromi vár capitulatiója esetére K. grófnének megígérték és hogy ő híven az osztrák ígérétenek maga is mint akkor a várban hire ment a capitulatió érdekében szót váltott Klapkával, ha tehát Kl. a női capitulatióra csak ugyan hajlott volna, első gondolatának kellett lenni hogy a politcái foglyok amnestiáját tegye feltételül mert B. gróf élete csak ugy lehele biztos, de ő azt még nem is proponálta.

Okom van hinni hogy ha Kertbeny nem akarná az ízetlen élczkeskedést kihagyni és észrevételemmel pótolni, Makk által lesz módomban ötlet reá kötelezni. Nem akarom, hogy fontosságot adjanak a dolognak, azért figyelemmel fogom tartani az emlékirat kiadását...” Ludvigh János–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1865. jan. 12. MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 364/112. A Klapka és Károlyné Zichy Karolina közötti „izetlen élczkedésnek” tápot adó szerelmi kapcsolat háttéréről akaratlanul is pikáns részletekkel szolgál Farkas Emőd munkája. Ebből kihüvelyezhető a reformkor egyik legvonzóbb hölgyének számító Károlynének a sógor-sógornő szintet némiképp meghaladó gyöngéd viszonya az első felelős magyar kormány miniszterelnökéhez (Farkas 105. o.), s az is kiderül belőle, hogy a szerfölkött aktív grófnő 1849. aug. 11-i első, majd szept. eleji második komáromi látogatása után a várfeladást megelőzően már harmadszor tartózkodott huzamosabb ideig az erődítményben. Mindez nem cáfolja Ludvigh János diszkrétén kezelt s közvetlen forrásból szerzett, ám feledésre ítélt értesüléseit, és megerősítheti Urbán Aladár ama gyanúját, hogy a komáromi kapituláció háttéréről (s a Klapka–Károlyné páros ebben játszott szerepéről) még sok mindent nem tisztázott kielégítően a magyar historiográfia. Így bármennyire is rokonszenves Ludvigh János lovagias gesztusa a szép „delnő” iránt, cenzori szándékai is kétségtelenek, ez pedig aligha szolgálhatta a „történeti igazság” kiderítésének érdekeit... Vö. tanulmányunk 109. jegyzetével is!

⁵¹ Vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 15. o. és *Lukács*: *A magyar politikai emigráció*. 195–196. o.

⁵² L. *Miskolczy* 7–8. o. A történelmi Magyarország területi integritásának kérdésében azonban 1852-ben Andrássy Gyula kemény ellenállásába ütközött, s Miskolczy megállapítása szerint 1855-ös könyvében csupán „óvatosan és csak általánosságban tett hitet a dunai konföderáció mellett”. *Miskolczy* 15. o.

⁵³ Vö. *Handelsman, Marcell*: Le Prince Czartoryski et la Roumanie 1834–1850. In: La Pologne au VIIe Congrès International des Sciences Historiques. Volume II. Varsovie. Société Polonaise d’Histoire, 238–242. o. Adam Czartoryski és Teleki kapcsolataira l. *Hajnal* 380. o. Czartoryskinek Közép- és Kelet-Európával kapcsolatos elképzeléseiről és azok változásairól l. legújában *Romsics Ignác*: *Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs*

politika elvárásaihoz alkalmazkodva, hol csupán román partnerei vágyainak elébe vágva⁵⁴ – „kérdésbe tételét” nem tekintette tabunak, taktikai megfontolásokból esetenként hajlandó volt tárgyalni róla. Akár Kossuth jóval kiérleltebb, elméletileg megalapozottabb és összehasonlíthatatlanul következetesebb véleményével, sőt elvárásaival és utasításaival is szembeszegülve.

Részben alighanem ugyanide – Wesselényi kétségbevonhatatlan tekintélyére – vezethető vissza, hogy tizenhárom évvel később, egy valóban hazárdörnek tetsző, időlegesen Kossuth által is fölkarolt erdélyi katonai akciótervezet esetleges következményeit latolgatva,⁵⁵ magát Magyarország volt kormányzóját is kioktatja⁵⁶ a „dako-román aspiratiók” tárgyában. Utalva az 1849 májusában történt abrudbányai mérszárlásra, nemcsak arra hívja föl a figyelmét, hogy Erdélyben a kettős játék végveszélybe sodorná a magyarságot, hanem Hatvani baljós vállalkozását nem kis önbírálattal „a hitetlen szószegecs véres emlékművének” minősíti, amely – a kölcsönös bizalom s a magyar–román megbékélés súlyos tehertételeként – „kísértetként lebeg” a

tervek Közép- és Kelet-Európában a 19. században és a 20. század elején. In: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 1997. 9–16. és 41–45., valamint 50., 53. o.

⁵⁴ L. még *Klapka* 320–321. o. Ennek persze határt szabott Kossuth, Andrassy, Vukovics stb. intranszigiens álláspontja és a nyilvánosság szintje. Amikor pl. egy nagyobb társaságban arról a lengyel–román elképzelésről hallott, miszerint Ausztriát a „dakoromán állammá” egyesített Moldvával, Havaselvével, Besszarábiával és Erdéllyel kellene kiegészíteni (amennyiben persze lemondana Galiciáról Czartoryskiék javára), élesen kikelt ellene s védelmébe vette „a történelmi határokat”. (Emlékeimből 502. o.). Ezt a közlését egy Bălăceanu-levél is megerősíti, ám ebből egyértelműen kiderül, hogy I. Ghicanak és Bălăceanunak korábban mást mondott. Vö. I. Bălăceanu–Klapkának, Konstantinápoly, 1855. febr. 10. OL R 295. 6. d. 22. t. 1868-ban viszont, igaz, hogy egy ellene irányuló kíméletlen sajtótámadásra válaszolva, még katonásabban erősítette meg 1854-es nyilvános állásfoglalását: „ép oly kevésbé tartozok annak kijelentésétől, hogy minden daco-roman velleitást minden rendelkezésemre álló eszközzel, a béke idejében a sajtóban, s ha mindkét nemzet szerencsétlenségére gyászos tette kerülne a sor, életemmel is ellenezni fogok. Ennyit tartottam szükségesnek nyíltan és őszintén elmondani a »Romanul« publicatioja és támadásaira.” *Klapka Gy.*: Felelet a „Romanul” és „Hazánk”-nak. Pest, november 2. *Századunk*, 253. sz. kedd, november 2. [1868.] A tábornok reagálásának körülményeiről l. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfoglalom. 180–181. o. Klapka álláspontját (és karakterét) még tovább árnyalják Szemere 1856-os sorai a Golescu-fivérek egyikének a magyar emigráció vezetőivel való érintkezéséről: „A nemzetek egyenlőségét Kossuth nem izlelte, de forgott mint a szélkakas, sérteni nem akart. Azóta azonban tőle a románok elfordultak. Később Genfben 1854-ben Klapkával és Telekivel értekezett a keleti háborúkor kedvezőnek hívén a pillanatot. Jellemző eset volt – emeli ki Szemere – : Klapka nem osztozott az elvben (ő a történelmi basist védi mint Kossuth); – de még is elfogadta. Teleki az elvet elismerte, –de midőn programot írni s aláírni kellett volna kibúvót keresett. Amaz képe a gyöngé embernek, ez a diplomatának.” Szemere–Vukovicsnak, Párizs, 1856. jan. 5. *Szemere Bertalan*: Összegyűjtött munkái. V. k. Levelek (1849–1862). Pest, 1870. 53. o. Részlegesen idézi *Miskolc*zy: Nemzetiség. 12., 14. o.

⁵⁵ L. részletesen *Borsi-Kálmán*: Nemzetfoglalom. 109–110., 112–113., 304.o.

⁵⁶ A kétségtelenül sikeres, s ettől elbizakodottságra hajlamos Klapka időnként öntelt hangot üt meg nyugati partnereivel is: „... ne beszéljen nekem többé kedves Fazy – írja genfi protektorának – az önök civilizációjáról. Keleten az ember ezerszer szabadabb s leghőbb vágyam az, hogy oda visszatérhessek.” Másfél hónappal később pedig ekként jellemzi önmagát a Fazy vezette genfi radikális mozgalom politikai megítélésének összefüggésében: „Mindenkivel kapcsolatban lévén és némileg mindenki bizalmát élvezve mindenki másnál jobban meggyőződhettem ama veszélyekről, amelyek jelen pillanatban a genfi radikalizmusra leselkednek...” Néhány sorral lejjebb emígy folytatódik a kissé túl szépre sikeredett önkép: „Mindezt sebtében írom önnek s biztos vagyok benne hogy nem bántom meg önt szókimondásommal. Ön ismeri érzéseim őszinteségét s az ön iránt táplált vonzalmamat, következésképp amaz okokat is, amelyek e sorok megírására készítettek. – Öreg katona vagyok, akit a legkeményebb megpróbáltatások és tapasztalatok edzetek meg – ön mindig és minden körülmény közepette számíthat rám. – Ami politikai nézeteimet illeti, Ön tudja, hogy soha semmi sem változtathatja meg őket ezen a világon.” Klapka–J. Fazynak, Ostende, 1851. jún. 16. és Klapka–J. Fazynak, London, 1858. aug. 28. *Bibliothèque Publique et Universitaire* (Genève) Fond (Mss) Fazy, Corr. 5. fol. 44. és fol. 47–48.

két nép között. Itt, ezen a ponton az emlékiró végre nem „csúsztat”, hiszen hiteles források és kitérő tanulmányok bizonyítják, hogy az abrudbányai tragédia olyan mélyen megrázta az akkor már tábornoki rangban lévő Klapkát, hogy ideiglenes hadügyminiszterként első indulatában azonnal föbe akarta lövetni Hatvanit, s lehiggadva is haditörvényszék elé idéztette.⁵⁷ Egy visszatörést mérlegelő minisztériumi beosztottjának pedig kijelentette: „Az oláh [román] nemzetet épp oly kevéssé lehet kiírtani mint bármely más nemzetet. Jegyezze meg ezt magának.”⁵⁸ A leendő emiszáriustól nem tagadható meg tehát sem az elfogulatlan ítéletalkotás, sem az igazságosságra való törekvés, sem pedig az empatikus mozzanatok sem nélkülöző méltányosság majdani tárgyaló partnereinek „fajrokonai” iránt.⁵⁹ S ez a magatartás nyilván elősegítette, hogy a román politikai elit némely tagjával az idők során kitérő kapcsolatokat alakítson ki.

Az első román személyiség, akit Klapka név szerint is megemlít emlékirataiban, nem más, mint Ion C. Brătianu, a Kossuth irataiból ismert Dimitrie Brătianu testvéröccse, a magyar tábornok későbbi első számú román tárgyalópartnerének, Alexandru Ioan Cuza fejedelemnek egyik kérelhetetlen ellenfele, Hohenzollern Károly majdani nagyhatalmú miniszterelnöke.⁶⁰ Legjobb román barátja, a vele élete végéig szoros kapcsolatban lévő s őt fenntartás nélkül elfogadó Ion Bălăceanu⁶¹ nevét viszont hiába keressük terjedelmes visszaemlékezéseiben. Pedig Bem tábornok hajdani adjutánsával, a magyar–román megbékélés meggyőződéses hívével évtizedeken át levelezett, sőt – mivel annak felesége gyakran tartozkodott Genfben – sűrűn összejártak. Klapka arról sem tesz említést, hogy, akárcsak ő maga, szinte valamennyi román ismerőse aktív és befolyásos

⁵⁷ Hermann R.: Hatvani Imre szabadsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. *Aetas*, 1992. 1–2. sz. 48. o. és *Üő.*: Hatvani Imre szabadsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. (A magyar–román megbékélés meggyőződéses hívével évtizedeken át levelezett, sőt – mivel annak felesége gyakran tartozkodott Genfben – sűrűn összejártak. Klapka arról sem tesz említést, hogy, akárcsak ő maga, szinte valamennyi román ismerőse aktív és befolyásos

⁵⁸ *Gelich Rikhard* [tábornok]: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. Budapest, é. n. III. k. 407. o. nyomán idézi *Hermann*: Hatvani. uo.; l. még *Hermann*: Klapka. 37. o.

⁵⁹ Ennek jele egyébként az is, ahogyan az Urbán Aladár által feltárt, Batthyánynak készített jelentésében a két román határőrezrednél tett látogatása nyomán az erdélyi románságról szerzett tapasztalatairól beszámol: „ezen erőteljes oláh [román] nép is igen könnyen megnyerhető volna, ellenkezőleg pedig, ha ti. mi sem történik, tartani lehet: hogy ezen oláh nép erejét számos száz és oláh bűjtogatóktól elcsábítva, inkább a magyar érdek ellen fogja felhasználni...”. *Urbán* 419. o.; vö. *Hermann*: Klapka. 9. o. (Az eredeti kéziratban az idézett szövegrész l. a 3. lapon.) Hasonló méltányossággal és igen nagy elismeréssel nyilatkozik a magyar zsidóságnak a szabadságharcban való részvételéről: „Függetlenségi harczunkban, 1848–49-ben zsidó honfitársaink is odaadóan részt vettek. És nemcsak nagy anyagi áldozatokat hoztak az ügy szolgálatában, hanem személyesen is közreműködtek a harczban.” Klapka György–Kohn Sámuel főrabbinak, Budapest, 1889. nov. 19., idézi *Sándor Pál*: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849. *Századok*, 1995. 2. sz. 319. o. nyomán *Schweitzer Gábor*: A toleranciától az emancipációig. A magyar zsidóság az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. *Valóság*, 1998. 9. sz. 101. o.

⁶⁰ *Klapka* 321. o.

⁶¹ Ion [Iancu] Bălăceanu (1828–1914) „mérészkelt liberális” politikus, az egykori havaselvi fejedelem, majd kajmakán [kormányzó] (1834–1842, 1856–1858), Alex. D. Ghica „természetes” (házasságon kívül született) fia volt, s bizonyára ezzel (is) magyarázható rendkívül szoros, sőt bizalmas kapcsolata Ion Ghicával (1816–1897), akivel, ily módon, mind apai, mind anyai (anyja Văcărescu-lány) ágon rokonságban állt. 1849-ben Bem szárnysegéde, 1859-ben Bukarest rendőrfőnöke s Cuza személyes megbízottja a magyar emigrációval folytatott torinói tárgyalásokon, 1866–67-ben az Egyesült Fejedelemségek párizsi diplomáciai ügyvivője. 1870–71-ben konstantinápolyi ügynök, 1876–82 között Románia bécsi követe, pályáját 1893–1902 között londoni nagykövetségként zárta. *Souvenirs Politiques et Diplomatiques 1848–1903 c. kéziratban maradt műve* (a Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár B.A.R., mss., arh. Ion Bălăceanu, no 1.) a XIX. századi román–magyar kapcsolatok becses, ám emlékezeti tévedései miatt bizonyos fokú óvatossággal (forráskritikával) kezelendő kútfője.

szabadkőműves volt.⁶² Egyelőre nincs rá pontos adat, hogy Klapka, Pulszky Ferencel együtt mikor lett a torinói Dante Alighieri-páholy tagja.⁶³ Teleki László viszont, akihez közeli, bár ellentmondásos viszony fűzte az 1850-es években, már az 1840-es évek végén felvételt nyert a párizsi Mont Sinaï páholyba,⁶⁴ Almássy Pállal, Czecz Jánossal, Vetter Antallal és gróf Andrássy Gyulával együtt.

Így, mivel Czecz Jánossal is bensőséges kapcsolatban volt, nem minden alap nélkül gyaníthatjuk, hogy a Párizsban is rendszeresen időző Klapka tájékozott lehetett mindarról, ami a „Testvérek” szertartásos tanácskozásain terítékre került, köztük – kitüntetett helyen – a dunai népek összefogásának „kedvenc eszméjéről” is.

Minden jel szerint helyesen következtet tehát a Kossuth-emigráció szabadkőműves kapcsolatainak monográfusa, Berényi Zsuzsanna Ágnes arra, hogy Klapkát nem csupán a honvágy indította, amikor a Svájcban letelepedett magyar emigránsok (köztük Horváth Mihály püspök, Puky Miklós és Dessewffy Ferenc) részvételével a Genf környéki Carouge-ban 1860-ban új páholyt alapított, s annak az Ister (Duna) nevet adta, hanem a délkelet-európai kis nemzetek egymásra utaltságának és oly kívánatos megbékélésének rokonszeves gondolata is áthatotta kezdeményezését.⁶⁵

A rövid életű „szabálytalan [magyar] páholy”⁶⁶ körüli szabadkőműves csetepatékból viszont egyértelműen kiderül, hogy bármilyen formai (alaki) hibákat követtek is el (esetleg) a számkivetett magyar „Testvérek”, Klapka ekkortájt már az elérhető legmagasabb rangot viselte, így – a torinói Frapolli szabadkőműves nagymester véleménye szerint – „teljeskörű felhatalmazással” bírt, hogy tetszése és belátása szerint bármilyen szabadkőműves szervezeti egységet (úgy mint „Fejezetet”, „Törvényszéket”, „Konzisztóriumot”, „Legfelsőbb Tanácsot” stb.) létrehozhasson.⁶⁷

Mindez esetleg arra utalhat, hogy szabadkőművesi tevékenységének kezdete korábbi keletű annál, mint amelyre torinói páholy tagságának a szabadkőműves lexikonban

⁶² Vö. *Horia Nestorescu-Bălcești*: Ordinul masonic român. Mai puțină legendă și mai mult adevăr. București, 1993.

⁶³ Vö. Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie. (Sous la direction de *Ligou, Daniel*.) Paris, (1987.) 662. o.; *Berényi* 26., 42. o. és *Fornaro* 193. o. Pulszky torinói pályatagsága viszont 1860-nál nemigen lehet korábbi, hiszen „április utolsó hetében” érkezett a piemonti fővárosba. *Pulszky* 238. o. E páholynek „számos tagja volt az emigrációból”, s föltételezésünk szerint politikai jellegű témákról is társaloghattak. Erre látszik utalni, hogy az 1864-es magyarországi szevezkedés egyik kulcsfigurája, Nedeczky István 1863. őszi torinói látogatásakor rögvést kérte felvételét, l. *Nyárádi Gábor*: Júdás pénzért a bajtársakat... Adatok az Almássy–Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 2. sz. 251. o.

⁶⁴ *Berényi* 28. o.; l. még *Arató Frigyes*: A szabadkőművesség. Budapest, 1913. (második, bővített kiad.) 83. o. Vö. *Miskolczy*: Magyar–román dialógus. 14. o. A gróf különben, aki Svájcból visszatérve a rue St. Honoré 240. szám alatt lakott, 1854. február 23-án átlépett a »L... de Saint-Lucien« páholyba. A Telekire vonatkozó szabadkőműves adatokat l. Bibliothèque Nationale, [Paris] Manuscrits, Baylot, Fm2 634 és Baylot Fm2 188. A Türr Istvánra vonatkozó adatok uo. Fm2 89. A Klapka–Teleki viszonyhoz l. *Szénássy* 104. o.

⁶⁵ *Berényi* 34. o. és *Fornaro* uo., valamint *Arató* 83. o. L. még *Tibor Denes*: Un imprimeur hongrois à Genève au siècle dernier. *Revue du Vieux Genève*, Année XIII. No 13. (1983.) 58. o. Vö. *Abafi Lajos*: A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest, 1993. (reprint) 436. o. Nem zárható ki az sem, hogy a páholy nevének megválasztása valamiképpen összefügg Jules Michelet Duna-szimbólumával, és (a dél-kelet-európai) „népek közös harcának eszményé”-vel, vö. *Miskolczy*: Nemzetiség. 24–26. o.

⁶⁶ *Ruchon, François*: Histoire de la franc-maçonnerie à Genève de 1736 à 1900. Genève, 1935. 272. o.

⁶⁷ *Berényi* 37. o. Frapolliról l. *Fritz, Luigi Polo*: Lodovico Frapolli e l'emigrazione ungherese nel Risorgimento italiano. In: *Rassegna Storia Toscana*. A. XXXIX (1993.)

található adataiból következtethetnénk, s talán mégis Ács Tivadarnak⁶⁸ van igaza, aki ezt az 1850-es évek elejére teszi.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a magyarok látogatta párizsi Mont Sinaï és a román emigránsok által kitüntetett szintén párizsi La Rose du Parfait Silence,⁶⁹ majd később a román fejedelemségek uniója egyik bölcsőjének tekintett galaci, bukaresti, iasi és brüsszeli L'Étoile du Danube (Steaua Dunării)⁷⁰ egyaránt a skót ritusú (francia) nagypáholy, a Le Grand Orient de France függőségbe (alávetettségbe) tartozott, amelyet III. Napóleon nem csupán megtisztelő figyelmével tüntetett ki, hanem épp ekkortájt vont a Második Birodalom hathatósabb ellenőrzése alá. Így a magyar és román „Testvéreket” nem csupán a szabadkőművesség emberiség- és világjobbító univerzalizmusa fűzte össze, hanem – gyaníthatóan – a délkelet-európai térségbe irányuló francia gazdasági és főként politikai érdekviszonyok szövevénye is. Klapka szabadkőműves körökben élvezett tekintélyének s egyszersmind e páholyok francia orientációja közvetett bizonyítékának látszik az is, hogy a Magyarországi Nagy Oriens 1869-es megalakulásakor a Le Grand Orient de France Klapkát választja (jelöli) pest-budai képviselőjének.⁷¹

A francia gazdasági, pénzügyi színter tovább erősítette az a tény is, hogy az 1851-ben Svájcba átköltözött Klapka hamarosan rendkívül gyümölcsöző kapcsolatot épített ki egy nagyformátumú helvét bankárral, a genfi Republikánus Párt egyik vezéralakjával, James Fazyval.⁷² Kitűnő fellépésével s megnyerő modorával olyannyira a bizalmába férkőzött, hogy rövidesen Fazy pénzügyi tanácsosává, a Banque Generale de Suisse-nek a tisztviselője,⁷³ valóságos commis voyageur-je (utazó ügynöke) lett. Ez a pozíció nemcsak viszonylagos anyagi biztonságot, hanem még nagyobb mozgásteret teremtett számára, hiszen ezennél Fazy bankjának képviselőjeként hivatalos minőségben bukkant föl hol Párizsban, hol Brüsszelben, hol Torinóban, hol Konstantinápolyban, s az ő nevéhez fűződik a genfi pénzügyi tanácsosok egyesületének a Banque Ottomane-nak (Banque de Turquie) a megalapítása is 1857-ben.⁷⁴ Állása, anyagi helyzetének javulása s nyilván Fazy hathatós

⁶⁸ Ács 631–632. o. Vö. Szénássy 89. o. Nem zárható ki, hogy erre csupán 1858-ban került sor, amikor a tábornok, Cavour segítségével, szárd útlevelet kapott, és szeptemberben meglátogatta a piemonti miniszterelnök. Lengyel: Klapka György emlékiratai. 86. o.

⁶⁹ Vö. Nestorescu-Bălcești 60–62. o. L. még „Tableau des Membres Composants la R... L... La Rose du Parfait Silence, Or... de Paris 5847”, Bibliothèque Nationale, Manuscrits, Baylot Fm2 181 (1) és Fm2 99, Doss. 2.

⁷⁰ Nestorescu-Bălcești 64–66. o. Vö. Serbanesco, G.: Histoire de la franc-maçonnerie universelle. Son rituel son symbolisme. (Paris), 1966. 325., 327., 333., 340–343. o.

⁷¹ Berényi 38. o. Vö. Ács 632. o. és – az egész kontinentet behálózó „szabadkőműves szárlól” – Szénássy 90. o. Klapka 1867 utáni szabadkőművesi működéséről l. még Arató 84. o. III. Napóleonnak a nemzetközi szabadkőműves mozgalom ellenőrzésére vonatkozó törekvéseihez l. Sturdza, Mihai Dim.: Junimea societate secretă. Ethos, 1. füzet, Paris, 1973. 81. o. Vö. Lantoin, Albert: Histoire de la franc-maçonnerie française. La franc-maçonnerie dans l'état, Paris, 1935. IX. fejt. (La franc-maçonnerie sous Napoléon III.) 321–335. o.

⁷² Koltay-Kastner 53. o. Vö. Klapka 411–412. o.; Lengyel: Klapka György emlékiratai. 25. o. Klapka és Fazy kapcsolataihoz l. még Ruchon, François: Histoire politique de Genève. Tome second (1846–1907). Genève, 1953. 181. o. és Documents relatifs à l'histoire de la Banque générale suisse. Genève, 1864.

⁷³ Lengyel: Klapka György emlékiratai. 25. o. Fazyval folytatott üzleti és politikai tárgyú levelezését a genfi Bibliothèque Publique et Universitaire, Fazy, Corr. 5. őrzi, feldolgozta Chapuisat, Edouard: Le Général Klapka et Genève. Klny. a Nouvelle Revue de Hongrie 1936 júliusi számából. Budapest, 1936. 1–12. o.

⁷⁴ Lengyel: Klapka György emlékiratai. 25. o.; La plaque commémorative Klapka à Genève inaugurée le 10 juillet 1908 par la Hungaria Société des Étudiants Hongrois à Genève. Budapest, 1910. 10. o.

támogatása lehetővé tette, hogy 1855 júniusában a „Köztársaság szabad honpolgára” címért folyamodjék⁷⁵ a genfi Államtanáchoz. Honosítási kérelmét „preavis favorable” (kedvező előzetes értesítés, tulajdonképpen: elbírálás) minősítéssel 1855. július 25-én tárgyalta a testület,⁷⁶ honosításának dátuma 1856. február 2. Állampolgári esküjét 1856. május 20-án tette le.⁷⁷ Így 1849. október 5-én Bécsben kiállított osztrák útlevéle és az Egyesült Államok konstantinápolyi konzulátusán – valószínűleg első isztambuli tartózkodása (1853–1854) során – szerzett amerikai passzusa⁷⁸ után immár svájci személyi igazolványa birtokában folytathatta szerteágazó nemzetközi tevékenységét – valóságos világpolgárrá vált.

Új hazájához különben Klapka nem bizonyult hálátlannak: a Neuchâtel kanton felségjoga kapcsán kiobbant, háborúval fenyegető porosz–svájci konfliktus idején a genfi Nagy Tanács megbízásából három másik főtiszt közreműködésével részt vett a svájci hadsereg újjászervezésében,⁷⁹ mi több, 1857. január 8-án kinevezték a genfi véderő főparancsnokának.⁸⁰ Az ellentét békés megoldása után is megőrizte az önkéntesek katonai instruktora címet, állampolgári kötelezettségeit pedig 1857. április 1-től nagyszerű stratégiai előadásorozattal róttá le. Ennek témája viszont – logikusan – a magyar szabadságharc hadtörténete volt.⁸¹ Nem vált tehát hűtlenné szülőföldjéhez sem, s vállalkozásában joggal látjuk a „kettős kötődés” korai harmonikus megnyilvánulását.

A svájci úti okmány s még inkább a genfi banktisztviselői poszt természetesen újabb ajtókat nyitott meg Klapka előtt. Egy adat szerint a generálist maga James Fazy mutatta be az olasz érdekvégyesítés szempontjából szerfölött sikeresen zárult 1856-os párizsi kongresszus fáradalmait Genfben kipihenő Cavournak,⁸² aki – miként Koltay-Kastner Jenő korábban kimutatta – „már politikai pályafutásának megkezdése előtt együttműködött vasútépítői és egyéb gazdasági vállalkozásaiban a Fazy bankjával, és a párizsi Crédit Mobilier-nél is volt megbízható embere, Alessandro Bixionak, a későbbi Garibaldi tábornok, Nino Bixio fivérének személyében”.⁸³ Ha pedig Koltay-Kastner,

⁷⁵ La plaque 10. o.

⁷⁶ République et Canton de Genève. Archives d'Etat de Genève. Etrangers, C. No 36. Département Justice et Police, 1855.

⁷⁷ La plaque 11. A Városi Tanács 1856. február elsején tárgyalta Klapka ügyét, míg Puky Miklós kérelmét 1855. december 14-én tüzték napirendre. L. *Tibor Denes* 59. o. Vö. [I. K.]: Il y cent ans, un générale hongrois devenait citoyen de Genève. *Genevois*, 1956. május 26. sz.; és [A-M. G.]: Genève sur plaques. Le bouillant Magyar de la rue des Paquis. *Journal de Genève*, 1981. február 16. sz.

⁷⁸ L. a 71. számú jegyzetet! 1858 augusztusában, mint már utaltunk rá, piemonti útiokmányt is szerzett, *Lengyel* 26. o.; *Szénássy* 86. o. Vö. jelen tanulmány 41. jegyzetével! Konstantinápolyi tevékenységéhez l. még *Thomas Lengyel: Die Ungarn und der Krimkrieg, Jahrbuch der graf Klebelsberg Kuno Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien* (Unter Mitwirkung Árpád von Károlyi's und Dávid Angyal's redigiert von Direktor Julius Miskolczy) VIII. Jahrgang Budapest, 1938. 136-246. o.

⁷⁹ La plaque 11–12. o.; *Lengyel: Klapka György emlékiratai*. 25. o.

⁸⁰ La plaque 13. o.; *Lengyel: Klapka György emlékiratai*. uo.

⁸¹ La plaque 13–14 o. Klapka előadásainak kéziratai megtalálhatók: OL R 295. Klapka György iratai, 2. cs. 5. t. (Hemann Róbert szíves közlése.)

⁸² *Koltay-Kastner* 53. o. Klapka nagyon jó benyomást tett Cavourra, „igen jó képességű és nagyon tisztán látó embernek” nevezte (*Jászay Magda: Cavour*. Budapest, 1986. 191. o.), „aki adott esetben (megfelelő körülmények között) szolgálatokat tehet nekünk”. *Formaro* 104. o. (9. jegyzet) L. még *Szénássy* 86–86. o.

⁸³ *Koltay-Kastner* 53. o. Vö. *Pulszky* 187. o.

Marcel Emerit, Lengyel Tamás és újabban Lukács Lajos nyomán⁸⁴ azt a tényt is számításba vesszük, hogy Klapka kenyéradója, a Banque Générale de Suisse tevékenyen részt vett a francia nagypolitika különféle „vállalatai” bel- és külföldi – egyebek közt a délkelet-európai térségbe irányuló – tranzakcióinak finanszírozásában, nem nehéz elgondolni, milyen szerteágazó, erős nemzetközi gazdasági, pénzügyi érdekszövetség állt a tábornok keleti tervei mögött, s miért tárgyalhatott – csaknem egyenrangú félként – a Crédit Mobilier-nél érdekelt Jérôme Napóleonnal vagy később a súlyos nehézségekkel küzdő új román államalakulat, az Egyesült (Dunai) Fejedelemségek uralkodójával, Alexandru Ioan Cuzával.

A vele csaknem egyidős Cuzához⁸⁵ egyébként különleges, valószínűleg alkati hasonlóságra visszavezethető kapcsolat fűzte, amely a román fejedelem részéről többször is kifejezett rokonszenv-nyilvánításban és feltétlen bizalomban⁸⁶ nyilvánult meg. Klapka ezért mindvégig bízhatott abban, hogy sikeres találkozóikra s megkötött megállapodásaikra tekintettel bármikor újra egyetértésre tud jutni a román főhatalom birtokosával. Karakterükben,⁸⁷ hajlamaikban volt valami rokon vonás: mindketten vonzódtak a hatalomhoz, éltek is vele, ám a diktatórikus módszerektől, a kíméletlen,

⁸⁴ Lukács: A magyar politikai emigráció. 132. o.; Emerit VIII. fejezet (La mission de Victor Place à Paris.) 98–122. o. Vö. G. Zane: Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza. In: Cuza Vodă în memoriam. (Kiad. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub.) Iași, é. n. (1973.) 261., 327. o. Klapka mindenesetre gazdasági kérdésekről (a Nagyvárad–Brassó vasútvonal tervezett meghosszabítása Ploiești, Buzău, Brăila, esetleg Custendge/Constanța-ig stb.) is levelezett román partnereivel (pl. Bălăceanu–Klapkának, Nice, 1859. dec. 13. OL R 295. 6. d. 22. t.), iratai közül több, a fejedelemségekbeli olajkincs kiaknázására vonatkozó följegyzés is előkerült (pl. „Puits de Naphte-Ozokerite (cire fossile) de Moldavie” OL R 295/17.), egyik 1859–60-as ügynöke egy francia vegyészmérnök (Olivier de Lalande) volt. L. pl. O. de Lalande–Klapkának, Párizs, 1860. ápr. 21. OL Régi Klapka hagyatéka. Vö. Bobango, Gerald I.: The Emergence of the Romanian National State. East European Quarterly, Boulder, 1979. 105. o. Az „összefonódás” mértékére vall, hogy még annak ötlete is felmerült, hogy „Napoleon Cousinja (Jérôme Napoleon, Plon-Plon herceg) ot (sic!) Duna Confederatio Királya lehetne”. Türr–Klapkának, Turin, 1860. márc. 4. OL R 295. 10. d. 22. t. Klapkának Türrrel való jellemtorzító (egyébként kölcsönös) rivalizálásának nyomait l. Szemere: Naplóm. II. k. 235–236. o. Szemere kommentárja: „a mi embereink gögjükben megbolondulnak.” Uo. 236. o.

⁸⁵ Alexandru Ioan Cuza 1820 március 20-án született (l. Giurescu, Constantin C.: Viața și opera lui Cuza Vodă. București, 1966. 61. o. és Bobango 42. o.), míg Klapka 1820. április 6-án látta meg a napvilágot. (Csupán érdekességként: Klapka 1864-es emisszáriusát, Arthur Seherthoss grófot viszont 1820. március 23-án anyakönyvezték, l. Kienast 34. o., 1. jegyzet, megjegyzendő viszont, hogy Genf kanton nyilvántartásában az 1821-es évszám szerepel, l. Archives d’Etat de Genève, Etrangers, Rg. 12, P. de S. Mariés, 1866. 23-21-4660.) Vö. Kertbeny 56. o.

⁸⁶ Ennek jele, hogy amikor a szorult anyagi helyzetben lévő generális 1865 nyarán – hároméves időtartamra – 40 ezer frankot kért kölcsön tőle, a román uralkodó, egyik bizalmasa, Pissotzky ezredes révén, öt napon belül a rendelkezésére bocsátotta a kívánt összeget, l. Klapka–Cuzának, Párizs, 1865. aug. 7. A Román Tudományos Akadémia Könyvtára (B. A. R.), Kézirattár Cuza Archivum, Levelek, 1865–1868. (5174.) 3–4. fol.; Klapka átvételi elismervényének kelte 1865. aug. 12. (uo.) Amikor viszont a határidő lejárt után az időközben trónfosztás áldozatává vált betegeskedő román fejedelem emlékeztette őt adósságára, a tábornok újabb haladékat kért a korábbi hallgatása miatt amúgy is csalódott Cuzától. Egyenlőre nincs adatunk arról, hogy a kölcsönt visszafizette volna, l. Cuza–Pissotzkyknak, O-Döbling, 1868. febr. 19. és Klapka–Cuzának, Pest, 1868. ápr. 8., B. A. R. 5174. 10–11., 15. fol. Klapka leveleit, valamint az összeg átvételét igazoló elismervényt közli Brătianu 157–159. o.

⁸⁷ Cuza jelleméről l. Canini, Marco Antonio: Vingt ans d’exil. Paris, 1868. 213–214., 220. o.; Xenopol, A. D.: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Vol. XIII. Domnia lui Cuza Vodă 1859–1866. Partea întâia. București, é. n. 16–19. o.; Giurescu 69–70. o.; Bobango 46., 72–74. o.; Emerit 72–73. o.; 77. o. Ugyancsak a francia történész rögzíti a Klapkát még Konstantinápolyból ismerő Lallemand francia konzul sorait, aki így ajánlja a generálist jászvásári kollégájára (V. Place) figyelmébe (Klapka) „A szó rossz értelmében véve nem forradalmár. Magyar hazafi és Ausztria ellensége.” (Emerit 87. o.) A tábornokkal szoros munkakapcsolatba kerülő Place véleménye alapján egy helyütt „Tenace général”-nak, „makacs tábornok”-nak minősíti. (Emerit 124. o.)

durva lépésektől egyaránt idegenkedtek, s csak végszükség esetén alkalmazták őket. Sokkal jobban kedvelték a „kombinációkat”, a gondosan kitervelt stratégiát, de nem volt tőlük idegen az intrika és – főként Cuza esetében – a diplomáciai cselszövés sem. Mindketten szerették a jó társaságot (Cuza az italt sem vetette meg), és kifejezetten vonzó férfiak lévén, a szebbik nem körében is nagy népszerűségnek örvendtek. Klapka azonban e tekintetben visszafogottabb volt, gondosan ügyelt partnerei jó hírére.⁸⁸ Ugyancsak közösnek mondható vonásuk a jószívűség s a már-már a könnyelműség határát súroló adakozókedv, erős költségek hajlammal párosulva. Emiatt vagyont egyikük sem gyűjtött, talán igényük sem volt rá. Végül, de nem utolsósorban mindketten katonák is voltak. Cuza, közvetlenül fejedelemmé választása előtt, már a moldvai csapatok főparancsnoka⁸⁹ és mindezek mellett – számos jel szerint – magas rangú szabadkőműves.⁹⁰ Olyannyira, hogy akad olyan vélemény is, amely ezzel hozza összefüggésbe kettős fejedelemmé választását is.⁹¹ Az viszont bizonyítottan látszik, hogy legközelebbi moldvai munkatársai (az Alecsandri-fivérek, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu) és legádázabb havaselvi ellenségei (C. A. Rosetti, Dimitrie és Ion C. Brătianu) egyaránt szabadkőműves „Testvérek” voltak. Klapka tehát ebben a vonatkozásban is teljesen egyenrangú félként léphetett velük sorompóba. Már csak azért is, mert hozzájuk hasonlóan megtévesztő tökéletességgel beszélt és írt franciául.⁹²

A generális azonban komolyabb játékos volt annál, semmint svájci banktisztviselőként, majd Cavour és III. Napóleon emisszáriusaként learatott keleti babérjaival beérte volna. Bonyolult karaktere⁹³ minden talányos összetevőjének

⁸⁸ *Klapka: Emlékeimből.* 2. kiad. 20. o. (*Katona Tamás* előszava.) A nyugat-európai szalonokban aratott sikereiről l. *Vadnai* 432–433. o. Vö. Pulszky halotti búcsúztatójával, *Arató* 130. o.

⁸⁹ L. *Xenopol* 17. o. és *Ivănescu, D.*: Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înaintea de domnie. In: *Cuza Vodă în memoriam.* 83. o. Vö. *Giurescu* 68., 70. o.

⁹⁰ A bizonyító erejű dokumentumok erre vonatkozóan még hiányoznak, ill. ellentmondások, egy adat kivételével, amelyre Miskolczi Ambrus bukkant orosz levéltárakban folytatott kutatásai során: Cola galaci orosz konzulnak Giers orosz külügyminiszterhez 1860. dec. 23-i levelében (Miskolczi A. szíves közlése), l. *Trócsányi Zoltán–Miskolczi Ambrus: A fanariótáktól a Hohenzollernekig.* Budapest, 1992. 125. o. Cuza híveinek és ellenfeleinek szabadkőművesi tevékenységéhez l. *Nestorescu-Bălcești* 208., 250–251., 394., 450. o. Vö. *Uő.* 289. o.

⁹¹ *G. Serbanesco* 341. o. Vö. *Canini* 214–215., 221. o.

⁹² Kivételes nyelvrzékét dicséri, hogy előkerült levelei és egyéb dokumentumai csaknem hibátlan franciasággal íródtak, holott 1849 augusztusában németül nem tudó orosz partnereivel folytatott tárgyalásai során „Klapka szabadkozott amiatt, hogy nagyon rosszul fogja magát kifejezni”. *Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: A magyarországi hadjárat 1849-ben.* In: *A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról.* (Vál. és a bev.-t írta *Rosonczy Ildikó.* A jegyzeteket *Rosonczy Ildikó* és *Katona Tamás* készítette.) Budapest, 1988. 439. o

⁹³ Jellemével kapcsolatban egyik volt bajtársának egy Shakespeare-idézet jutott eszébe: „úgy vegyültenek / Az elemek benne, hogy fölkelhet-e / A természet, s a világnak mondhatja: / Ez férfi volt”. Idézi – *Villecz János: Egy Sáros vármegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848–49-es honvédszázados elbeszélése után írta* – Eperjes, 1898. 5. o. nyomán – *Hermann: Klapka György tevékenysége.* 62. o. (2. jegyzet). Az elhíresült Klapka–Petőfi konfliktus (l. részletesen a *Hatvany* művének 927. oldalán hivatkozott helyeken) beható elemzése alapján Dienes András irodalomtörténész „Klapka hiúságát, előljárói gögjét és a Vécsey -ügyben teljes tájékozatlanságát” hangsúlyozza, l. *Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Kandidátusi értekezés tézisei.* Budapest, 1959. 4. o. L. még *Urbán A.: Petőfi Sándor honvéd százados.* In: *Uő.: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról.* Budapest, 1981. 388. és 407. o. Ugyanakkor Csorba László –Klapka és Garibaldi viszonyának 1862-es alakulása kapcsán – joggal hívja fel a figyelmet a tábornok „elvei” és érdekei közötti nem túl elegáns megfelelésekre és Garibalditól elhatárolódó, a Lausanne-i *Italie*-ban publikált nyílt levelének negatív konnotációira. *Csorba László: Garibaldi élete és kora.* Budapest, 1988. 321–323. o.

fölfejtése természetesen meghaladja ezen írás kereteit és lehetőségeit. Ám tettei, ügyes és célratörően szerkesztett francia és német nyelvű publikációi, emlékiratai (sőt, el nem küldött fogalmazványai) ismeretében is szembetűnő mérhetetlen érvényesülési vágya, állandó bizonyításkényszere, ami mögött valamiféle öröklött vagy nagyon zsenge korban rögzült⁹⁴ bizonytalanságot, belső nyugtalanságot sejtethetünk. Feltűnő az a gondos igyekezet is, amellyel az önmagáról kialakított képnek (imágónak) kívánt minél tökéletesebben s minden áron megfelelni – az utókor szemében is. Ebben a vonatkozásban talán neki sem tett jót, a túl gyorsan, ha nem is túl könnyen szerzett renomé, hiszen Komárom után tényleg nem adhatta alább, s nem egy kortársához hasonlóan joggal érezhette, hogy az osztrák–oroszk önkény 1849-ben nemcsak hazája jövőjét ásta alá, hanem az ő karrierjét is derékba törte. Bár racionálisan talán fölfogta, ám érzelmileg ő sem hitte el, hogy a történelem csak ennyi (noha nem kevés) esélyt kínált föl számára. Holott ő is – miként Kossuth,⁹⁵ Szemere, Teleki, Perczel és a többiek – meggyőződéssel vallotta: arra van hivatva, hogy „megmentse a hont”, s ebben a nemes versengésben lehetőleg ő legyen az első az egyenlők között. A katonák között – Görgey kiesésével – mindenképpen.

A kortársak szemszögéből mindez azonban távolról sem volt egyértelmű. Mészáros Lázár 1848–49-ben eleve gyanakodva figyelte, ösztönös fenntartással kezelte.⁹⁶ Még

⁹⁴ Ebben talán az is szerepet játszhatott, hogy édesanyját, Kehr Juliannát, alig egyéves korában (1821-ben) elvesztette. Vö. *Klapka: Emlékeimből*. 2. kiad. 31., 606. o. Úgyszintén mérlegelendő, hogy igen korán tudomást szerezhetett valamiképpen arról is (legalábbis gyaníthatta némely körülményből, netán atyja viselkedéséből egyet s mást öntudatlanul is rögzített tudaralattijában), hogy Klapka József neve szerepel Joseph Graf Sedlnitzky miniszter – az Oberste Polizei - und Zensurhofstelle elnöke – „A magyarországi és magyar ügyekben megkérdezett” bizalmasainak jegyzékében. L. *Pajkossy Gábor*: „mit welcher ich in geheimer Dienstverbände stehe”. Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. In: *Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára.* (Szerk. *Kalmár János*.) Budapest, 1997. 338., 340., 342., 344., 357. o.

⁹⁵ Ezt – az emigrációs léthelyzetben tovább erősödő romantikus (narcisztikus) érzést – jól világítják meg Kossuth Széchenyi halálával kapcsolatos és épp Klapkához intézett sorai: „Széchenyi [sic!] meglőtte magát! irtózatos! Ki nem mondhatom mennyire megrázott e borzasztó eset. – Ellenségem volt mindig az életben – 48-ban ha kezét fog velem, min annyi őszinteséggel kínálkoztam – tán ketten együtt megbírtuk [sic!] volna menteni a hazát. – De akár miként viselte legyen is magát irányomban, fényes csillag volt hazánk borús egén – nem így kell vala pályáját végeznie – nem így; hanem oly dicsőséggel melly tévedéseit felejtve, érdemeit magasztos fényvel adta volna át a maradéknak. Batthyány [sic!] a vérpadon! – Széchenyi [sic!] ön gyilkolással a bolondok házában – mi száműzöttön ‘s én különösen nyomoruságban! –ilyen az élet!” Kossuth–Klapkának, London, 1860. ápr. 10. OL. R 295. 8. d. 22. t. Széchenyi különben „nem éppen elismerően nevezte »okos lottériásnak« a komáromi kapitulánst”. L. *Hermann R.*: Klapka György: Emlékeimből. (S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*.) Budapest, 1986.) Recenzió. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1987. 1. sz. 82. o. Vö. Deák István véleményével: (Görgey után Klapka) „a második legsikeresebb magyar hadvezér” *Deák* 272. o. A számkivetettség meghasonlásainak lélektani mozzanataihoz l. még *Miskolczy*: *Nemzetiség*. 8-9., 11–12. o. Egyébként épp Szemere jegyezte föl nem kis malíciával Perczélről, hogy „csak ő [Perczel] menthette s mentheti meg a hazát”, *Szemere*: *Naplóm*. II. k. 132. o.

⁹⁶ „Uraim, itt már le a kalappal! Ez mindannyiunk között egy számmal többet bírt. Mint Triász áll ő, azaz: temesvári lény, magyar alakítmány és quod plus est: római lelkület. Utóbbivá forradalmunk egyik teremtoje avatta akkor, midőn teremtménye süllyedésnek indult, – hanem az mit sem tett; –ő rendületlenül állott.” Idézi *Hermann*: Klapka György tevékenysége. 39. o. és *Hermann*: Klapka. 5. o. Vö. *Hajnal* 384. o. Jókai viszont rokonszenvel és feltétlen bizalommal örökíti meg a hadtest-parancsnokká előlépett ezredes első intézkedéseit: „A kormány tehát *Klapkát* kínálta meg a felső-tiszai sereg vezényletével, akkor még névtelen, fiatal tisztet, de akinek legelső szavaiból ki lehetett ismerni: hogy aziránt, amit tenni akar, tiszta öntudata van.” *Jókai Mór*: *Emléksorok*. *Napló* 1848–49-ből. (Kiad. *Nemeskéri Erika*.) Budapest, 1980. 50. o. Klapka ténykedését, pozitív előjellel, szembeállítja Mészároséval, uo. 51–52. o. Hasonlóan vélekedik a „fiatal ezredes” tevékenységéről Kászonyi Dániel is: „Klapka nem maradt tétlen: Nyíregyházától egészen a Tiszáig nyomult előre. Újra lelket öntött e demoralizált csapatokba... Most már ezek is hősiessen verekedtek...” *Kászonyi Dániel*: *Magyarhon négy korszaka*. (Ford. *Kosáry*

kritikusabb Batthyány Kázmér volt külügyminiszter véleménye, aki egy 1850 végén Ludwik Tadeusz Bystrzowskihoz intézett levélben ekképpen jellemezte a tábornokot: „Klapka nem nagy ember, nem is nagy generális, amilyennek elhitetni szeretné magát emlékirataiban. Ügyes és néha szerencsés, ez minden... Görgey visszhangja csupán, akit gyűlölt, mert mindig el kellett viselnie fölényét.”⁹⁷

Úgy látszik Batthyány állásfoglalása nem maradt hatástalan. Amikor a francia vezetés adatokat gyűjtve kiszemelt keleti ágenséről, 1859 elején Bystrzowskihoz fordult információkért, Czartoryskiék egykori magyarországi megbízottja – jelentése 2. pontjában – ezt írta a francia uralkodónak: „Klapka tábornok nagy hírnévnek örvend, intelligenciáját tekintve talán túlzottan; úgy tűnik, hogy a Magyarok külföldön elismerik zászlóvivőjüknek; az országban (házában) talán nem örvendene ennek a presztízsnak.”⁹⁸ Szemere 1852-ben papírra vetett álláspontja is Batthyányéra emlékeztet: „Klapkának híre nagyobb, mint érdeme. Hiú mint egy asszony, gyöngé mint gyermek. Mint politikus nem számít, nem ismeri az elvnek, mit vall, első corollariumait sem, mint férfi nem határozott. Kossuthot gyalázza, és mégis hódolni ment, nekem mint demokrata szövetséget ajánl, és elleneimhez csatlakozik.”⁹⁹ Érdekes, hogy a csaknem mindenkiel meghasonlott, egyre elszigeteltebb és kiegyensúlyozatlanabb Szemere 1859-es véleménye – talán a tábornok keleti eredményei láttán – némileg árnyaltabb és

Domokos. A bev.-t és a jegy.-t írta *Márkus László.* Budapest, 1977. 238–239. o. Klapka hadvezéri képességeinek burkolt bírálatát adja az 1849. aug. 10-i „kitöréssel” összefüggésben Kempen von Fichtenstamm, Johann Franz (Az ostromhajtató), I. Küzdelem, bukás, megtorlás. (Kiad. *Tóth Gyula.*) 2. k. Budapest, 1978. 109. o.

⁹⁷ Batthyány–L. Bystrzowskihoz, Kütahya, 1850. dec. 12. Czartoryski Múzeum Levéltára, Krakó, EW 1523a, idézi *Borsi-Kálmán B.*: Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820–1892. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989. 4. sz. 593. o. L. még *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. (Kiad. *Hermann Róbert és Pelyach István.*) Budapest, 1990. 168. o. A Görgey–Klapka viszonyhoz, ill. Görgey fölényéhez l. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I. k. Budapest, 1988. (A bevezetőt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás.* A kötetet szakmai szempontból ellenőrizte *Kosáry Domokos.*) 456–457., 463–464. és II. k. 69. o. L. még *Krivácsy József*: Görgey és Klapka vagy az 1848/49-ki önvédelmi harc. Budapest, 1881. (A nehéz természetű, összeférhetetlen Krivácsy Türr István elleni áskálódásairól l. *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 239–240. o.; Klapka lejárását célzó akcióját l. a 47. jegyzetben.) L. újabban *Hermann*: Görgei emlékiratai. 2–3., 46., 52., 62–63. o. Klapka Batthyány Kázmér 1851–52-es Kossuth-ellenes fellépéséhez való viszonyulásához l. *Füzes Miklós*: Batthyány Kázmér. Budapest, 1990. 190–192. o.

⁹⁸ Bystrzowski följegyzései, Czartoryski Múzeum Levéltára, EW 1521/b. Érdekes persze az is amit a többiekéről referál: 1. „Teleki Gróf Ur, a magyar kormány régi ügynöke, népszerű politikus, honfitársai tisztelik és méltó tiszteletre: gyöngeségét és puhaságát (?) róják fel neki” 3. „Kossuth Úr... erények és hibák (gyarlóságok) elege, méltó képviselője a kornak, amelyből kiemelkedett [szó szerint: »felszínre dobtá, hirtelen fölvetette«]. Külföldön kicsi a presztízse; belül (otthon) a felső osztályok undorodnak és borzadnak tőle, de a tömegek körében valóban népszerű... meg kell szerezni...” 4. „Perczel T/ábornok az egyedüli aki egy bizonyos pontig helyettesítheti Kossuthot. Perczel T/ábornok telivér hazafi... A magyarországi [polgár]háború kezdetén a Magyaroknak a Szlovákok feletti uralma barbár kifejeződése (képviselője) volt, de a hadjárat során sokat változott: ma még jobban érti ezt a kérdést...” Vö. Szemere véleményével (Perczel kivételével) a 99. jegyzetben hivatkozott mű 150–152. lapjain.

⁹⁹ *Szemere*: Naplóm. I. k. 150. o. Idézi *Katona Tamás* Klapka memoárjainak második. kiadása elé írt színvonalas bevezető tanulmányában, 10. o. L. még A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. (Kiad. *Tóth Gyula.*) I. k. Budapest, 1985. 228. o. Egy évvel korábban a szabadságharc hadvezéreit jellemezve Szemere egy tömör mondatban összegezte véleményét: „Klapka mint alvezér van helyén” *Szemere* uo. 118. o. és A föld megőszült... 223. o., l. még *Szemere*: Politikai jellemrajzok. 32. o. Szemere 1849-ben is úgy tartotta, hogy Klapka „legügyesb vezéreink egyike volt, – kiben nem volt semmi szoldateszki hajlam” (uo. 156. o.) és „Neve jól hangzik a katonai világban” (uo. 327. o.), „jó katona, de mégsem elég vállalkozó” (uo. 373. o.). Pozitív Marx Károly véleménye is: „Klapka a magyar forradalom egyik legjobb tábornoka volt”, idézi *Szénássy*: Klapka. 2. kiad. 135. o.

kedvezőbb: „Klapka jó hazafi, ez igaz, de hiú mint egy leány, ingatag mint egy gyermek, mint katona bátor, mint vezér félénk, erélytelen, játéka környezetének, az országot s népét s ennek történetét nem ismeri, e részben tudatlan, német nevelést kapott; szóval gyöngé jellem, de nem rossz ember.”¹⁰⁰ Kossuth – akit emberismerete gyakran cserbenhagyott¹⁰¹ – Klapkával kapcsolatban nem tévedett: „Nem mondom, hogy au fond [lényegében] Klapka nem jó ember – hanem mondom, hogy gyöngé, ingatag, nem megbízható, ambitiosus – és a mit fájdalommal tapasztaltam: intrigáns.

Görgey is csak intrigáns ambitiosus volt nem ex professo [hivatásos] áru – mégis elvesztette a hazát.”¹⁰² A Görgey–Klapka párhuzam, jobban mondva a történelmi ismétléskényszertől való félelem oly mértékben aggasztotta Kossuthot, hogy ennek jóval a fenti, 1866-ban kelt sorait megelőzően is gyakran adott hangot környezetében. Tanárky Gyula, az emigráció krónikása már 1859-es feljegyzéseiben ekképpen örökített meg Kossuthnak a tábornokról alkotott véleményét: „Kossuth, ha Klapkával van dolga, mindig Görgeyvel gondol – és méltán, mert ha ama gárdista valamivel jobb fiú is, mint eme gárdista, azért adandó alkalommal ama gárdista kezében is aligha sokkal jobban volna placirozva az ország üdve, mint eme gárdistáiban.”¹⁰³ Másfél évvel később a volt kormányzó részletesebben is megindokolta álláspontját: „Klapkában csakugyan manifestálják magukat néha egyes árnyalatai a Görgey-féle szellemnek. És ha e vokálok magukban véve nem azonosak is azokkal, miknek összege Görgeynek irtózatot gerjesztő misteriosus jellemét alkotja, hasonló körülményekben, mégis aggodalomra engednek helyet hasonló következményektől. A leglényegesebb és legvigasztalóbb különbség a kettő között az, hogy Görgeynek szíve fenéig rossz. Klapka szíve pedig jó. Jó, de gyenge. Aminő hajthatatlan amazé, oly könnyen hajtható ezé. A mindent elnyelő ambitio pedig Klapkában nem sokkal kisebb, mint Görgeyben.”¹⁰⁴

¹⁰⁰ Szemere: Naplóm. II. k. 131. o. Szemere Naplója egy másik helyén is állítja – A. G. Golescu Klapkával való 1854-es genfi találkozájának tanulságait leszűrve –, hogy „Klapka oly gyöngé, hogy mindenre rááll”. (Uo. 60. o.)

¹⁰¹ Kossuth (és Klapka) emberismeretéről Tanárky Gyula az alábbiakat jegyezte föl: „A Nemzeti Igazgatóság három tagja közül egyik sem valami különös nagy emberismerő. Klapka szemére veti Kossuthnak Gált és Makkot – ez amannak Kupát (bizony vethetne többet is)...” A Kossuth-emigráció szolgálatában. *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). (Kiad. *Koltay-Kastner Jenő.*) Budapest, 1961. 342. o. L. még Pálóczy Tamás–Kubinyinak (?), Turin, 1864. nov. 3. OL R 296/11., valamint *Hentaller Lajos*: Kossuth és kora. Budapest, 1894. VI. o. („Volt még neki egy nagy baja: Az emberismeret hiánya! Kossuth Lajos oly kevésbé ismerte ki embereit, hogy egész hosszú élete nem vala elegendő arra, hogy a hozzá közel álló emberekben csalatkozzék.”)

¹⁰² *Kossuth Lajos* Iratai. VI. k. (S. a. r. *Kossuth Ferencz.*) Budapest, 1898. 193. o. Az idézet első része: „Klapkával egy kalap alá nem állok. Nemcsak azért, mert neki nincsenek állandó elvei – ma így – holnap úgy, ma lemond a politikai szerepről – egy óra múlva minden lében kanál, ma proclamálja Brüsszelből, hogy nekünk semmi jogunk a nemzet ügyébe avatkozni, holnap nem tudom mit csinál. Ezt mind mellőzném. De annak emlékezetét nem mellőzhetem, hogy hátam mögött ellenem conspirált, s pedig conspirált kapcsolatban a legequivoque-abb elemekkel, s oly eszeveszett kalandoros tervek alapján, melyek a magyar névre a legnagyobb homályt vetették...” Uo. 192. o. Vö. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. (I–III.k. Budapest, 1880–1882.) III. k. 739–740. o. L. még a 255. jegyzetet is!

¹⁰³ *Tanárky Gyula* Naplója (i. m. 43. o.) nyomán idézi *Kosáry* I. k. 344. o.

¹⁰⁴ Uo. 190–191. o. (1860. nov. 12-i feljegyzés) idézi *Kosáry* uo. 348. o. (Mintegy másfél évvel később, nem sokkal szakításuk előtt, ezt írta a tábornokról: „Klapkát jó szíve azzal a vén kalandor Crouyval [Crouy-Chanel Ágost herceg, aki magát – tévesen – az Árpádoktól származtatta, s bejelentette igényét a magyar trónra] compromittans barátságba hozta. – Mindig választó falakat húz a politikai s magány viszonyok közt. – Így tesz Pulszkyval is, kinek Londonban alig ment feléje is míg én voltam vele, – most meg kenyeres pajtási barátságba lépett. Nagyon nehéz dolog illy viszonyok közt az egyetértés. Aztán nincs erély! erély! erély! és következetesség.” *Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, San Francesco d’Albaro, 1862. ápr. 2., közölte Kun József–Böhm Jakab:*

Klapka megítélése tehát – legalábbis magyar kortársai gondolatvilágában – nem függetleníthető a Görgey–Kossuth polémiától, amely az ő személyiség fejlődésére, egész további életére is erősen rányomta a bélyegét. Menekült tőlük, nálánál erősebb karakterük egyszerre vonzotta és taszította, jelenlétükben meghátrált, tetteit s főként célkitűzéseit mégis hozzájuk mérte, a távolból is nekik akart megfelelni, őket szerette volna túlszárnyalni. Mivel azonban a róla alkotott magyar kép mindmáig a hazai történetírás egyik legsúlyosabb dilemmájának szerves része, s így óhatatlanul az objektivitást nehezítő érzelmi mozzanatok¹⁰⁵ is tartalmaz(hat), talán nem fölösleges egy semleges kortárs, a vele gyakran érintkező, terveit és személyiségét is jól ismerő velencei olasz újságíró, Marco Antoni Canini véleményét is mérlegre tenni: „Klapka karrierje – írja Canini 1868-ban közzétett emlékirataiban – épp oly ragyogó volt, mint gyors. A fiatal tiszt, aki Metternich idején talán húsz vagy harminc év alatt kapaszkodhatott volna föl a tábornagyi rendfokozatig, 1848–49-ben néhány hónap alatt tábornok lett, mindazt elérte, ami a legfőbb rang [ti. a fővezérség] alatt van. Oda is eljuthatott volna, ha hazája [országa] köztársasággá alakult volna át. Tehetsége összhangban állt a körülményekkel, amelyek közepette nagy történelmi szerep jutott neki.

Klapka összes képessége közül – folytatja elemzését Canini – a képzelőerő a leghatalmasabb. Ez a túltengő, túláradó képzelet az, amely némely férfi esetében a zsenialitás jele, vagy azt helyettesíti. Amit ez a cseh nevű Magyar mindenekfelett kíván, az nem más, mint az izgalom. Izgalmat keres a csatatéren, a kártyaasztalnál, a pénzügyi kombinációk hideg számvetésében. Hát nem izgalmas dolog száz-, kétszázézer frankot nyerni egy csapásra? ...S mindezt azért, hogy jól, fényűzően éljen az emberfia, igazi Magyaroként: ez a nép mindig egy kicsit ázsiai maradt. Ez [az összeg] arra is jó, hogy megossa az ember politikai barátaival és másokkal... De hát ez éppúgy elolvad, mint napsütésben a hó... Mi a teendő ilyenkor? Új izgalmat kell keresni, ismét a remények és az aggodalmak között kell tengődni.

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1958. 3–4. sz. 239. o.) Hivatalosan viszont Kossuth 1859-ben így vélekedett Klapkáról, épp (talán) legnagyobb erényét – tárgyalóképeségét, kompromisszumkészségét – vonva kétségbe: „Sem szándékom, sem okom [Klapka] jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát, s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomácia sikamlós ösvényén, nem elég határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigráció egy részét, míg ő maga e tette – vágyás becsületes nyugtalanságától elragadtatva – a furfangos hatalmak testetlen kecsegtetéseit biztosított valóság gyanánt fogadta...” Kossuth–Szarvady Frigyesnek, London, 1859. márc. 26., l. *Kossuth: Irataim*. I. k. 165. o. L. még Kossuth–Szarvadyknak, London, 1859. ápr. 2., közölte *Koltay-Kastner Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez* 1859. Szeged, 1949. 50. o. Vö. *Szemere: Naplóm*. II. k. 218., 222. o. Egy esztendővel később – némileg túlértékelve a Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai súlyát és tényleges lehetőségeit – még mindig így vélekedett: „Ha külföldön s különösen Párisban és Turinban lehet valamit tenni hazánk javára, azt csak mi hárman, [Teleki] Laczi, K.[lapka] és én tehetjük, kik az illető hatalmakkal constituált solidáris (!) [Horváth Mihály betoldása]) viszonyban vagyunk. De hogy sikerrel hathassunk, okvetlenül szükséges, hogy a haza állásunkat, tekintélyünket támogassa, s nekünk alapot, támaszt nyújtson.” Kivonat Kossuth Lajosnak Jósika Miklóshoz 1860. ápr. 29-én írt leveléből, közölte *Horváth Mihály: Kossuth Lajos újabb leveleire* –. Pest, 1868. 121. o.

¹⁰⁵ Vö. *Kovács István: A mártír-hadsereg fővezére és az „áruló” emlékezetének históriája*. Kosáry Domokos Görgey-könyvének margójára. *Kortárs*, 1996. 2. sz. 24–31. o. A vita folytatódásához l. pl. Görgey contra Kossuth. *Kossuth Lajos: A forradalom végnapjairól. Görgey Artúr: Gazdátlan levelek* (S. a. r., a bev.-t és jegyzeteket írta *Pusztaszeri László*.) Budapest, 1989. 5–20. o. Meghaladásának újabb ígéretes kísérletét l. *Hermann R.: Kossuth és Görgei. Rubicon*, 1992. 2. sz. 24–25. o.

Miként minden rajongó és izgága ember – erősíti meg Canini magyar kortársai véleményét – Klapka is könnyen befolyásolható, hagyja magát sodortatni, néhanapján még becsapni is, egyszer-másszor elbátortalanodik, erőt vesz rajta az apátia.¹⁰⁶ De ez nagyon rövid ideig tart csupán. Miután pár pillanatig magába roskad, rögvest magához tér és új magasságokat céloz meg. Rajong mindenért, ami szép, nemes és magasztos. Nincs olyan előkelő idegen, aki nála szívesebben ad igazat Garibaldinak. Csodálja és szereti őt... Klapka – tapintja ki figyelemre méltó társadalomlélektani érzékkel az olasz újságíró –, bár nézetei elég demokratikusak, szokásai arisztokratikusak. Hajlamai az arisztokratákhoz kötik, velük van bizalmas viszonyban. Ha a demokraták hasznosak számára, magától értetődően kihasználja, majd ejti őket.

Legutóbbi találkozásunkkor azt mondta nekem: »Nézze Marco Antonio... A szegény Klapka egy szép napon megöregszik; pihenésre vágyik.« Szó sincs róla... Ha holnap alkalom nyílna rá, hogy kardot rántson és ütközetet vezessen, mint 1848–49-ben, habozás nélkül megtenné. Élete utolsó órájáig mozgalmasságra, izgalomra lesz szüksége.¹⁰⁷

Canini megállapításait épp azért idéztük ilyen hosszan, mert elfogulatlanságához nem férhet kétség, mi több, nagyfokú empátiával s emellett rokonszevvvel örökíti meg Klapka vonásait. Véleménye egyetlen elemében sem cáfolja, inkább csak szerencsésen kiegészíti Klapka magyar osztályos- és sorstársainak nemegyszer indulatos, irigység, bosszúság vagy harag szülte ítéleteit. „Komárom hőse” szerinte is ragyogó képességű, fantáziadús stratégia, de zseniális vezérkari érzéke nem érvényesülhet „egy Görgey vagy

¹⁰⁶ Klapka szeszélyességére, hangulat és vélemény változásaira van még egy magyarázat: a vele nem túlzottan rokonszenvező, jellemét, tevékenységét lépten-nyomon csepülő Tanárky – egy bizalmas, a tábornok egyik barátjának – származó értesülés alapján – »habitualis hachis-évó«-nek mondja. L. *Tanárky Gyula* Napló. OL R 195/2. 14. k. 102. fol. (1864. ápr. 20-i följegyzés). (Az emigrációs pletykák szerint Klapka eme barátja – Hoschek Mari – a hitves szerepére is aspirált, ám a tábornok 1864 nyarán „egy szép ‘s fiatal, de nem vagyonos angol leányt vett nőül”. L. Vidats József–Dunyov Istvánnak, Turin, 1865. jan. 10. OL R 24. 2. cs. Klapka a házasság tényét brüsszeli barátai előtt is elhallgatta, vö. Ludvig János–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1864. dec. 10. MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 364/111/I.) Vukovics Sebő viszont, Canini leírásával egybehangzóan, „vonásai legfőbbjével, szentimentalitással” jellemezte a tábornokot, l. *Vukovics* 15. o.

¹⁰⁷ *Canini* 178–180. o. Megváltozni nem tudott, nyugalomba nem vonult, anyagi nehézségei sem hagyták el: „1873-ban... a nagy pénzügyi »krach« után csak felesége családjának segítségével sikerült egyáltalán vagyoniilag talpraállnia, 1877-ben újabb keleti utazást tett... ezek után már csak üzleti ügyekben utazott... egyre fokozódó anyagi gondok közepette... Utolsó éveit is állandó utazgatással töltötte” – írja *Katona Tamás* Klapka Emlékeinek 2. kiadása elé írt, sokszor idézett bevezetőjében. (19. o., vö. *Eötvös* 95. o.) Canininak tehát igaza volt s talán nem csak ebben a vonatkozásban.... Halálának és temetésének körülményeiről l. *Eötvös* 92–100. o. és *Vadnai* 435–436. o. A generális 1892. május 20-án bekövetkezett haláláról a magyar szabadkőművesség is megemlékezett. Egykori bajtársa (s turini páholytársa, majd a „János rendű Symbolikus Nagypáholy” nagymestere) Pulszky Ferenc rövid, meghatározó beszédben búcsúztatta némi, ám, annál érthetőbb elfogultsággal: „...szabadságharcunk egyik dicső vezére, fényt és dicsőséget árasztott nevére és a honvéd seregbe, melynek vitéz, győzelmes tábornoka volt... A legrokonszenvesebb, legnemesebb jelemek egyike... a történelem megörökíti nevét, mint a haza egyik leghívebb, legkitünőbb fiát. Rendkívüli időben rendkívüli férfi volt...” *Arató* 130. o. L. még *Edvi-III és László*[tv]: Örök keletbe költözött Klapka György testvérünk emlékezete. (Írta és az Arad keletén dolgozó »Összetartás« című törvényes és tökéletes szabadkőműves páholy 1893. szept. 23-án tartott gyászmunkáján elmondta –.) Arad, 1894. A páholy kiadása. Ugyancsak szabadkőművesek anyagi hozzájárulásával állították Klapka emléktábláját a Rue de Paquis 28. sz. épület falán, ahol a generális lakott (l. dr. *Berényi Zs. Á.*: Nyolcvan éves Klapka György genfi emléktáblája. *Magyar Nemzet*, 1988. máj. 10.) és a „Reform” szabadkőműves páholy kezdeményezésére készült el a tábornok komáromi szobra – Róna József (maga is szabadkőműves testvér) alkotása –, amelyet ünnepélyes keretek között 1896. nov. 15-én lepleztek le. L. dr. *Berényi Zs. Á.*: A szabadságharc hőseinek emléke Komáromban. *Magyar Nemzet*, 1988. jún. 11., 14. o. Vö. *Szénássy* 128–129. o. (Mint Berényi Zsuzsanna Ágnes szíves közléséből megtudtuk, Klapkának a Kerepesi úti temetőben lévő emlékművét is szabadkőműves szimbólumok díszítik.)

Damjanich vasmarka¹⁰⁸ nélkül; kitűnően beszél németül, magyarul és franciául, de szónoki képességekkel nem rendelkezik.

Könnyen, leleményesen, célratorően és sikeresen szerkeszt pamfletet és emlékiratot, de nem történész s nem szépíró; meggyőzően és hatásosan érvel (kivált, ha személyes érdekei úgy kívánják), de másoktól átvett gondolatokkal operál, elméleti felkészültsége minimális, történeti tudása hiányos, ismeretei felületesek. Kombinációs képessége, stílus- és arányérzéke viszont lehetővé teszik, hogy így is élvezetes és hatásos írásműveket publikáljon, melyek megőrik nevét; belső bizonytalanságait, nyugtalanságát, állandó lázas aktivitással, parttalan érvényesülési vágygal, folytonos helyzetváltoztatással, talmi sikerek hajszolásával, ugyanakkor jelentős politikai missziók teljesítésével egyenlíti ki. Mindeközben egyre csökkenő hittel, mégis kitartóan várja, hogy a történelem még egy esélyt: valamilyen újabb világraszóló haditettet kínáljon fel neki, hogy Görgey¹⁰⁹ és/vagy Kossuth helyébe léphessen.

A „kívülről vezérelt” állandó identitászavarban szenvedő, a „polgáriasulás” és „nemesedés” határmezsgyéjén megrekedt,¹¹⁰ nézeteit konjunktúráisan változtató,

¹⁰⁸ *Katona Tamás*: Komárom, 1849 július 2–11. In: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. 101. o. Vö. *Klapka*: Emlékeimből. 2. kiad. 20–21. o. (*Katona T.* előszava.) L. még Damjanich egyik indultatos megnyilvánulását az 1849. ápr. 6-i isaszegi ütközet fejleményeivel összefüggésben: „Mit ér Klapka előrenyomulása?... Ha nemsokára megint egy részeg honvéd szédülésről panaszkodik, egy másik pedig fölrántja a tülténybotját: akkor Klapka tüstént újra fog jajveszékélni, hogy zászlóaljai halálra fáradtak és hogy elfogyott a töltés; azzal aztán megfordul és engem megint cserben hagy.” *Görgey Arthur*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 49. években. (Ford. *Görgey István.*) Budapest, 1911. I. k. 288. o.

¹⁰⁹ Teljességgel nem zárható ki, hogy ez a bevallhatatlan szándék (öszönös törekvés) indította, amikor barátja, Károlyi Györgyné útján német nyelvű levelet „jutatott el hozzá, felvetve – egyebek közt – azt a kérdést, hogy e helyzetében miért él tovább”. L. *Kosáry* I. k. 309. o. Görgey reagálását l. uo. Vö. *Hermann*: Klapka György: Emlékeimből. Recenzió. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1987. I. sz. 81. o. és *Hermann*: Görgei emlékiratai. 42. o. , valamint a jelen tanulmány 218. jegyzetében hivatkozott, Lodovico Frappollihoz intézett levelének idézett soraival is. Az ebben és a 218. jegyzetben rögzített megnyilvánulásaiból kirajzolódó önképnek csupán látszólag és részben mond ellent az az objektívnek tetsző, saját és Görgey hadvezéri képességeit, személyiség vonásait higgadtan összehasonlító válasz, amelyet az 1880-as évek végén adott Szilágyi Dezső azon kérdésére, „kit illelt meg igazán a szabadságharcz fővezérlete?” Klapka felelete: „– Görgeit... A stratégiában én ugyan erősebb voltam... De a fővezérséghez egyeb is kell. Szükséges, hogy katonái egyszerre szeressék és féljenek tőle nagyon... hogy osztozni tudjanak a közlegényekkel minden strapációjában. Szükséges végül, hogy menél nagyobb a baj, annál tisztábban lásson és higgadtan gondolkodjék, mert csak így fordíthat a bajon. E három kiváló képesség nagy mértékben megvolt Görgeiben, s ezért illette őt meg közülünk leginkább a fővezérség.” *Vadnai* 434–435. o. Klapkára fiatalabb éveiben is jellemző volt a tárgyilagosságra való törekvés, jobb pillanataiban képes volt kívülről látni magát s kiváló arányérzéke is hozzásegítette, hogy a valós s igen kemény hierarchiában elhelyezze magát. Alkalmazkodási képessége azonban, megítélésünk szerint, csupán leplezi határtalan becsvágyát, kortársaival való állandó versengését, „önbecsének” – kompenzatív jellegű – folytonos kidomborítását. Az idealizált önképét zavaró tények, mozzanatok módszeres eltágadása, elhallgatása, illetve manipulálása is arra vall, hogy halála pillanatáig, sőt a síron túl sem adta fel: bízott az utókor ítéletében és megszipító emlékezetében. (Talán olyannak szerette volna látni és láttatni magát, amilyenek Pulszky lefestette? Vö. a 107. jegyzetben olvasható Pulszky-emlékbeszéd!) Bárhogy álljon is a dolog, Pálffy János kortársi véleménye ellensúlyként nagyon is ideillik, s akár nekrológgént is megállná a helyét: (Klapka) „Több fontos megbízást, köztük Komárom biztosítását nagyszerűen teljesített. Megírta és kiadta német, magyar és angol nyelven emlékiratait meg az 1848/49-ki hadjárat történetét... eszes, becsületes ember, s emléke tiszteletben áll a nemzet előtt.” L. *Pálffy* II. k. 146. és 74. o. (Pálffy adataira Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmemet, amelyért ezúton fejezem ki köszönetemet.)

¹¹⁰ Dilemmájáról ő maga így vall: „Vajon csakúgyan ennek a cseh nemesnek sarjadéka vagyok-e, vagy egyszerű polgáreberektől származom – ez a kérdés, megvallom, nekem soha egyetlen álmatlan éjszakát sem okozott; ellenben nagy elégtételre szolgált az a tudat, hogy nagyatyám, aki Magyarországon új otthon talált, általán kedvelt és nagybecsült férfiú volt.” (*Klapka*: Emlékeimből. 2. kiad. 30. o., részlegesen idézi *Hermann*: *Klapka*. 7. o.) Canini ímént idézett sorai („avec des opinions assez démocratiques, a des habitudes aristocratiques. Ses accointances naturelles sont avec les aristocrates” – *Canini* 180. o.) ennek ellenkezőjét bizonyítják, akárcsak –

karakterének és felkészültségének hiányosságait tehetségesen kompenzáló személyiség: „a kompromisszumok embere”¹¹¹ azonban – paradox módon – így és ezért váratlanul alkalmasnak bizonyult arra, hogy egyéni tulajdonságai révén, individuumpént, egy, az övétől (a közép-európai nemesi típusú „hungarus” társadalomfejlődéstől) számos vonatkozásban különböző, részben más társadalomtörténeti alapon szerveződő, eltérő kulturális hagyománnyal s más politikai beidegződésekkel és morális attitűddel rendelkező képlet – a román diplomácia¹¹² – vele egyívású, franciás műveltségű, többnyire hozzá hasonlóan szabadkőműves tagjainak partnere legyen.

II.

Klapka György tábornok 1859–61-es romániai tárgyalásai és a „nagypolitika”

A Kossuth-emigráció román kapcsolatai 1859–1864 között, így 1860–61 fordulóján is az európai hatalmi erőviszonyok bonyolult rendszerébe illeszkedtek, s bár kétségtelenül volt öntörvényű saját dinamikájuk, ez csak erősen áttételesen érvényesült; külpolitikai összefüggéseikből kiragadva e kapcsolatok téves következtetésekre teremtenek alkalmat. Ezért mindenekelőtt azt kell tudatosítanunk, hogy a kérdéses időszakban a magyar emigránsok és a román politikusok tevékenysége főként a francia–piemonti–osztrák érdekek, illetve érdekellentétek függvényében értelmezendő, s egészen röviden az alábbiakban összegezhető:

III. Napóleon politikájának legfőbb célja uralkodásának ebben a szakaszában a szent szövetségi rendszer két legerősebb tartópillérének, Oroszországnak és Ausztriának a gyöngítése volt. Ez az oka végső soron azoknak a francia diplomáciai erőfeszítéseknek, melyek Törökország és Anglia bevonásával s Piemont csatlakozásával a krími háború

paradox módon – az, amit a nála másfél évvel idősebb „gróf Károlyi Györgynével (szül. zichi és vásonkeői gr. Zichy Karolinával) való hosszas viszonyára... közös természetes gyermekükre” (*Klapka: Emlékeimből*. 2. kiad. 14. o. *Katona T.* előszava) vonatkozó, „rá nézve kedvezőtlen részletek” emlékirataiból való gondos kigyomlálása kapcsán feltételezhetünk. Vö. *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. II. k. (K–O.) Budapest, 1993. 34. o. (Az adatért Csorba Lászlónak tartozom köszönettel.) Klapka magán és családi életéhez l. még *Eötvös* 78., 82., 86. o. Vö. *Iványi* 245–246., 249. o. (Iratái hazakerülésének körülményeiről uo.) Az elmondottaknak nem mond ellent Teleki Lászlóval ápolt felemás viszonya sem, Teleki ugyanis „igen hiú ember”-nek ismerte meg már 1849-ben, 1856-ban, a genfi kaszinóban „párbaja volt Klapkával”, ám – Kemény. G. Gábor megállapítása szerint – kapcsolatuk „csak a Magyar Nemzeti Igazgatóság megalakulása idejétől hidegült el, mert Teleki voltaképpen akkor ismeri fel az Igazgatóság katonai-gazdasági szervezőjének fogyatékosságait” (tegyük hozzá: Kossuth Telekihez intézett „felvilágosításai” nyomán is). L. különösen Teleki László–Kossuthnak, Melun, 1859. szept. 26. OL Kossuth-gyűjtemény I. 2907., közölte *Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861*. Budapest, 1964. II. k. 318–319. o. Klapka viszont mindvégig büszkén hivatkozott korai barátságuk fentmaradt dokumentumaira, l. *Kemény G. Gábor: uo.* 87. o. A tábornok különben egyik arisztokrata példaképének tekintette Telekit, és 1853-ban „legjelesb diplomatáknak” minősítette (*Klapka* 455. o.), föltehetően azért is, mert lelke mélyén ő ennél jóval többre vágyott. Teleki talán valóban műveltebb, felkészültebb és következetesebb volt nála, de – későbbi erőfeszítései és 1859–61-es részsikerei fényében – utólag úgy tetszik Klapka tévedett: ő maga volt a magyar (Kossuth-) emigráció első számú diplomataja. Vö. *Miskolczy: Nemzetiség*. 6. o., l. még e tanulmány 54. jegyzetét is.)

¹¹¹ *Hermann: Klapka György tevékenysége*. 39. o.

¹¹² Vö. *Borsi-Kálmán Béla: A román reformnemzedék bölcsőjénél*. In: *Uő: Kihívás és eretnkség. Adalékok a román-magyar viszony történetéhez*. Sepsiszentgyörgy, 1996. 7–25. o.

(1853–1856) kirobbantásához és az 1856. március 30-i párizsi békéhez vezetnek.¹¹³ Az orosz hatalmi túlsúly időleges felszámolásának témánk szempontjából legfontosabb következménye egy lehetőség szerint életképes ütközőállam létrehozása az Al-Duna vidékén, mely meggátolja a cári csapatok átvonulását a Balkán és Konstantinápoly felé.¹¹⁴ Ez bizonyos fokig angol s természetesen román érdek is, a román liberális reformnemzedék legfontosabb célkitűzése s egyúttal legnagyobb sikere. Joggal tekintenek tehát a román hazafiak III. Napóleon Franciaországára mint a román egységtörekvések legfőbb támogatójára, s érthető, hogy a két román fejedelemség 1859. január 24-i egyesülése után is elsősorban tőle várják tettük diplomáciai elismertetését és további akcióik segítségét. Ugyancsak saját belső erőforrásainak elégtelensége készteti Cavour piemonti miniszterelnököt és munkatársait, hogy az olasz egység megteremtése érdekében elképzeléseiket a francia szándékokhoz kössék¹¹⁵ s azoknak akár alá is rendeljék.¹¹⁶

Az egységes Itália létrehozásának első lépcsője Lombardia és Velence megszerzése volt, mely elsőrendű osztrák érdekeket sértett, akárcsak Moldva és Havasalföld egyesülése, hiszen 1854–57 közötti osztrák okkupációjuk¹¹⁷ arra vall, hogy Ausztria nem tett le véglegesen bekebelezésükről.¹¹⁸ A bécsi diplomaták számára ugyanis félő volt, hogy a fejedelemségek egyesülése hosszú távon – Magyarország, Erdély és Bukovina román lakosságára való tekintettel – veszélyessé válhat a birodalom szilárdságára.¹¹⁹ Emiatt Ausztria, Törökország mellett, a román egységtörekvések legnagyobb ellensége ezidőtájt.

1859 elején a frissen megválasztott román uralkodó, Alexandru Ioan Cuza helyzete is ingatagnak látszott, a kettős fejedelemválasztás tényének diplomáciai elismertetése

¹¹³ *Diószegi István*: Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika. Budapest, 1967. 163–169. o., I. még *Üő.*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1994. 105–112. o.

¹¹⁴ *Ojetea, Andrei*: Însemnăteata istorică a Unirii. *Studii*, 1959. I. sz. 31. o.; *Zeletin, Șt.*: Burghezia română. Origina și rolul ei istoric. București, é. n. [1925.] 43. o.; *Pătrășcanu, L.*: Un veac de frământări sociale. București, 1969. 225. o.; *Stan, Apostol*: Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859–1877). București, 1979. 140. o.; *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 318. o. *Vö. Herczegh Géza*: Magyarország külpolitikája 1896–1919. Budapest, 1987. 221–282., 285. o. L. még *Miskolczy*: Nemzetiség 30–31. o.

¹¹⁵ *Renouvain, Pierre*: Histoire des relations internationales. Tome Cinquième. Le XIXe siècle. Paris, 1954. 318. o.; *Diószegi*: Klasszikus diplomácia. 167–168. o.

¹¹⁶ Akárcsak a román hazafiak, *vö. hogyan ajánlotta fel hazáját 1853-ban I. C. Brătianu Franciaországnak*: „A román állam megalakulása az egyik legszebb vívmánya volna Franciaországnak... A román állam hadserege Franciaország hadserege volna Keleten, Románia Fekete-tengeri és dunai kikötői a francia kereskedelem közbeeső lerakatai... E gazdag ország nyers termékei előnyösen ellátnák a francia gyárat, s ezek viszont nagy felvevőpiacot találnának országunkban. Végül Franciaország élvezné a gyarmatából származó minden előnyt, anélkül, hogy ebből kifolyólag kiadásai lennének... Anyaország hiányában régóta elfogadtuk, hogy Franciaország második hazánk legyen; ez az ország kútfője lett erkölcsi és szellemi életünknek.” *Brătianu, I. C.*: Memoriu asupra Românilor dat Împăratului Napoleon al III-lea (Paris, 1853). In: *Din scrierile și cuvîntările lui I. C. Brătianu*. 119–120. o. Balázs Sándor magyar fordításában – *C. Rădulescu-Motru: Cultura română și politicianismul*. București, 1904. nyomán – *idézi Molnár Gusztáv*: Kis román eklektika, avagy partnernek tekinthető-e Francisc Păcurariu. *Limes*, 1989. I. sz. 214. o. Hasonló tartalmú levéllel fordul a francia császárhoz 1856 tavaszán a havasalföldi hazafiak egy másik csoportja (V. Boerescu, C. N. Racotta, G. Alexiano, G. Vernescu) is, egyebek között egy Napóleon-sarjat kérve a „Román Királyság” trónjára, I. „A Sa Majesté, l’Empereur des Français” Párizs, 1856. márc. (a dátum olvashatatlan!), B. C. S. (Bukarest), Fond St. Georges LXVIII/2 –64. *Vö. Borsi-Kálmán*: Nemzetfoglalom. I. fejt. 129. jegyzet és *Miskolczy*: Nemzetiség. 30–31. o.

¹¹⁷ *Diószegi*: Klasszikus diplomácia. 166. o.

¹¹⁸ *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 314. o.

¹¹⁹ *Ojetea* 32. o.

osztrák részről váratott magára, s a fejedelem úgy ítélte meg, hogy az új államalakulat számára Ausztria jelenti a legnagyobb veszélyt. Adott volt tehát a francia, olasz és román érdekek időleges és részleges találkozása, melyekhez szervesen illeszkedtek a Kossuth-emigráció tervei, lehetőséget teremtve a változó intenzitású és esélyű együttműködésre. Ebben a helyzetben a magyar emigráció vezetői, rossz előérzeteiket s fenntartásaikat félretéve, hajlandóknak mutatkoztak részt venni a francia–olasz tervek megvalósításában, azzal a feltétellel, hogy viszonzásképpen az olasz–francia csapatok segítik Magyarország függetlenségi harcának újrakezdését, azaz nem csupán taktikai célból, ijesztgetésre, az osztrák hadsereg megosztására használják majd föl őket.¹²⁰

Ez a hatalmpolitikai, stratégiai háttér volt az alapja az 1859. március 29-én Iaşiban megkötött első Klapka–Cuza megegyezésnek,¹²¹ melyben a román fél kötelezettséget vállalt, hogy a fejedelemségekbe szállítandó 30 000 francia „puska” egyharmadának átengedése fejében a többit megőrzi, s a Szerbiából érkezendő „bizonyos számú ágyú egy részével” együtt átadja őket Klapka tábornok megbízottainak, valamint megengedi, hogy a magyar hazafiak támaszpontul használják országát. Ennek viszonzásául az emigráció felajánlotta segítségét Bukovina megszerzéséhez, és a Kossuth-féle ún. kiutahyai alkotmánytervezetbe foglalt elveknek megfelelően szavolta a magyarországi szerbek és románok teljes jogegyenlőségét. Erdély és Magyarország adminisztratív egysége vagy különállása kérdését a háború befejezése után összehívandó gyűlés döntésére bízták, a végső és igen kívánatos célt pedig a Magyarországból, Szerbiából és Moldva–Oláhországból álló konföderáció megteremtésében jelölték meg.

Ugyanakkor azok a szavak, amelyeket Cuza – Klapka leghívebb román barátja, Ion Bălăceanu jelenlétében – a francia császár szóbeli üzenetét közvetítő Victor Place jászvársári francia konzulhoz intézett, mind a napóleoni politikától való függését, mind a magyar emigrációval (tehát elsősorban Klapka tábornokkal) fenntartott kapcsolatai buktatóit, illetve a román uralkodó ezzel összefüggő fenntartásait jól megvilágítják, s mintegy előkészítik későbbi elutasító magatartását: „Mint minden román – ügyvivő úr –, Napóleon császárt országunk legszilárdabb és leglojálisabb támaszának tekintem. Senki sem vonja kétségbe (mindenki tudja), hogy a fejedelemségek egyesülése mindenekelőtt az ő műve. Mind az iránta érzett hála mind személyes vonzalmam, csakúgy mint hazám szeretete egyaránt arra indítanak, hogy teljes szívemből a francia fegyverek diadalát kívánjam, és, a Császár oltalma alatt s ama garanciákkal, amelyeket nagylelkű politikája jelent számomra, kész vagyok a magyarokat barátainak tekinteni és kezet nyújtani nekik. Néhány napon belül Floreştiben egy tábornok fogok létesíteni, amely közelebb visz bennünket a magyar határhoz. Ám számunkra, románok számára egy fölöttebb kényes kérdés merülne fel azon a napon amikor csapataim élén át akarnám lépni ezt a határt, hogy bevonuljak Erdélybe. A Császár tudja, hogy ezt a tartományt három és fél millió

¹²⁰ Szabad Gy.: Kossuth 1860/61-es politikájának jellemzéséről. *Századok*, 1961. 6. sz. 924. o.; *Diószegi: Klasszikus diplomácia*. 179. o.

¹²¹ Kossuth: *Irataim*. I. k. 369–371. o. (Szövegét legutóbb közölte *Borsi-Kálmán: Nemzetfogalom*. 201–204. o.) Az 1850-es, 1860-as évek magyar–román egyezkedéseinek kitűnő összefoglalóját adja *Szász Zoltán: Az emigráció és a magyar–román összefogás eszméje; A krími háború hatása; Az itáliai háború és a magyar emigráció akciói*. In: *Erdély története 1830-tól napjainkig*. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 1988. 3. kiad. III. k. 1449–1452., 1462–1468., 1471–1473. o. L. még *Uő.*: *Donakonföderation oder Donaumonarchie. Eine Alternative zur ungarischen Politik im 19. Jahrhundert*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1979. 222–235. o.

román lakja [szó szerint: három és fél millió románt tartalmaz], akiket a magyarok makacsul magyaroknak tekintenek s úgy is bánnak velük. Ha az én beavatkozásom azt a hitet keltené bennük, hogy a *Kossuth*-párt [Bălăceanu kiemelése] nézeteinek támogatása és megvalósítása céljából megyek hozzájuk, valamennyien fölkelnének, ahogy 1848-ban tették, ez esetben nem (csak) azért, hogy kiirtsák a magyarokat, hanem hogy minket, [fejedelemségbeli] románokat is erre a sorsra juttassanak. Azt kívánom, hogy a Császár tudja meg: óhaja megvalósulása az erdélyi kérdés, más szóval: a román–magyar kérdés előzetes megoldásától függ. Azon a napon, amikor a magyarországi románok nemzeti léte biztosítva lesz, a magyar ügy könnyen győzedelmeskedni fog, mivel Erdély, a románok kezén bevehetetlen erőddé válik.”¹²²

Az első Klapka–Cuza megegyezés a külpolitikai helyzet megváltozása miatt, de nem kevésbé a látens érdekkellentétek folyamányaként, végül is holt betű maradt. III. Napóleon nem vállalta a francia–olasz győzelmek esetleges végső konzekvenciáját, a Habsburg Monarchia felbomlásától az európai egyensúlyt féltő Anglia és a saját hatalmi céljait követő Poroszország várható közbelépését. A villafrancai fegyverszünet (július 8.), illetve a zürichi béke (november 10.) csak Lombardiát juttatta Piemontnak, Velence osztrák birtok maradt.¹²³ Ez teljesen új helyzetet eredményezett. Az olasz diplomácia szorosabbra vonta kapcsolatait Kossuthékkal, akik, leszámolva maradék illúzióikkal is, a magyar tervek megvalósításának esélyeit egyre inkább csak az olasz–magyar osztrákellenes érdekközösségben látták, s a francia diplomáciát hovatovább csupán befolyásolandó háttérnek tekintették, semmint biztos alapnak.¹²⁴

Az olasz–magyar stratégiai célok iránya azonban nem változott, az Ausztria ellen vívandó kétfrontos háború tervéből következően továbbra is Havasalföldön és főként Moldvában szándékoztak kiépíteni keleti hídfőállásukat, természetesen a román vezetés, Cuza és környezete beleegyezésével. Csakhogy III. Napóleon visszavonulásával a román fél számára nagyon megcsappant az 1859-es egyezmény vonzereje; kötelezettségeiket¹²⁵ nem csupán terhesnek, hanem kockázatosnak is érezték, s egyre

¹²² *Bălăceanu, Ion*: Souvenirs. I. k. 86–87. fol. (Ezek szerint Cuza már Papiu memorandumja és tanácsadói működése előtt érzekelte a magyar–román viszony bonyolultságát, akárcsak Erdély stratégiai kulcspozícióját! Kérdéses persze némileg az is, hogy Bălăceanu visszaemlékezései mennyire pontosak, s nincs-e bennük a további események ismeretében elkövetett akaratlan „csúsztatás”, visszavetítés, torzítás, hiszen erősen előrehaladott korban 1908–1909 folyamán mondta tollba visszaemlékezéseit vejének, aki maga is megerősíti, hogy a nyolcvan éves aggastyán „e beszélgetések során nem használt semmilyen jegyzetet, semmiféle dokumentumot, memóriájára támaszkodván, amely magas kora ellenére rendkívül megbízható maradt” (uo. I. fol.). Eziránt némi kételyt ébreszt az a tény is, hogy a Kossuthtal lezajlott 1859. jún. 20-i találkozója eseményeire biztosan pontatlanul emlékszik. *L. Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 294–295. o. (II. fej. 79. sz. jegyzet.)

¹²³ *Diószegi*: Klasszikus diplomácia. 178–179. o.

¹²⁴ *Szabad*: i. m. 929. o.

¹²⁵ A magyar emigrációval szembeni román álláspontot is alapvetően meghatározó napóleoni diplomácia színváltozását, a francia császár így adta Bălăceanu (és Cuza) tudtára: „Kérem adja át Cuza fejedelemnek üdvözlőlevelet; ami a levelére adott válaszomat illeti, a Fejedelem meg fogja érteni, hogy nem lesz többé létjogosultsága ama fordulat után ami az itáliai háború folyamán az eseményekben bekövetkezett. *L. Bălăceanu*: Souvenirs. I. k. 101. fol. A villafrancai fegyverszünet következményeihez alkalmazkodva új egyezmény, az ún. Bălăceanu-féle konvenció értelmében a magyar fél tízezer puskát s egyáltalán a hadfelszerelés felét „kölcsönkép”, a többi „letéteménykép” Cuzára bízta, aki kötelezi magát, hogy mindezt visszaszolgáltatja „két év múltával vagy hamarabb is, ha időközben alkalom támadna ezen fegyverzetnek a magyar függetlenség ügyében hasznát venni”. (*Kossuth*: Irataim. III. k. 69–70. o.) Az egyezmény egyik eredeti példánya (Bălăceanu kézírásával) egy másolattal együtt megtalálható a Klapka-hagyatékban: OL R 295. 8. t. Bălăceanu visszaemlékezései szerint Kossuth a vele

inkább felülkerekedett a „kis lépések taktikája”: a bonyolult diplomáciai manővereket előnyben részesítették az Ausztriával való nyílt konfrontációval szemben.¹²⁶ Ilyen körülmények között a magyar–román viszony is más erőterbe került, saját belső törvényszerűségei is jobban érvényesültek. Ez Cuza esetében abban nyilvánult meg, hogy 1860 nyaratól érvei között – bizonyára saját ambivalens álláspontját és érzéseit is tükrözve – mind gyakrabban bukkant föl a magyar–román érdekek különbözőségére és ezzel összefüggően az erdélyi románság helyzetének megoldatlanságára utaló hivatkozás. Cuza ugyanis 1859 januárjától már nem csupán osztályának, a moldvai liberális köznemességnek a képviselője, hanem az Egyesült Fejedelemségek uralkodója volt, s ebben a minőségében tekintettel kellett lennie a havasalföldi „radikális” liberálisok, a Ion Brătianu – C. A. Rosetti vezetete csoport elvárásaira is, akik a magyar–román viszony sarkalatos pontját képező Erdély kérdésében türelmetlenebb álláspontot foglaltak el a moldvaiaknál.

Cuza magatartásának módosulása minden jel szerint azzal a ténnyel is magyarázható, hogy tanácsadói között föltűnt Alexandru (Alesandru) Papiu Ilarianu.¹²⁷ Az egykori marosvásárhelyi joggyakornok 1860 elején terjedelmes memorandummal¹²⁸ fordult az uralkodóhoz, amelyben nem csupán az erdélyi román politikai gondolkodás eredményeit összegezte, hanem a Kárpátokon túli románság sajátos viszonyaiból következő sérelmi-kompenzatív attitűdjét is közvetítette, és fölhívta uralkodója figyelmét a magyar liberális törekvésekben rejlő veszélyekre, az erdélyi románság jogfosztottságára és Erdély stratégiai kulcshelyzetére. Összefüggés van tehát Cuza álláspontjának s érveinek módosulása és a memorandum felterjesztése között, és a külpolitikai helyzet megváltozásán túl az új tanácsadó hatása sem lebecsülendő oka a fejedelem magatartása keményedésének. Cuza nagyformátumú politikus-történész kortársa, Mihail Kogălniceanu viszont első (moldvai) miniszterelnöksége idején (1860. ápr. 30.-1861.

folytatott torinói megbeszélésén, amelyen Teleki László is jelen volt, beleegyezett, hogy „Erdély személyes kötelekkel („liens personnels”) kapcsolódjék Magyarországhoz, miként Magyarország Ausztriához, de politikailag nem szűnik meg része maradni” („Elle ne cesserai pas de en faire partie”), s kifejezte reményét, hogy ezen az alapon meg tudnak majd egyezni. Bălăceanu úgy emlékszik, hogy az alábbi alapelvekben értettek egyet: „Erdély továbbra is az osztrák–magyar államok [sic!] része marad, ‘Erdély Nagyfejedelemség’ néven. Az osztrák–magyar államokhoz [sic!] ugyanolyan személyes kötelekkel fog kapcsolódni, amelyek ebben a pillanatban ezeket az államokat egyesítik. A három nyelv (a román, a magyar és a német) használatát minden hatóság elfogadja s a Törvényhozó Gyűlés elismeri. Abban az esetben, ha Ausztria-Magyarország [sic!] és Erdély konföderációt alkotna egymással, ez a konföderáció minden Dunai Állam számára nyitott maradna, amely a későbbiek során kérné, hogy részévé váljon.” Itt, ennél a passzusnál az idős Bălăceanu bizonyosan téved, Kossuthéktól mi sem állt távolabb mint egy osztrák–magyar konföderáció gondolata! A jelek szerint a román politikus összekeveri az általa kötött egyezményt az első Klapka–Cuza megállapodással, amelynek előkészítésében, mint láttuk, szintén része volt. Pozitív adalék ellenben, hogy a Bălăceanu-konvenciót Teleki fogalmazta! S a tárgyaláson Irányi Dániel (“M. IRANI”) is részt vett! Vö. *Bălăceanu* uo. 90–93. fol., valamint *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. II. fej. 68. jegyzet.

¹²⁶ *Berindei* 236. o.

¹²⁷ *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 343., 397. o.

¹²⁸ Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu ungurii, în timp de pace, și în cazul unei revoluțiuni în resăritul Europei prezentat principelui A. I. Cuza în 1860. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, anul I. vol. I. 2. kiad. București, 1883. 134–146. o. (A román geostratégiai elképzeléseket tartalmazó részek magyar fordítását I. *Moldován Gergely*: Politikai szédélgés. Kolozsvár, 1893. 7–17. o.) Az 1860 januárjában szerkesztett emlékiratot Papiu, I. Clopoșel román történész szerint, csupán 1860 nyarán nyújtotta be a fejedelemnek. *Clopoșel, Ion*: Al. Papiu Ilarianu în fața problemelor românești contemporane. Alba-Julia (sic!). 1939. 81. o. Vö. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. I. fej. 284–285. jegyzet.

jan. 16.) nem egy esetben az ellenpólust képviselte, s a két férfiú lappangó ellentétei épp a magyar emigráció támogatásának megítélésében ütköztek össze.

Az olasz–magyar érdekközösség ugyanis rövidesen konkrét lépésekben realizálódott: Kossuthék 1860. szeptember 12-én emlékirattal fordultak Cavour miniszterelnökhöz, javasolva a háborús tervek összehangolását, és tekintélyes – az 1859-es mennyiséget is meghaladó – fegyverzet Szerbiába és az Egyesült Fejedelemségekbe szállítására kérték föl.¹²⁹ A fegyverekkel megrakott öt hajó hamarosan el is indult az Al-Duna irányába, s fokozódott az olaszországi magyar légióba igyekvő magyar ifjak kiszökése, ami Garibaldi sikereinek hírére s a közelgő olasz–magyar–osztrák összecsapás reményében már 1860 nyarán megkezdődött.¹³⁰ Annak érdekében, hogy a moldvai felvonulási terepet biztosítsák, s a román fejedelem hozzájárulását megnyerjék, a magyar emigráció megbízottja, Zgliniczky (Zglinicki) ezredes egy Teleki által fogalmazott emlékiratot¹³¹ nyújtott át Cuzának, s hamarosan Klapka tábornok is útra kelt,¹³² hogy a helyszínen irányítsa az előkészületeket, és szükség esetén újra megegyezzen a fejedelemmel. Cuza helyzete ugyanis változatlanul kényes maradt: fokozódó osztrák nyomás nehezedett rá, különösen azután, hogy az osztrák diplomácia tudomást szerzett a készülődésről. A galaci osztrák konzul már október elején riasztotta a bécsi kabinetet, iași kollégája, Gödel-Lannoy pedig – egyelőre szóban – többször tiltakozott Kogălniceanunál,¹³³ amit október 7-én diplomáciai jegyzék is követett. Ebben fölhevítve a moldvai miniszterelnök figyelmét arra, hogy a magyarok egyre növekvő számban távoznak Galacból Olaszországba egy „Magyarországot forradalmasítani szándékozó” légió alakítására, egyszersmind tiltakozott „a fent említett személyek javára való bárminő cinkosság ellen”.¹³⁴ Kogălniceanu válasza megfogalmazása előtt levélben ismertette a fejleményeket Cuzával, s határozottan állást foglalt kiadatásuk ellen (amelyet ekkor még a fejedelem is elfogadott),¹³⁵ majd válaszjegyzékében tagadta, hogy kormánya bármit is tudott volna a magyarok készülődéséről. Azt elismerte, hogy a Galacban tartózkodó nagyszámú idegen között magyarok is lehetnek, de, visszautasítva a cinkosság vádját, a magyarok esetleges mesterkedéseit a konzuli bíraskodásra hárította, mely „megbénítja a moldvai hatóságok tevékenységét”. Ennek megfelelően utasította a focșani, a bacăui és a galaci prefektusokat, hogy a „magyar menekülteket semmi esetre sem lehet kiadni” az osztrákoknak.¹³⁶ Cuzának azonban, elvi egyetértése ellenére, a jelek szerint még sem voltak teljesen ínyére moldvai miniszterelnökének lépései, mert 1860. október 23-i sürgönyében¹³⁷ óvatosságra intette, és arra figyelmeztette, hogy: „minden eszközzel fent kell tartani a jó viszonyt minden szomszédunkkal és főként Ausztriával, mely miután elismerte a dolgok jelenlegi állásának tényét [azaz a kettős fejedelmválasztást], mindig

¹²⁹ Kovács: A Kossuth-emigráció. 361. o.

¹³⁰ Kovács: A Kossuth-emigráció. 366. o.

¹³¹ Vö. a jelen tanulmány 202. és 398. jegyzetével!

¹³² Kovács: A Kossuth-emigráció. 364. o.

¹³³ Berindei 227. o.; Kovács: A Kossuth-emigráció. 366–367. o.

¹³⁴ Berindei 227. o.

¹³⁵ Berindei 228. o.

¹³⁶ Berindei 227–229. o.; Kovács: A Kossuth-emigráció. 367–368. o.

¹³⁷ Berindei 228. o.

és mindenütt a legkülönfélébb módon segített bennünket ügynökei, nagykövetei és általában minden tisztviselője révén mind nálunk, mind Konstantinápolyban és egyebütt, és így segít bennünket, hogy konszolidálódjunk.”¹³⁸ Ha ez a távirat nem is bizonyítja egyértelműen, hogy Cuza az osztrákok pártjára állt volna, hiszen a többnyire osztrák alattvalókból kikerülő távirászkok indiszkréciója köztudott volt, s így az uralkodó állásfoglalása megtevesztő célzatú is lehetett, amint erre Berindei is utal tanulmányában, azt azonban közvetetten bizonyítja, hogy Kogălniceanu és Cuza között nem volt teljes az összhang. Erre utalhat az a sürgönyében megfogalmazott óhaja is, hogy „bővebben akar vele e problémáról értekezni, ha Iaşiba jön”.¹³⁹

Addig azonban az osztrák diplomáciától sakkban tartott, nemzetközi bonyodalmaktól tartó s természetesen országát és trónját féltő Cuza 1860. november 23-án maga közölte Gödel-Lannoy-val a fegyverszállító hajók közeli érkezését.¹⁴⁰ Szorongatott helyzetében¹⁴¹ nem talált más kiutat, hogy a cinkosság vádjától szabaduljon. Ráadásul azt is fontolgatta, hogy a „csempészárú” címen lefoglalt s így „törvényes tulajdonunkká vált”¹⁴² fegyvereket saját hadereje céljaira tartsa meg, miként egy évvel korábban a francia–olasz szállítmánnyal is tette.¹⁴³ „Eme intézkedések során – írja nem minden

¹³⁸ Cuza hajlandóságát tovább csökkenthette, hogy alig egy héttel korábban (1860. okt. 7. - okt. 17. között) Konstantinápolyban járt, s helyzete a Portánál is megszilárdult. (*Berindei* 229. o.)

¹³⁹ *Berindei* uo.

¹⁴⁰ *Berindei* 230. o.; *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 369. o. Klapkának erről ez a véleménye: „A baleset a Dunán mint annyi más, mi két év óta meglepett bennünket, egyszerűen ocsmány áruvá lett tulajdonítható. A hajók és kapitányaik neve megérkezésük előtt három héttel már tudva lévén, az osztrák közegeknek könnyű játékuk volt...” Klapka–Vetternek, Konstantinápoly, 1861. jan. 23. (Nápolyba érkezett 1861. febr. 6.), közölte *Hazánk. Történelmi Közlöny*, XI. k. (1889. jan.) 112–113. o. Kossuth ugyanerről – a tábornok iránti fenntartásainak is hangot adva – így ír: „S kinek köszönhetjük azt. Klapka Gyurinak, annak a könnyelműségnek, mellyel Cavourt biztosította, hogy Couzaval minden rendben van, holott nem volt, azon illusionnak, melyben magát ringatá.” Kossuth–Teleki Lászlónak, (London), 1860. dec. 6., közölte *Kemény G. Gábor*: Teleki. II. k. 317. o. Vö. a jelen tanulmány 104. jegyzetével! Szemere álláspontja megértőbb Cuza iránt, ám Klapkát ő is elmarasztalja: „Cavour adá a fegyvereket... Klapka vállalta magára megelőzni a hajókat, de Nápolyban mulatott, s nélküle érvén oda a hajók, az oláh kormány zavarba jöve, s két hajót maga kobzott el, a többiit kénytelen vala feljelenteni a töröknek. (Igy mondja Kossuth. De én azt hiszem: az osztrák és orosz kémek jelenték föl, s Kuza, ha nem rosszaságból, hanem hogy felelősségre ne vonják, megelőzte a dolgot...” *Szemere*: Naplóm. II. k. Pest, 1869. 267. o.)

¹⁴¹ *Emerit* 128–131. o. Cuza kényszerhelyzetét bizonyos fokig Kossuth is érzékeli, amikor a román segítség elmaradásának okait elemezve így ír: „[támasz] azon az oldalon nem is lehet többé; nem csak mert az Oláh kormány ellenségünk; hanem azért is, mert azon Orosz Notta [jegyzék], melyről Ön értesített legelső, az azon oldalonal minden reményének véget vetett...” (Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, London, 1861. jan. 29. Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri Kiss család iratai, 86. cs. 38. doboz.) Ugyanebben az időszakban („1861 első három hónapjának egyikében”) keletkezett az alábbi keltezetlen levéltöredék is: „Tudósított volt ön... hogy az Angol kormány bele egyezett a Dunai fejedelemségeknek eventualis occupatiojába az orosz által, ha ott a Magyar forradalmi előkészületek türetnének. – Itt az Angolnak ezen beleegyezését tagadják.” Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, hely és dátum nélkül, közölte *Kun–Böhm* 280. o.

¹⁴² B. A. R. 5743. 147. fol.

¹⁴³ *Berindei* 231. o. Erre ezúttal nem került sor, mert Sir H. Bulwer konstantinápolyi angol követ felszólítására vissza kellett őket küldetnie. A berakodást a iași angol konzul felügyelte; azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy az előzőleg felbontott ládákban lévő vadonatúj fegyverek nagy részét ki ne cseréljék a moldvai katonaság rossz mordályaira. Vö. *Pulszky* II. k. 294. o. és Berzenczey–Klapkának, Galac, 1861. márc. 16. OL R 295. 6. d. 22. t. I. Brătianu szerint Kogălniceanu adta ki a parancsot „hogy a Román Uralkodó lobogója alatt rakják hajóra és küldjék Genovába őket”, de kétségbe vonja, hogy ennek másolata megtalálható volna a moldvai belügyminisztériumban. Kogălniceanu viszont határozottan állítja létezését és felszólítja az időközben pénzügyminiszterre avansált akkori galaci „porkolábot” (prefektust), Al. Cantacuzinot, hogy tanúsítsa: megkapta az általa küldött jegyzéket. L. Brătianu 1863. febr. 11-i parlamenti beszédét *Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu*. 459. o.

önigazoló szándék nélkül konstantinápolyi ügynökének – mindenekelőtt saját érdekeinket tartottam szem előtt, amelyek egyébként érvényesültek, ha így cselekedvén, némi szolgálatot tehettem egy szomszéd és baráti hatalomnak. Az ország legfőképpen nyugalmat kíván, mely megengedi számára, hogy egy önmagában véve is nehéz átalakulást véghez vigyen...”, s ezért rendkívül fontos, hogy semleges maradjon.¹⁴⁴

„Megjegyzendő – szögezi le Berindei sokszor idézett kitűnő tanulmányában, s megállapításával teljesen egyetértünk –, hogy az uralkodó követi el ezt az indiszkréciót és nem Kogălniceanu”,¹⁴⁵ noha a magyarok szaporodó száma és jelenléte számára is gondot okozott, hiszen 1860 végén nemcsak Galac egyik szállodája volt tele velük,¹⁴⁶ hanem Bákóban is sokan tartózkodtak,¹⁴⁷ s az a hír járta, hogy a határmenti magyar falvakban újabb kétszáz fő áll indulásra készen.¹⁴⁸ Kogălniceanu ezért plakátokat helyeztetett el a határátlépőkön, figyelmeztve a magyar fiatalokat, hogy kitoloncoltatásukat kockáztatják, ha útlevél nélkül Moldvába jönnek.¹⁴⁹ De épp ellenkezőleg cselekedett: nem csupán szemet húnyt bejövételük fölött, hanem napi egy frank¹⁵⁰ (más forrás szerint három piaszter)¹⁵¹ összegű támogatásban részesítette őket, s ennek fedezésére a „galaci rendőrség megerősítése” címén 46 800 lej hitelt kért számukra a moldvai parlamenttől.¹⁵² A felügyeletükkel megbízott magyar biztos, Berzenczey László egyik leveléből ugyanis kiderül, hogy ilyen segélyük a „Bakoiaknak van”.¹⁵³ Sőt, amikor az osztrákoktól rettegő Cuza, látva miniszterelnöke engedékenységet, felszólította prefektusait a magyarok kiutasítására és kiadására, Kogălniceanu nyíltan szembeszegült vele! Erről az időközben ismét Iaşiba érkezett Klapka is megemlékezik 1860. december 22-i levelében: „A fejedelem annyira fejét vesztette már, hogy ma reggel kiadta a rendeletet Erdélyből újabban érkezett húsz fiatal embernek a határra visszatoloncolására. És ez alkalmasint foganatosított volna is, *ha az itteni miniszterelnök* [Kogălniceanu] *elég korán nem értesít bennünket*, s a lakosság Bakauban, hol a szerencsétlenek tartózkodnak, egyenesen meg nem tagadja kiadatásukat...”¹⁵⁴ (Az én kiemelésem: B-K. B.)

És itt érdemes elidőznünk néhány pillanatra. A román történeti irodalomban ugyanis fölbukkant egy adat, miszerint Kogălniceanunak – Victor Place jászvásári francia konzul és a Klapkával élete végéig szívélyes viszonyban lévő I. Bălăceanu mellett – már az első Klapka–Cuza egyezmény tető alá hozásában része volt. A szóban forgó kiváló román

¹⁴⁴ Cuza-C. Negrinek, Bukarest, 1860. dec. 12. Másolat I. Alecsandri iratanyagából. B. A. R. 5743. 60–61. fol.

¹⁴⁵ *Berindei* 230. o. (Az én kiemelésem: B-K. B.)

¹⁴⁶ *Berindei* 237–238. o. Vezetőjük Berzenczey László, aki a bukaresti kormánnyal is kapcsolatot tart fenn.

¹⁴⁷ Kogălniceanu kb. 4 000-re becsüli számukat visszaemlékezéseiben. (*Kogălniceanu, Mihail: Texte social-politice alese.* (Kiad. D. *Berindei, L. Boicu, N. Ciachir, M. Ionescu, D. Simonescu.*) Bucureşti, 1967. 359. o. Vö. *Szabad: Forradalom.* 301. o.)

¹⁴⁸ *Berindei* 235. o.

¹⁴⁹ *Berindei* 236. o.

¹⁵⁰ *Berindei* 234. o.

¹⁵¹ Klapka–Kossuthnak, hely megjelölés nélkül, 1861. febr. 17. *Kossuth: Irataim.* III. k. 251–252. o.

¹⁵² *Berindei* 234. o.

¹⁵³ Berzenczey–Klapkának, Galac, 1861. márc. 16. OL R 295. 6. d. 22. t.

¹⁵⁴ Klapka–Telekinek, Iaşi, 1860. dec. 22. *Kossuth: Irataim.* III. k. 239. o.

történész, G. I. Brătianu sajnos nem dokumentálja értesülését,¹⁵⁵ s így bár Kogălniceanu részvétele teljességgel nem zárható ki, hiszen ekkoriban Iași mellett élt, eddigi ismereteink szerint azonban megkérdőjelezhető. Klapka ugyanis sehol sem tesz említést róla, s a román politikus saját visszaemlékezésein kívül eddig nincs rá más írásos bizonyíték. Újabb kételyeket ébreszthet az a tény is, hogy Kogălniceanu, amikor a magyar kapcsolatait összefoglaló – s azok legfontosabb forrásának tekinthető – 1886. február 11-i beszédére¹⁵⁶ készült, valószínűleg gyöngülő memóriája fölfrissítéséül Kossuth Irataim az emigrációból c. műve I. és III. kötetének francia vagy német fordításához fordult,¹⁵⁷ s adatai egy részét, valamint az általa idézett első Klapka–Cuza egyezmény teljes szövegét innen merítette.¹⁵⁸ Annál érdekesebbek viszont a szerződéshez fűzött kommentárjai. Kogălniceanu ugyanis a „Magyarország és Románia közötti egyezség okmányát” látja benne, amely „nekünk, romániai románoknak jogot ad arra, hogy egy-két szót ejtsünk Kárpátokon túli román testvéreink ügyében”.¹⁵⁹ Még elgondolkodtatóbb, s csakugyan esetleges szerepére utalhat, hogy milyen határozottan jelenti ki beszéde elején a magyar kormányhoz és nemzethez fordulva: „Jobban mint bárkinek a nagy és kis államférfiak közül ebben az országban, nekem nemcsak jogom, hanem kötelességem is, hogy ezt az interpellációt intézzem hozzájuk.”¹⁶⁰ S ez pusztán szóbeli fogásnak akkor sem tekinthető, ha tudjuk: beszéde kifejezetten az akkori Brătianu-kormány megbuktatása céljából volt így hangszerelve.¹⁶¹

A kérdés eldöntéséhez alighanem az a szakkönyvekben sokszor idézett epizód sem elégséges, miszerint amikor a súlyosbodó politikai helyzetben Vidáts József társaságában maga Berzenczey is menekülni kényszerült Galacról, és fölkereste a moldvai miniszterelnököt, Kogălniceanu mindkettőjüknek egy-egy bundát ajándékozott ruhatárából, kocsiját rendelkezésükre bocsátotta, s még egy saufconduit-vel (menlevéllel) is ellátta őket, erélyesen föl szólítva a román hatóságokat: engedélyezzék, hogy továbbra is Moldvában lakjanak. Az már többet nyom a latban, hogy kilátásba helyezte: akik nem teljesítik a menlevélben foglaltakat, azokat ő, az ország alkotmányos minisztere, hazaárulás címén fogja felelősségre vonni, mert megsértették a „román vendégszeretet nagy törvényét”.¹⁶² A magyar emigrációval kapcsolatos, 1860. december 15-i parlamenti beszédében, arra a kérdésre válaszolva, hogy miért nem adta ki a

¹⁵⁵ Brătianu, G. I.: Origines et formations de l'Unité roumaine. București, 1943. 235. o. Vö. Kovács: A Kossuth-emigráció. 42. o. Gerald I. Bobango román származású amerikai történész szintén határozottan állítja, hogy Kogălniceanunak nagy szerepe volt a második Cuza–Klapka-egyezmény létrehozásában (Bobango 108. o.), ám arról ő sem tud, hogy az 1859-es első megállapodás megszületéséhez köze lett volna.

¹⁵⁶ Kogălniceanu, M.: Interpelețiunea privitoare la expulsarea Românilor de peste Carpați, adresată guvernului. București, 1886.

¹⁵⁷ B. A. R. Arhiva M. Kogălniceanu XIII. Ms. 59. („Note extrase de M. Kogălniceanu dintr-o carte sau arhivă străină” – M. K. által készített jegyzetek egy idegen könyvből vagy archívumból.)

¹⁵⁸ Kogălniceanu: i. m. 12–13. o.

¹⁵⁹ Kogălniceanu: Texte. 361. o. (Beszédének egy erősen lerövidített változatából.)

¹⁶⁰ Kogălniceanu: Interpelețiunea. 4 o.

¹⁶¹ Születésének körülményeihez l. *Dezbaterile Adunării deputaților*, 44. sz. 1886. febr. 18.

¹⁶² Kogălniceanu: Texte. 358. o.; Kovács: A Kossuth-emigráció. 389. o. Kovácsnál Vidáts János neve szerepel, de ő tudomásunk szerint ebben az időben nem járt Moldvában, testvére, József viszont hosszú időn át galaci lakos volt és 1859–61 után is részt vett az emigráció szervezkedéseiben. Bobango, minden bizonnyal tévesen, úgy tudja, hogy Kogălniceanu Klapkát (!?) is elrejtette jászvásári házában, Bobango 108. o.

magyarokat, bővebben is megindokolta álláspontját. Elismerte ugyan– számukat persze szándékosan kicsinyítve –, hogy „bizonyos számú magyar hatolt be a fejedelemségekbe”, de kiadatásukat erélyesen visszautasította, a vendégszeretetre, a méltányosságra és a hálára hivatkozva, hiszen a magyarok is segítséget nyújtottak őseiknek, amikor azok rászorultak. Azt is szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „közülük néhányan előkelő családba tartoznak”.¹⁶³ (Az én kiemelésem: B-K. B.). Ezt a kitételel nehezen lehet másként értékelni, mint a magyarral teljesen egyenrangú, tipológiailag vele csaknem azonos moldvai köznemesi (osztály) szolidaritás-megnyilvánulásaként.¹⁶⁴ Kogălniceanu ráadásul egyelőre könnyebb helyzetben volt mint a szintén moldvai és ugyancsak köznemesi (középbójári) családból származó Cuza, aki a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulásán kívül egyéb (havasalföldi és erdélyi) érdekekre is figyelni kényszerült, nem csupán szűkebb pátriáját képviselte, mint miniszterelnöke.

Kogălniceanu kései visszaemlékezéseinek öntudatos hangneme mögött valószínűleg az 1860. végi második romániai Klapka látogatás eddig homályban maradt részletei húzódnak meg. Az első ezzel kapcsolatban fölmerülő kérdés: mivel is töltötte a generális bizonyára nem csekély szabadidejét 1860 végén és 1861 legelején?¹⁶⁵ A szakirodalomból ugyanis csupán az hámozható ki, hogy 1860. december 8. és 1861. január 9. között moldvai földön, előbb Galacban, majd Jászvásárott tartózkodott. Azt persze tudjuk, hogy a nemzetközi bonyodalmak, az emigráció zűrzavaros ügyei és saját dolgai miatt nagy késéssel indult régóta tervezett újabb keleti útjára.¹⁶⁶ Okulva a Cuzával kötött 1859. tavaszi egyezmény körüli vitákból, félreértésekből és kölcsönös sértődöttségekből, Klapka 1860. október 11-én Londonban személyesen kereste föl Kossuthot, és előzetes megállapodásaikat (a lehetséges forgatókönyvet és ütemtervet) jegyzőkönyvben rögzítették.¹⁶⁷ A Nemzeti Igazgatóság harmadik tagját, Teleki Lászlót pedig levélben „tartották tudomásban” az ügyek állásáról. Bárhogy történt is, tény, hogy

¹⁶³ „akiknek – folytatja – kiadatását kérték tőlünk, de mi ebbe, uraim, sohasem fogunk beleegyezni! Ezek az idegenek politikai menekültek, a mi vendégeink. Így tekintünk rájuk s mint ilyenekkel fogunk bánni velük. Ez a vendégszeretet kötelessége számunkra, a hála kötelezettségéé, hiszen atyáik gyakran nyújtottak menedéket a mi atyáinknak, amikor politikai üldöztetések és ellenséges betörések kényszerítették őket, hogy átkeljenek a Kárpátokon...” *Kogălniceanu, Mihail: Opere. III. Oratorie I. 1856–1864. Partea I. 1856–1861. (Kiad. Diclescu, Vladimir.) București, 1983. 321. o.*

¹⁶⁴ Cuzának az év vége felé orosz és török nyomással is számolnia kellett, l. *Berindei* 227. o. és *Lukács: A magyar politikai emigráció. 164. o.*

¹⁶⁵ E téren, adatok hiányában csupán feltételezhetjük, hogy nem csupán a szárd és francia konzulokkal, saját francia és magyar ágenseivel érintkezett, hanem – a mindkét városban működő szabadkőműves páholyban – a moldvai román politikai elittel, így minden bizonnyal Kogălniceanuvál is. A moldvai (főként jászvásári) szabadkőműves páholyok működéséről l. *Sturza, M. D.: Junimea societate secretă. Ethos, 1. füzet, Párizs, 1973. 81–110. o.* Ebből mindenesetre kiderül, hogy a iași francia konzulátus két tisztviselője (Louis Castaing tanácsos és Charles Tissot főkonzul, Place hivatali utóda) tagja volt az 1865-ben alapított „Etoile de Roumanie” páholy (uo. 86. o.). Ezért is feltételezzük, hogy nemigen lehetett ez másképp öt évvel korábban az „Etoile du Danube”, ill. az ekkortájt Iași-ban szolgáló francia diplomaták esetében sem.

¹⁶⁶ *Kossuth: Irataim. III. k. 231–251. o.; Lengyel: Klapka György emlékiratai. 43–47. o.; Koltay–Kastner 224–228. o.; Kovács: A Kossuth-emigráció. 373–387. sk. o.; Szabad: Forradalom. 302–303., 406. o.; Lukács: A magyar politikai emigráció. 164. o.*

¹⁶⁷ *Ács 469–470. o.; Lengyel: Klapka György emlékiratai. 44. o.; Koltay–Kastner 224. o.* A Kossuth és Klapka közötti 1859-es félreértésekről és lappangó ellentétekről l. még *Arany László: A magyar emigráció mozgalmái. (Kiad. Hegedűs Géza.) Budapest, é. n. 32–33. o.*

Klapka lekészte a fegyverszállítás körül kirobbant politikai botrányt, s így inkább csupán a tűzoltó szerep hárult rá, amelynek sietve és a szokásos hatékonyságával eleget is tett. November 17-én indult Nápolyból, december 2-án érkezett Konstantinápolyba, ahol csupán 18 órát töltött, s azonnal továbbutazott Galacba. December 8-án már innen tett jelentést Kossuthnak,¹⁶⁸ amelyet gyors egymás utánban több német nyelvű levél követett, immár Jászvásárról, a moldvai vajdaság székhelyéről.

Ezekből s a Kossuth-iratokban is közölt naplószerű feljegyzéseiből ismeretes, hogy Cuzának mind a fegyverügy, mind Zgliniczky ezredes korábbi látogatása, mind Klapka jelenléte, legfőképpen pedig saját „probléma megoldása” igen kellemetlen, már-már kínos volt.¹⁶⁹ Bár a román fejedelem mindenképpen találkozni akart Klapkával, húzta az időt, s hitegette a tábornokot,¹⁷⁰ míg végül méltósága, a magyar ügy iránti érdeklősége és nem utolsósorban Klapka iránti személyes rokonszenve fölülkerekedett szorongásán és (politikai) félelmén.¹⁷¹ Ekkori kapcsolatuk lélektani mozzanatainak bonyolultságára fényt vet egy mindeztideig publikálatlan levél is.¹⁷² Ennek tanúsága szerint Cuza még 1860 augusztusában is tartotta magát 1859. március végi ígéreteihez, és megtette a szükséges előkészületeket a piemonti fegyverek fogadására. Ez arra enged következtetni, hogy a külpolitikai helyzet fokozatos rosszabbodása (a villafrancai fegyvernyugvás, III. Napóleon érdektelensége, az osztrák diplomácia növekvő aktivitása, az orosz és török kormánykörök fokozódó nyugtalansága) és saját sarokba szorított helyzete váltotta ki kétségbeesett, magamentő – s a két nép kapcsolatainak végső soron oly sokat ártó – novemberi lépését. Ezzel (az öngigazolás jól ismert mechanizmusa szerint) egyúttal fogékonyabbá vált a Papiu memorandumában olvasott magyarellenés érvekre is. Ami pedig Kogălniceanuhoz fűződő ekkori viszonyát illeti, ha túlzott leegyszerősítés volna is miniszterelnökével kapcsolatos ellenérzéseit kizárólag a „magyar ügyre” visszavezetni, hiszen Kogălniceanu 1861. január 16-i menesztésében egyéb belpolitikai (agrár és választójogi reformterveivel összefüggő) villongások, hatalmi torzalkodások is közrejátszottak, a magyar emigránsoknak nyújtott segítsége – mint konfliktusforrás – csakugyan nem lebecsülendő súllyal esik latba.

Sőt, Kogălniceanu 1886-os visszaemlékezéseiben határozottan állítja, hogy alig egy héttel az 1861. január 9-én aláírt második Klapka–Cuza egyezmény utáni elmozdítása magyar kapcsolatainak következménye! Azt írja, hogy „Cuza fejedelem akkor Bukarestből Iaşiba jött, hogy megtörje ellenállásom, vagy ellenkező esetben leváltsa minisztériumát”. Úgy véli, hogy a moldvai metropolita megvesztegetése körül kipattant botrány és a vád

¹⁶⁸ *Kossuth: Irataim*. III. k. 233–234. o.

¹⁶⁹ *Lengyel: Klapka György emlékiratai*. 46. o.

¹⁷⁰ Ekkori viselkedésére, egyúttal a magyar emigráció romániai szervezkedéseivel kapcsolatos taktikájára egyaránt jellemző az a mondat, amelyet kortársa, néhai kultuszminisztere s egyik első életrajzírója, Dimitrie Bolintineanu jegyzett fel róla: „nu le refuza nimic, dar nu le făcea nimic” (semmit sem tagadott meg tőlük, de semmit nem tett értük). *Bolintineanu, Dimitrie: Viața lui Cuza-Vodă. Memoriu istoric*. Iași, é. n. 70. o. nyomán idézi *Alexandru Marcu* 279. o. (2. jegyz.)

¹⁷¹ *Marcu* uo.; *Lengyel: Klapka György emlékiratai*. 46. o.

¹⁷² Al Cantacuzino–A. I. Cuzának, Galac, 1859. szept. 1. Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges XLVIII-2 (Donația Radu Tr. Djuvara, 1945) (Ezért a fontos adatért Andrei Pippidinek tartozom köszönettel.) Sőt, Place francia konzultól Kossuthék még októberben is úgy értesülnek, “hogy Couza még mindig áll tavalyi ígéreteinek s hogy a tavalyi husz ezer fegyver vissza adását is igéri”. (Kossuth kiemelése.) *L. Kossuth: Irataim*. III. k. 209. o.

nem ok, hanem ürügy volt menesztésére. Az igazi ok „az a támogatás volt, melyet a magyar ügynek nyújtottam mindvégig, míg hatalmon voltam”.¹⁷³ Ez valóban hihető, hiszen Klapka is megerősíti, s Kogălniceanu szóról szóra átveszi Kossuth irataiból: „A fejedelemségekben újólal kedvezőtlen fordulat állott be. A Cogolniceanu-minisztérium kényszerítetett egy osztrák érzelmű minisztériumnak adni helyet... S mi volt a vád, mellyel a moldvai kamarák az előbbi minisztériumot megtámadták? Az, hogy nyomorult három piaszter napisegélyt adott a inséges magyar menekvőknek a Szereth völgyében...”¹⁷⁴

Kogălniceanu állítását ugyancsak megerősíteni látszanak a sztambuli magyar ügyvivő, Karacsay Sándor 1861. februári értesülései is, aki Klapkát tudósítva az elutazása utáni fejleményekről – utalva a moldvai és havasalföldi kabinetek közötti szemléleti különbségre – kiemeli: „A moldvai minisztérium elég emberséggel viseli magát, de a bukuresti zaklatja embereinket, azt mondván hogy őket is zaklatja az Osztra [sic!] kormány.”¹⁷⁵ Egybevágnak ezzel Berzenczey sorai is 1861 márciusából: „Egy igen furcsa bajba vagyok. Sturdza új [moldvai] közmunka miniszternek... azt találám mondani, hogy... én tekintélyes helyről biztosítva valék aziránt hogyha ezer számra is lennének az emigránsok segítettni fognak a kormány által Iassiból – ezt ők felkapták s mint Kogalniceanu nagy ellenségei rá gyanakodnak... nem értem az egész dolgot.”¹⁷⁶

Míg a perdöntő bizonyítékok – ha megmaradtak egyáltalán – elő nem kerülnek, Kogălniceanu állítását csupán eltérő fajsúlyú részadatok, logikai következtetések és feltevések támaszthatják alá. Ilyen az a tény, hogy főntebb említett parlamenti beszédének csaknem teljes francia fordítása¹⁷⁷ megtalálható a Klapka-iratok között, mégpedig vagy Victor Place, vagy önön maga jóvoltából. Az akkor még befolyásos jászvársári francia konzul – az évek során a tábornokhoz intézett levelei tanúsága szerint – nem csupán a magyar emigránsok ügyének volt buzgó pártfogója (nem egyszer hatáskörét is túllépve és a napóleoni politika „direktíváit” is figyelmen kívül hagyva), nagy tisztelője és barátja volt Klapkának is. Együtt van tehát a G. I. Brătianu által említett „triász”, s így csupán azt kellene tisztázni, vajon a román historiográfia jelentős képviselője nem keverte-e össze az 1859-es első Klapka–Cuza megegyezést az 1861. január 8–9-i második Cuza–Klapka konvencióval?¹⁷⁸ Bárhogy álljon is a dolog, Klapka – Gerald I. Bobango amerikai történész adatai szerint Kogălniceanu hathatós támogatásával – végülis célt ért: fő vonalaiban, irányelveiben s leglényegesebb elemeiben – minden várakozás és a lehető legrosszabb előjelek ellenére – sikerült megújítania 1859. március 29-i megállapodását a román fejedelemmel.

¹⁷³ *Kogălniceanu*: Interpelațiunea. 9–10. o. Az első (moldvai) Kogălniceanu-kormány tevékenységéről l. még bővebben *Bobango* 97., 100–109. o.

¹⁷⁴ *Kossuth*: Irataim. III. k. 251–252. o.

¹⁷⁵ Karacsay–Klapkának, Sztambul, 1861. febr. 20. OL R 295. 7. d. 22. t. Vö. Klapkának a 180. jegyzetben idézett levelével is!

¹⁷⁶ Berzenczey–Klapkának, Galac, 1861. márc. 16. OL R 295. 6. d. 22. t.

¹⁷⁷ Discours prononcé à la Chambre par le Président du Conseil des Ministres (Traduction) Assemblée Elective de Moldavie. Séance du 15/27 Décembre 1860. OL Klapka-hagyaték, R 295/8. 4 föl.

¹⁷⁸ Az 1859. márc. 29-én szövegezett első Klapka–Cuza egyezményt ugyanis kétségtől összetéveszti, legalábbis azonos értelemben tárgyalja az 1859. júl. 20-án született ún. Bălăceanu [Balatsano]-konvencióval, s azt két hónappal korábbra, máj. 20-ra keltezi, *Brătianu* uo. Vö. *Bobango* 108. o.

Nem kevésbé izgalmas (s csak Cuzához mérhető) tevékenységének lélektani háttere, hangulatainak, motivációinak hullámzása sem. Akárcsak a román fejedelem, Klapka összetett jellemének szinte teljes skáláját, csaknem valamennyi ellentmondásos árnyalatát felvillantotta 1860–61 ősztől és télelőjén: az önteltséget,¹⁷⁹ a tanácsstalanságot, habozást és kapkodást a jó ügyhöz méltó elkötelezettséggel, mértéktartással, kitartással, erélyes intézkedésekkel és diplomáciai hajlékonysággal volt képes váltogatni, illetve ellensúlyozni. Helyzetelemzései között egyaránt megtalálhatjuk az erőviszonyok józan felmérését,¹⁸⁰ indulatos politikai fejtegetést¹⁸¹ és pragmatikus tervezetést, amelyek gyakorta egyik napról a másikra, vagy már aznap homlokegyenest megváltozhattak. A végeredmény viszont feltétlenül pozitív: a piemonti kormány megbízásából is tárgyaló Klapkának¹⁸² egy 1861. január 5-én Cuzának benyújtott, gondosan szerkesztett memorandum nyomán sikerült újra megállapodnia a román fejedelemmel. A második Klapka–Cuza egyezmény szerint „Cuzának nincs kifogása az ellen, hogy a magyar felkelés számára fegyvereket küldjenek, de ennek nyíltan kell történnie és úgy kell szerepelnie, mint a román kormány által Franciaországból rendelt hadianyagnak, melyet francia kikötőkből indítottak útnak. Ez esetben az 59-ben kapott 20 ezer karabélyt is hajlandó az emigráció rendelkezésére bocsátani, de a szervezésnek semmi esetre sem szabad a Dunai Fejedelemségek területén történnie.”¹⁸³ A szerződésben a román uralkodó kötelezettséget vállalt az „ínséges magyar menekvők” elszállásolására, a tábornok pedig „megígérte, hogy biztosítani fogják a magyarországi

¹⁷⁹ „Ha én a vezetést a fejedelemségekben igénybe veszem, vagyis inkább az Igazgatóság által magamra ruháztatni kérem, ez azért van, mert azon öntudattal bírok, hogy e téren a legnagyobb, legfontosabb szolgálatokat tehetem, s mert meg vagyok győződve, hogy engem ott senki más nem pótolhat. De hogy ez a legnehezebb feladat, melyet magamnak kitűzhettem, s hogy Olaszországban sokkal kellemesebb volt volna számomra a működés, az csakugyan nem szenvedhet kétséget” – írja egyik korabeli levelében, idézi *Ács* 472–473. o. Az érvelés jellege és stílusa erősen emlékeztet gr. Karacsay Sándornak saját fontosságáról és pótolhatatlanságáról kialakított tévképzetére: „...két politikát kellene követnem a fejedelemségekben... mit dicsekvés nélkül legyen mondva csak is én tehetem ki a helyet ‘s az embereket ottan annyira esmerem, hogy tudom kinek hogyan kell szája ize szerint beszélni...” Karacsay–Klapkának, Konstantinápoly, 1859. okt. 11. OL R 295. 7. d. 22. t., idézi *Borsi-Kálmán*: Nemzetfoglalom. 107. o.

¹⁸⁰ „a jelen körülmények között... Erdélyben hamu alatt pislogó nemzetiségi gyűlöletet az unio kérdésével idő előtt felszították. Nekünk tehetségünk szerint oda kell működnünk, hogy ez a kérdés egyelőre függőben tartassék, s barátainkkal meg kell értetnünk, hogy az első teendő: szétválasztani a szolgálócsoportokat, melyek a magyarokat és románokat egyaránt nyomják. Nekünk rendelkezhetnünk kell Erdéllyel, ha a harcokat Ausztriával fel akarjuk venni. Erdély az alap s hadműveleteink kiindulási pontja; csak onnan lehetünk képesek összeköttetésünket a külfölddel fenntartani s magunkat a szükséges hadikészletekkel ellátni. És miképp lehetséges az, ha a magyarok és oláhok mindjárt kezdetben egymással hajba kapnának s a 48-iki megszárlások megújulnának...” *Kossuth*: Irataim. III. k. 231. o. Hasonló szellemben fogantak egy francia nyelvű levéltörődékének gondolatai is, amelyeket közvetlenül második jászvásári látogatása után intézett egy román politikushoz: „Az önöktől érkező pozitív tudósításokból sajnálattal értesültem, hogy a némely [románok lakta] tartományokban irántunk táplált érzések jóval kevésbé biztatóak, mint az elmúlt évben voltak. Legfőbb ideje volna, hogy az érzések módosuljanak, és kölcsönösen kezdet nyújtsunk egymásnak, hogy a mindnyájunkat egyaránt érintő nagy művet létrehozassuk.

Mi mindig számítunk az önök segítségére, hogy felnyissuk azon románok szemét, akik fényes nappal sem akarnak tisztán látni... [jelenleg] a teljes stagnálás állapotában vagyunk, s nincs más teendőnk, mint a dolgok természetes folyását kivárni. A moldvai és havaselvei kormányok között keletkezett nézeteltérések az Unió minden barátját sújtják, s ráadásul szerfölött kellemetlen hatást keltenek itt.” Klapka–ismeretlen román politikusnak, Párizs, 1861. jan. 25. OL R 295. 11. cs. Vö. Cuzának V. Placehoz intézett eszmefuttatásával (ti. „Erdély a románok kezén bevehetetlen erődé válik”), amely szöveg ellentétben áll Klapka stratégiai céljaival!

¹⁸¹ *Kossuth* uo. 236., 238–239. o. Vö. jelen tanulmány 140. jegyzetével!

¹⁸² Vö. *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 164–165. o.

¹⁸³ *Koltay-Kastner* 228. o.

és erdélyi románok teljes egyenjogúságát”.¹⁸⁴ A viszonyok szigorodásáról és a román uralkodó aggályairól vall azonban az, hogy minden részletre kiterjedően ellenőrizni kívánja a szervezkedést, és annak felfedezése esetén fenntartja magának az azonnali cáfolat és az erélyes hatósági ellenlépések jogát. Cuza tehát az eltelt másfél év során keményebbé, céltudatosabbá vált (ismét a fegyverek sorsára kell utalnunk) és az 1861. január 8-i második Klapka–Cuza megállapodás szövegébe már bekerült az álabbi, egyelőre kissé homályos, de mégis igen jelentős, mert (első ízben) hivatalos részlet is: „Ezekon kívül a fejedelemségek és Magyarország közötti határok egy vegyes bizottság által fognak szabályoztatni, melynek feladata leend mind a két félre nézve előnyös határvonalakat kitűzni...”¹⁸⁵ Nem lehetetlen: abból a megfontolásból, alakuljon később bárhogy is az osztrák monarchia sorsa, a román törekvéseknek nyomuk maradjon... Lépni kellett tehát a magyar emigráció vezetőinek, hacsak a fejedelemségekbeli „működési térről” nem akartak végképp lemondani.

Az 1859–61-es részsikerek és kudarcok aprólékos elemzése, az olasz–magyar stratégiai célok változatlan egybeesése és a III. Napóleon-i diplomácia taktikai jellegű nyomása vezetett el – nem kevés belső vita és rivalizálás után – a Kossuth nevéhez fűződő, valójában az emigráció legfelkészültebb tagjai (Teleki, Irányi, Pulszky, Klapka és Kossuth) közös produktumának tekintendő irat, a „Dunai Confoederatio Projectuma” megszületéséhez.

III.

Klapka 1862–1864-es tevékenysége

Mielőtt kísérletet tennénk annak bemutatására, hogy 1862–64 között Klapka milyen eredményre jutott a román uralkodóval és tanácsadóival folytatott tárgyalásai során, röviden szólunk az előzményekről.

Kossuth egy 1862. január 18-án Klapka Györgynek címzett levelében¹⁸⁶ – az emigráció 1859–61 közötti tevékenységének tanulságait elemezve – mindenekelőtt vázolja az általános európai politikai helyzetképet, s maga is megállapítja, hogy a magyar pozíciók, a nemzet „alkuvási tendenciái” és a „nemzetiségi viszályok miatt” Párizsban és Torinóban is „roszul” állnak. Ezt – folytatja gondolatmenetét – csak tetézi Olaszország – Ricasoli olasz miniszterelnök szerinti – felkészületlensége a háborúra.¹⁸⁷ Majd így összegezi a magyarországi állapotokat s az emigráció teendőit „Azt hiszem

¹⁸⁴ *Szabad*: Forradalom. 303. o. Ezen a ponton viszont – Tanárky Gyula feljegyzései szerint – ismét túllépte hatáskörét, akárcsak 1859-ben. Állítólag azt ígérte ugyanis Cuzának, hogy az erdélyi unió kérdését népszavazástól teszik függővé. *Szabad* uo. Szintén Tanárky örökítette meg azt is, hogy Klapka (saját elbeszélése szerint) tárgyalásai során nem kis önbizalommal azzal fenyegette meg Cuzát: „elpusztítja ő maga a herceg egész országát”, ha „Erdélyre kezöket merik emelni”. (Idézi *Szabad* 406. o.) A két jeles férfiú nemigen vethet semmit egymás szemére...

¹⁸⁵ *Kossuth*: Irataim. III. k. 250. o. L. újabban *Husar, Al.*: Ideea europeană sau noi și Europa (istorie, cultură, civilizație). Iași, 1993. 155–156. o.

¹⁸⁶ Kossuth–Klapkának, San Francesco d’Albaro, 1862. jan. 18. OL R 295. 8. d. 22. t.

¹⁸⁷ Vö. Kossuth–Vukovics Sebőnek, S. Francesco d’Albaro, 1862. febr. 15. OL R 216. 1. cs. 1. t. és Irányi–Klapkának, Párizs, 1862. máj. 13. OL R 295. 7. d. 22. t.

tehát – akár mint fenyegetsenek is hazúlról az alkúval – nem lesz bíz abból semmi, ha késik is a háború; kivéven ha vagy a Szerb fejlemények (mellyeket Párisból sejtenünk hagynak) vagy az Oláh fejedelemségek uniója folytán Bukarestből potencírozott erővel folytatott annexationalis agitatio, Bécset megfélemlítenék; – mert ez esetben alkura fogja kezét nyújtani az Osztrák, ‘s a Magyar azt el fogja fogadni – csak egyre nem áll reá a Magyar soha: a birodalmi egységre ‘s a Reichsrathra...

Én-irányunkhoz híven-meg adtam haza az utasításokat mindenről, a mi a forradalmi határozottságot erősítheti; ‘s az alku veszélyét elhárítván, nekünk idekűn a háború siettetésére támaszt adhat.”

Ezután megismétli az esetleges magyarországi forradalomra vonatkozó, egy évvel korábbi tétéleit:¹⁸⁸ „Mi ezt az elvet állítottuk fel: ha a Nemzet saját erejéből felkél mi nem fogjuk vitatni ha jól tette-e? hanem osztozni fogunk veszélyeiben, és segítjük a miként tudjuk – de ha arról van szó, hogy mi vigyük be kívülről a forradalmat, ‘s mi szólítsuk harcra a Nemzetet, ennek felelőségét csak úgy vállaljuk magunkra, ha a következő három feltétel teljesül: 1.) háború egy külhatalom részéről az Osztrák ellen, 2.) olyan szövetségi biztosítás, melly hazánk függetlenségét a háború koordinált céljaul tűzi ki, 3.) annyi segély seregben, fegyverzetben, pénzben, a mennyi kell, hogy Nemzetünket fegyverzetten csata rendbe állíthassuk.

Ezektől én nem állok el...”

Majd rátér a nemzetiségi kérdés legújabb fejleményeinek elemzésére: „A nemzetiségi kérdésben rég utasítva vannak barátaink Horvát Országra nézve egyetértenek programmunkkal – ez iránt nem beszélni, hanem alkudni kell... – A Szerbekre nézve is egyetértenek barátink programmunkkal, meg is kísérték az alkut, de a Szerbeknek Vojvodina kell, azt meg a Magyar nem ad – territorialis felosztásra nyelvek szerint reállani minden Magyar honárulásnak declarálja – Adtam újabb utasítást, hogy a perspectivában lévő Szerb harc tekintetéből, Belgráddal cultiváltassék az egyetértés – Erdélyre nézve azonban azon választ kapom hazúlról, hogy nincs párt de a pártnak csak egy fractiója is az országban, melly az Uniónak kérdésbe tételét ingerült indignatioval nem repudiálná; az Erdélyi Magyar és Székely pedig már éppen dühös, ha illyesmit csak említ is valaki – Ha ehez ragaszkodunk a Magyar elemnek 9/10-ed részét elvesztjük ‘s okvetlenül alkut provocalunk az Osztrákkal – ez *tény* sajnos, de *tény* [Kossuth kiemelése]. Legújabbán a Roumán fejedelemségek uniója óta Bukarestből új lángra gyujtott annexationalis agitatio, még plane exasperálta a helyzetet – Annak, hogy az Oláhokat megnyerjük (helyesebben, annak hogy a Daco-Rouman tendentiákat elhallgattathatjuk) vége van, nagyobb veszély fenyeget minket az Oláhok miatt, mint az Oláhok; az, hogy az Osztrák ijedt meg az Oláh agitatiótól, s e miatt – félek – a Magyarokkal alkudni fog.

¹⁸⁸ Vö. *Kossuth: Irataim*. IV. k. 558. o., V. k. 483. o. (Helfy jegyzete) és VI. k. 35. o., valamint *Tanárky Gyula* Napló. OL R 195-2. 14. k. 35-37. o. és *Kossuth-Asbóth Sándornak*, London, 1859. jún. 31., közölte 1849-1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az *Asbóth-család* irataiból. (Összeáll. *Asbóth János*.) Pest, 1871. 135-147. o. L. még (utólag) *Kossuth-Vukovics Sebőnek*, Ragacz, 1862. júl. 7., közölte *Rónay (Jácint)*: Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I-VIII. Pozsony, 1884-1888. III. k. 231. o. és *Rónay*: Napló. 307. o.

És ennek folytán Oláh országra nézve kell magunk közt édes Barátom tisztába jönnünk. – Ez már okvetlenül szükséges. Adja Isten, hogy az illúziókból kibontakozzunk. Mielőtt tovább írnék újra elolvastam Zglinicky [Klapka egyik Cuza környezetébe küldött, lengyel származású francia megbízottja] jelentését. Ön, maga választotta őt, nem én; ha valaki, ő bizonyosan nem volt preocupálva a Couzávali szövetség ellen. Jelentésének resuméja »Ne hidgyenek Önök Couzának, ő Erdélyre 's a Bánátra speculál. E bódult vágyról le nem mond soha 's e vágy által annyira saturálva van egész Nemzete, (legalább azon része a melly politicaról csak hallott is valaha) hogy még ha le is akarna róla mondani sem mondhatna le. – Ezért halálosan gyűlöli a Magyarot 's érdekei a magyar érdekekkel engesztelhetetlen ellentétben állanak. Couza nem fog Önökkel komolyan alkudni soha. És óvakodjanak is tőlle, mert ha alkut szinlelné il ne traiteraít que pour mieux tromper.« [Csak azért tárgyalna, hogy jobban félrevezessen.]¹⁸⁹

Ez szent igazság. Önnek most egy éve írt levelei, minden azótai tudósítás, minden kútfőből, Bukurestből, Erdélyből, Bécsből, Párisból, és *minden tény* hangosan kiáltva confirmálja azt. – A fejedelemségek uniója óta pedig az a Daco–Roumán annexationalis ábránd, már éppen dühös fanatismussá fejlett.

Ha talán némelly órákban (alkalmasint azért, hogy titkaink, terveink szála ki ne essék a kezéből) szelidebb húrokat penget, az gondolkozó embert nem vezethet tévedésbe, s arra építeni – midőn tudjuk milly ellenséges ama változhatlan alap gondolat – nem csak hibának, nem csak veszélynek, hanem megbocsáthatlan [sic!] bűnnek tartanám.

¹⁸⁹ Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 252., 617. o. Kossuth még hozzáteszi: „Ez intést konstantinápolyi képviselőnk, gróf Karacsay sem szűnt meg soha ismétlni; ő pedig ismerte az ottani viszonyokat, mint jobban senki...” uo. 617. o. Kossuth Zgliniczky (Zglinicki) jelentéséből készített s. k. kivonatában ez áll: „il ne traiteraít que pour mieux trahir.” Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri Kiss család iratai, 86. cs. 38. d. Nem kevésbé izgalmas amit Zgliniczky, véleményének összegzése előtt írt le a Teleki-féle emlékirat átadásának körülményeiről: „L'ayant décacheté il sauta de suite à la fin, pour connaître les noms des signataires et alors il commença une série de récriminations d'une violence sans égale. Il déclara qu'il ne traitera *jamais* ni avec le gouvernement ni avec n'importe quel Comité hongrois. Qu'avant tout il était Roumain, prince Roumain et que tout lui commandait d'agir en opposition avec les Hongrois les écouter seulement c'était de sa part une trahison vis-à-vis des siens, parce que pour traiter avec eux il fallait leur abandonner les 4/5 [?] de la population Roumaine de la Hongrie (C'est à dire leur abandonner la Transylvanie) et qu'il ne s'y resoudrait jamais.” „Comment, s'écria-t il-c'est moi Prince Roumain qui permettrait ici en terre Roumaine l'organisation d'une expedition faites par des Magyars ces Oppresseurs seculaires de ma race - Jamais, non, jamais, je n'y préterai les mains”. L. Kossuth Kiss Miklósnak megküldött „Extrait d'un rapport fait au Comité National Hongrois par son agent confidentiel envoyé dans la Moldo-Valachie”, Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri Kiss család iratai, 86. cs. 38. d. Közölte *Kun-Böhm* 373–374. o. (magyar ford. uo. 377–378. o.) A találkozózn részt vevő fr. konzul így kommentálta az elhangzottakat: „Látja ön, hogy nem könnyű józan érveket felhozni előtte amikor mindenki részéről csupán jóváhagyást (bátorító szavakat) hall vakmerő és abszurd terveire (Erdély elfoglalására) vonatkozóan, amelyek megfogantak elmélyében (szöveget ütöttek a fejében) s amelyeket a Brätianuak és híveik minden pillanatban hajtogatnak előtte.” uo. Vö. *Miskolczy: Nemzetiség*. 17–18. o. V. Place véleménye különben igen hasonló: „D' ailleurs, il est [Cuza] dans le fond, comme tout Roumain, peu bienveillant pour les Hongrois, il n' a qu' une confiance médiocre dans les Italiens, et sous l'impression du premier moment, il voulait, suivant son expression, faire jeter à l'eau ces munitions et ces armes qui le compromettaient...” V. Place–Thouvenelnek (távirat), Iași, 1861. ápr. 5.; *Emerit* 130–131. o., vö. *Szabad* 303. o. Hasonlóképpen barátságtalan kicsengésű egy ugyancsak V. Placenek küldött magyar vonatkozású távirata is: „Garibaldi... korunk történelmének e nagy alakja az olasz föld egy részébe hatolt be a nemzet felszabadítása végett, míg a magyarok idegen elem segítségével, melyet akarátja ellenére sorsuk részesévé tennének, akarták nemzetiségüket megalapítani. Oly terv [ez] mely egyrészt Scyllara, másrészt Attilára emlékeztet” Cuza–V. Placenek, Bukarest, 1860. dec. 22. Francia nyelvű távirat, I. *Kossuth: Irataim*. III. k. 235. o.

Én tehát komolyan számot vetve a körülményekkel's a hűtelenséggel hazánk iránt soha sem fogok abban megegyezni, hogy politicánkban az oláh kormány jó akarátára számítsunk, hogy azt titkainkba, szándékainkba avassuk..."¹⁹⁰

Eddig a magyar emigráció fejének politikai helyzetelemzése, illetve a két román fejedelemségben tapasztalható magyar szempontból negatív fejlemények által kiváltott értetlenséggel vegyes fölháborodása.

Klapka választleveleének fogalmazványában (Karacsay nyomán és, feltételezéseink szerint, Wesselényi 1848-as vízióinak reminiscenciájaként) mindenekelőtt önérzetesen tudatja Nemzeti Igazgatóságbeli társával, hogy jól kiismeri magát a „dako-román” törekvésekben.¹⁹¹ Azok – mint írja – a „nemzeti liberális” párt programjába illeszkednek, mely párt élén a korábbi emigráció főnökei (Brătianu, Rosetti, Golescu) állanak. Ők pedig éppoly ellenségei Cuzának, mint a magyaroknak. Cuza helyzete labilis, évekig nem fogja megszilárdíthatni uralmát, és – a tábarnok megítése szerint – szorongatott helyzetében sokkal előnyösebb számára egy Duna-konföderáció a magyarokkal.

Abban egyetért Kossuthal, hogy ehhez Erdély kérdésében kellene megegyezni. Azt viszont kikéri magának, hogy az 1859-es konvenció – tudniillik a március 29-én szövegezett első Klapka–Cuza egyezmény – megkötésekor hibázott volna. Sőt, ő tesz szemrehányást Kossuthnak akkori magatartásáért. Lehet – mondja –, hogy Cuza, mint mindig, azt a titkos gondolatot melengette, hogy Erdélyt anektálja, de jelenleg nem gondolhat erre, s érdekei egybeesnek a magyar emigrációiéval. Azt a kérdést kell fölvetni neki – fejtegeti Klapka – hogy mi felel meg inkább az ő érdekeinek: egy abszolút s germanizáló monarchia-e, vagy pedig egy szabad s vele szövetséges Magyarország, mellyel később föderatív kapcsolatba kerülhet. Arról kell meggyőzni, hogy az utóbbi előnyösebb számára, s azért kell egy félmegegyezést létrehozni a magyarok és a románok között. Egyébként Klapkának az a véleménye, hogy az 1849. május eleji biztatóan induló abrudbányai magyar–román béketárgyalásokat tragikus módon meghíúsító Hatvani-féle incidens nélkül már régen létrejött volna a magyarok és a románok közötti megegyezés. Ugyanakkor arra is felhívja Kossuth figyelmét, hogy Cuzával kötött szerződése a magyar emigráció ellen is fordítható, ha kapcsolatuk netán megromlana.¹⁹²

¹⁹⁰ Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 253. o. Kossuth kétségbeesett reagálására l. még Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, London, 1861. jan. 7. Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri-Kiss család iratai, Kossuth-levelek, 86. cs. 38. d.; Kossuth–Türrnek, keltezés és helymegjelölés nélkül, OL R 211. 9. cs. Vö. Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, London, 1861. jan. 29. Hadtörténelmi Levéltár, uo.

¹⁹¹ Persze nemcsak Karacsaytól kapott tájékoztatást, hanem, épp a román belső helyzetről, magától V. Place iaşi francia konzultól is. Ilyen pl. a „Situation interieure en Valachie” c. 8 lapos összefoglaló: OL R 295/8. Sőt, a kővárvidéki (nagysomkúti) román származású s így a helyzetet „belülről” is érzékelő Buda Sándor is ellátta értesülésekkel, l. pl. Buda–Klapkának, Bukarest, 1861. szept. 9. OL R 295. 6. d. 22. t.

¹⁹² A Kossuth és Klapka közötti nézeteltérés (és a román bizalom csökkenése) hiteles nyomai: „Arról mit hibázott Klapka hiába elmélkedünk. Eső után köpönyeg. Inkább azt nézzük meg mit kell tenni...” Kossuth–Ludvigh Jánosnak, London 1859. okt. 27. OL R 90. I. 2929. „Kossuth désavuirozta Conventiodat Kuzával – ez rossz is és jó is a hogy vesszük...” Helyre akarja állítani a bizalmat, „mely Kossuth Balatschanonak tett nyilatkozata által nagyon megsökkent...” L. Karacsay Sándor–Klapkának, Konstantinápoly, 1859. okt. 11. OL R 295. 7. d. 22. t. L. még Kossuth–Szarvady Frigyesnek, London, 1859. ápr. 2., közölte *Koltay-Kastner*: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. 52. o. Klapka Kossuthal szembeni ellenérzéseinek, még az abrudbányai tragédiáig visszanyúló előzményeihez l. még *Miskolczy*: Nemzetiség. 12. o. Ennek visszájaként Kossuth első benyomásai kedvezőek lehetnek leendő emigránskori ellenlábásáról, mert 1849. január végén „derék Klapka” jelzős szkezetben említi, l.

A magyar emigráció két tényleges irányítójának levélváltását azért is idéztük, illetve (töredékes, többszörösen átírt, áthúzott, nehezen kisilabizálható volta miatt) rekonstruáltuk¹⁹³ ilyen hosszasan, hogy gondolkodásmódjuk jobb megismertetése s a korabeli viszonyok hű érzékeltetése mellett igazoljuk: bár a helyzet megítélésében már akkor sem volt teljes az összhang közöttük – ellentétek még nem voltak áthidalhatatlanok. Közelebbről is meg kell tehát vizsgálnunk, mi volt az oka 1862. május végi szakításuknak.

Klapka ugyanis 1862. május 30-án, hosszas ingadozás, töprengés után ünnepélyes hangú levélben¹⁹⁴ bejelentette Kossuthnak, hogy leköszön a Magyar Nemzeti Igazgatóságban viselt tisztségéről. Indokai között szerepel, hogy a „bizottmány” Teleki László 1861-es halálával¹⁹⁵ amúgy is csonkává vált, saját egészsége „az utolsó időben nagy mértékben hanyatlott”, személyes ügyei pedig megakadályozzák, hogy minden energiáját az emigráció politikai célkitűzéseinek szentelhesse. Hagy azonban magának egy kiskaput, mert kijelenti: „Ujabb politikai tevékenységre csak akkor leendek ismét kész, midőn arra hazánkból jövend a felszólítás.” Döntése, ha korábbi nézeteltérések¹⁹⁶ ismeretében nem is teljesen váratlan, első pillanatra mégis meglepő, mert az emigráció vezetőit akkoriban leginkább foglalkoztató kérdésben – a Duna-konföderáció létrejöttét célzó tervezet alapelveiben s Marco Antonio Canini balkáni küldetésében – gyakorlatilag teljes volt közöttük az egyetértés. Sőt, Klapka iratai között 1862. április 10-i keltezéssel egy olyan, Canini által fogalmazott és írt tervezet található,¹⁹⁷ mely a „Dunai Szövetség” elveinek egyik nyers, előzetes összefoglalójának látszik. Öt nappal később pedig maga is papírra vetette saját, 30 pontos programját,¹⁹⁸ mely ugyan némileg lazábban képzei el az egyes tagállamok közötti viszonyt, de lényegét tekintve csupán formailag (szerkesztésében s megfogalmazásában) különbözik a Kossuth által

Kossuth–Szemere Bertalannak, (Debrecen), 1849. jan. 30., közölte *V. Waldapfel* III. k. Budapest, 1955. 100. o. Ám alig tizenkét nap múltán már azt írja, hogy „Klapka szörnyű ember – minek kalandozott ő fel az üres Kassára, s hagyta Schlikket oldalt elsökní – ütközet nélkül. – Borzasztó” megérdemelné hogy hadi törvény elibe kerüljön...” Kossuth–Szemere Bertalannak, (Debrecen), 1849. febr. 12., közölte *V. Waldapfel* III. k. 14. és 120. o. (V. Waldapfel szerint Klapkát Dembinsky parancsa gátolta a helyes döntésben, uo. 118. o.) L. még *Szemere: Politikai jellemrajzok*. 27. o. (*Hermann R. és Pelyach I.* bevezetőjében)

¹⁹³ A nehezen olvasható német nyelvű szöveg elolvasásához és értelmezéséhez nyújtott segítségért Miskolczy Ambrusnak tartozom köszönettel.

¹⁹⁴ Klapka–Kossuthnak, London, 1862. máj. 30. OL R 90. I. 4046. Egy másolatát l. a Klapka-hagyatékban: OL R 295. 11. cs.

¹⁹⁵ Vö. *Szabad Gy.*: Miért halt meg Teleki László? Budapest, 1985. 5–117. o. L. még *Ablonczy* 14. o.

¹⁹⁶ Kossuth–Klapkának, Cossila, 1861. jún. 23. *Kossuth: Irataim*. III. k. 624–630. o. Vö. *Lengyel: Klapka György emlékiratai*. 51. o. L. még a 185. lábjegyzetet!

¹⁹⁷ Note sur la mission de M. Marc Antoine Canini dans les Principautés Danubiennes, Torino, 1862. ápr. 10. (a keltezés és az aláírás Klapka kezétől származik) OL R 295/8. Canini romániai tevékenységére l. újabban *Guida, Francesco: Marco Antonio Canini e la Romania (1856–1879)*. In: *Risorgimento. Italia e Romania 1859–1879. Esperienze a Confronto a Cura di Giulia Lami*. Milano–București, 1992. 139–153. o.

¹⁹⁸ *Românu*, 1862. júl. 15/27. Canini 1862-es romániai tevékenységének e dokumentumát valószínűleg ő maga fordította románra, Garibaldinak a lap ugyane számában megjelent felhívását a kelet-európai népekhez ugyanis – *Marcu, Al.: Romanticii italieni și românii*. București, 1924. 80. o. szerint – Canini ültette át szomszédainak nyelvére, amelyet, a franciával és az újjöröggel együtt, magas szinten elsajátított. A tervezet alján még a következő érdekes kiegészítés olvasható: „Teljes mértékben csatlakozom Klapka Tábornok főntebb kifejtett eszméihez.” Pulszky Ferenc, Torino, 1862. ápr. 27. Vö. *Kovács: A Kossuth-emigráció*. 409. o. (19. jegyzet); *Lukács: A magyar politikai emigráció*. 222. o. (42. jegyzet)

kiegészített s jóváhagyott szövegváltozattól. Igaz – bizonyára taktikai okokból – Klapka nem tér ki benne sem Erdély kérdésére, sem a tervezett közös államalakulat (és fellépés) legfőbb akadályának tekintett magyar–román ellentétekre, melyek elsimítása Canini talán legfontosabb feladata volt (lett volna).¹⁹⁹ Szó sincs tehát valamiféle kibékíthetetlen ellentéttről! Annál inkább eltért a felfogásuk az emigráció politikai szerepéről, kivált az otthoni ellenzékkel fenntartott kapcsolatok megítélésében.

Klapka főntebbi fogalmazványában úgy állt ki a Duna-konföderáció eszméje mellett, kiemelve „gát”-funkcióját a cárizmus ellenében, hogy közben – önmagának is ellentmondva – kétségbe vonta az emigráció ama jogát, hogy az megakadályozza a „haza és Ausztria közti kiegyezést”. Mert, mint fejtegette: ha Magyarország politikai egész marad, még osztrák uralom alatt is „játszhatja szerepét és betöltheti hivatását”. Ezért „kötelességének tartja a hazai patriótákra hagyni Magyarország nemzeti létének megmentését – jobb időkig”.²⁰⁰ Ezzel a kijelentéssel természetesen ellentétbe került Kossuthal, aki a kiegyezés legkérelmelhetlenebb ellenfele volt. A Duna-konföderációs tervezet Kossuth által jóváhagyott szövegébe viszont, talán épp Klapka eme – emlékiratnyi terjedelmű – levelének hatására is, végül bekerültek az első Klapka–Cuza-megállapodásban lefektetett nemzetiségpolitikai s Erdély jövőbeni helyzetére vonatkozó – eredetileg Kossuth 1850–51-es javaslatain alapuló, majd az 1860-as, Cuzának megküldött Teleki-féle memorandumban újrafogalmazott – elvek.²⁰¹ Már csak ezért sem fölösleges összegezni, milyen gondolatokat tartott érdemesnek Teleki Kossuth 1851-es kütahyai alkotmánytervéből saját emlékiratába átvenni és újraszövegezni, illetve, még pontosabban: mi az, amit Canini Kossuthal való megbeszélése után innen hűségesen átmásolt az eredetileg titkos politikai egyezkedések céljából emlékeztetőnek készült Duna-konföderációs tervezetbe. Tehát:

„a) Minden község maga határoz hivatalos nyelve fölött. E nyelven fognak folyni szóbeli tanácskozásai: készülni jelentései és levelei a megyefőnökhöz, kérvényei a kormányhoz és a diétához. Minden község maga szabja meg azt is, iskoláiban melyik legyen a tannyelv.

b) Minden megye szótöbbséggel dönti el, hogy a közigazgatásában melyik nyelv használtassék. E nyelven fognak folyni a szóbeli tárgyalások, szerkesztetni a jegyzőkönyvek s a levelezések a kormánnyal. A kormány viszont szintén e nyelven válaszol, s fogalmazza minden rendeletét.

c) A parlamenti tárgyalásoknál minden képviselő tetszés szerint használhatja az országban dívó nyelvek bármelyikét.

¹⁹⁹ L. saját kezű feljegyzéseit (197. jegyzet). Ezek Canini konkrét romániai feladatait összegző IV. részét Együtt vagy külön utakon... c. munkám II. fejezetében közlöm (140–141. o.)

²⁰⁰ Klapka–Kossuthnak, levélfogalmazvány (töredék), keltezés nélkül, OL R 295/11. Kossuth és Klapka – lényegében Erdély helyzetével kapcsolatos, végső soron taktikai jellegű véleménykülönbségéből adódó – nézeteltéréseiről l. Kovács E.: Szemben a történelemmel. 397–407. o. L. még *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 236–237. o. Vö. Klapka 1863 áprilisában írt soraival, összehasonlítva a lengyelek helytállását a magyar helyzettel. „Jobb most hallgatni és megvárni, amit a haza fog tenni...” Klapka–Frapollinak, Genf, 1863. ápr. 22. OL R 295/11. cs.

²⁰¹ Vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 55. o.; *Lukács L.*: A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig 1860–1870. Budapest, 1970. 150–151. o.; *Kovács*: Szemben a történelemmel. 412. o.

d) A törvények a megyében és községekben otthonos valamennyi nyelven fognak közzétetni.

e) Az ország lakói szabadon egyesülhetnek, nemzetiségük érdekében nagy nemzeti egyletekké (consortii) szervezhetnek kényük-kedvük szerint, s tarthatnak kisebb-nagyobb gyűléseket és időhöz kötött értekezleteket vallási ügyeik elintézése végett. Egyszersmind választhatnak maguknak nemzetiségi főnököt, akit vojvodának, hospodárnak vagy más effélének nevezhetnek.

f) Templomaik és iskoláik fölött intézkedni a nemzetiségi egyletekre bízhatják, szabadon választva főpapjaikat s címezve ezeket pátriárkának, metropolitának vagy más effélének.

g) Statútumokat hoznak szervezetük s nemzetiségi és vallási érdekeikre vonatkozólag.

h) Az állam csupán egyet követel tőlük, azt, hogy határozataik és tetteik nyilvánosságra hozassanak.²⁰²

Ezért is tekinti történetírásunk – bár jogosan kapcsolja Kossuth nevéhez – „kollektív munkának”²⁰³ az emigráció közös erőfeszítése termékének a „Dunai Szövetség” szövegét. Klapka tevékeny közreműködésére és érdekeltségére pedig az vall, hogy – mint már utaltunk rá – nem sokkal végleges (?) szakításuk után (1862. július 1-jén) egy olyan röpirat kiadásának terve foglalkoztatja, mely csupán formailag tér el a kossuthi elképzelésektől, a lényegét – a konföderációt – nem érinti.

Ennek szövege azonos a bukaresti *Românu* 1862. július 15-i számában megjelent cikkével, 30 pontot tartalmaz, Klapka április 15-én fogalmazta, Pulszky pedig április 27-én csatlakozott a benne kifejtett eszmékhez. Az iratot minden bizonnyal Canini juttatta el Rosettiékhez, a havasalföldi radikális párt vezetőinek környezetébe. Ez azért is valószínű, mert Klapka már június 6-án vissza akart vonulni, hogy még dolgozzon rajta, így még Canini elutazása előtt valóban befejezhette. Feltevésünket egyébként Klapka egyik korábbi monográfusának, Lengyel Tamásnak az adatai is alátámasztják. Szerinte a röpirat már korábban elkészült, de Klapka nem tartotta alkalmasnak az időt

²⁰² L. a „Dunai Szövetség” szövegének magyar változatában (Kossuth javításaival) *Szabad*: Kossuth politikai pályája. 186. o. Az emlékirat megjelent a *L'Étoile d'Orient* 1868. október 13/25-i számában; idézi és francia eredetiben részben közli *Kónyi Manó*: Deák Ferenc beszédei 1867–1868. 2. kiad. Budapest, 1903. V. k. 41. és a köv. o. L. még *Kossuth*: Irataim. I. k. 453. o. és III. k. 61–62. o. Teljes terjedelmében, némileg más fordításban közölte *Kemény G. Gábor* uo. II. 192–202 o. „A nemzetiségi kérdésre vonatkozó pontjait” – saját fordításában – maga Klapka tette közzé, egy sajtópolémia keretében, *Századunk* (Az Egyenlőségi Kör Közölnye), Lapvezér: Klapka György, 253. sz. kedd, [1868] nov. 2.; egyéb előfordulási helyeihez l. *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 361–362. o. (12. és 14. jegyzet). Az emlékirat árnyalt elemzését l. *Szabad*: Forradalom. 122–124. o. A dokumentum egyik Klapka által készített másolatát – Teleki s. k. javításaival – l. OL R 90. Kossuth-gyűjtemény I. 3380. Egyik kivonata [Extrait d'une lettre adressée par le Comité hongrois au Prince Couza. Hospodar des Principautés Unies (15 septembre 1860)] megtalálható a Klapka- hagyatékban: OL R 295/8. A címben Klapka kezevonását, a másolatban pedig Kupa Hümér (Károly) írását ismertem föl.

²⁰³ Irányi Dániel részvételére (egyebek között) az alábbi levélrészlet utal: „Erdélyre nézve ált. szavazat által választandó orsz. gy. fogja elhatározni ha még fennáll e az unio vagy sem? Tagadó határozat esetére a 48 előtti állapot áll helyre, s akkor az erdélyi kormányzó Pesten nevezetik ki s a kancellár Pesten székel Az országon belől, a többség határoz a hivatalos nyelv felett orsz. gyűlésen, megyében és községben; azonban a kisebbség jogai menten hagyatnak, úgy hogy ki ki saját nyelvén is fog szólhatni Az így alakult magyar korona tartományai, a dunai román és szláv országokkal, ha tetszik szövetségre léphetnek, minden egyes ország souveranitásának fenn hagyása mellett. Ezt mielőbb ki fogom dolgozni, 's azután közlöm [Kossuth] Lajossal.” Irányi–Nemeskéri Kiss Miklósnak, Turin 1861. nov. 13. Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri Kiss-család iratai, Levelek, 31. d. Vö. Kossuth–Klapkának, S. Francesco d'Albaro, 1862. jan. 18. k. OL R 295. 8. d. 22. t.

közreadására.²⁰⁴ Ugyanakkor szigorú elvei s a világpolitikai szintér józan felmérése ellenére, akkortájt elkeseredettségében, konstantinápolyi megbízottja, gróf Karacsay hatására, Kossuth sem tartott elképzelhetetlennek egy meglehetősen kockázatosnak tetsző erdélyi katonai vállalkozást, melyről maga Klapka igyekezett öt lebeszélni.²⁰⁵

De hogy ellentétek – Klapkának a „hazai patriótákra” vonatkozó elképzelésein kívül – akkoriban mennyire nem voltak kibékíthetetlenek, legyen szabad sorstársuk, a mindkettőjükkel egyaránt jó kapcsolatban levő és terveiket jól ismerő Irányi Dániel²⁰⁶ levelének néhány sorát idézni. (A levél pár nappal a tábornok „visszavonulása” előtt született, címettje Klapka.) Főképp, mert jóslatai a későbbiek során szinte szóról szóra beteljesedtek, s egyebek között a tábornok emberi gyöngeségeire is következtethetünk belőle: „Le akarsz köszönni, és miért? Azért mert cselszövők visszaélnék neveddel ‘s elkedvetlenítenek. Van más mód ennek gátat verni ‘s jövődre nyugalmat szerezni magadnak és mindnyájunknak. Törni kell az ármánykodókkal nyíltan és változatlanul, ‘s meglátod el fognak sompolyodni mint leforrázott kutyák. Lajossal semmi viszályod, vele mindenkor megegyeztél, valahányszor együtt tanácskoztatok, ‘s ha egyszer másszor nehezteltél is reá a mint találkoztatok minden nézetkülönbség elenyészett köztetek... Lajossal egy úton járva az ügy diadalát biztosíthatjátok... Lajostól elválva a hazának is, magadnak is ártasz. Hiába fognád mondani hogy magándolgaid v. egészséged miatt húzódtál vissza: ellenségeink szakadásra magaráznák és kizsákmányolnák visszalépésedet...”²⁰⁷

Vagyis a „törést” nem csupán az európai nagyhatalmi érdekviszonyokban és a korábbi kudarcokban rejlő látens konfliktusforrások váltották ki, még csak a Pulszkyval való barátkozását rajta számon kérő, az álláspontok újbóli tisztázására felszólító, május 15-i Kossuth-levél²⁰⁸ sem, még ha formailag ez szolgált is indoklásul, azaz, inkább ürügyül Klapkának. A tábornok döntésében minden bizonnyal nagy része volt a milánói L’Alleanza május 18-i számában – Kossuth tudta és beleegyezése nélkül²⁰⁹ – Helfy által

²⁰⁴ *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. uo.; *Lukács*: A magyar garibaldisták. uo. Ez alighanem ugyanaz a szöveg vagy annak továbbfejlesztett változata, amelyről a tábornok, emlékiratai egyik jegyzetében így ír: „Ez eszmét [ti. »a dunamelléki államszövetségét«] később egy füzetkében tárgyaltam, de oly kevés visszhangra találtam vele Magyar országon, hogy utóbb Kossuthal együtt, ki részben szintén hozzájárult, elejtendőnek hittem. Annál könnyebben mondánk le mindketten róla, mennél kellemetlenebb volt tapasztalnunk, hogy a románok mindjárt a (krimi) hadjárat végén elért függetlenségök megnyerése nyomán semmit sem akartak többé tudni a szomszéd állammal való érdekközösségről és jó barátságáról, hanem ennek helyébe ismét a régi magyargyűlölő és ellenünk annyira fenekedő dakoromán törekvéseket kezdték ápolni...” *Klapka* 434. o. Vö. Klapka– egy olasz miniszternek, Párizs, 1862. jún. 6. OL R 295/11 cs.(!). Klapka és Canini együttműködésére utal az is, hogy Kossuthal egyeztetett programtervezete (Note sur la mission de M. Marc Antoine Canini...) az április 10-i dátumot viseli és maga Klapka is aláírta. L. még újabban *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 202–214., 222–223. o. *Lukács* különben, ismereteink szerint, elsőként vetette egybe a Duna-konföderációs tervezetet a Klapka-féle röpirat szövegével, uo. 209–211. o.

²⁰⁵ *Borsi-Kálmán*: Együtt vagy külön utakon. 100–105. o., vö. az 54. jegyzettel!

²⁰⁶ Vö. Kossuth–Klapkának, S. Francesco D’Albaro, 1862. jan. 18. OL R 295. 3. d. 22. t. (első bekezdés) Irányi rövid életrajzát és annak könyvészeti adatait l. *Spira György* bevezetőjében: *Irányi Dániel—Charles Louis Chassin* 7-32. o.

²⁰⁷ Irányi D.–Klapkának, Maison-Laffitte (sic!), 1862. máj. 16. OL R 295. 7. 22. t. Irányi már három nappal korábban figyelmeztette, hogy ne hagyja magát befolyásolni, felhívta a figyelmét Crouy, Kupa, Gál, Szemere és Pulszky mesterkedéseire. L. Irányi–Klapkának, Párizs, 1862. máj. 13. uo.

²⁰⁸ Vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 54. o. és *Kossuth*: Irataim. III. k. 723–728. o.

²⁰⁹ Vö. Kossuth–Helfynek, Turin, 1862. máj. 19. OL R 65. 1. cs. 1. t.

közzétett „Dunai Szövetség” kedvezőtlen hazai visszhangjának is.²¹⁰ Ennek ismeretében szánya el magát végülis lépésére, Irányi ismételt „intelmei” ellenére, ezért igyekszik elhatárolni magát Kossuthtól, ezért próbálja azt a látszatot kelteni, hogy a „dunai Confoederatio terve miatt mond le, melyben pedig maga is osztozott...”²¹¹ S ezért van szüksége arra is, hogy nyílt levélben²¹² tárja a nyilvánosság elé elhatározását.

A Kossuth–Klapka viszonyt is alapvetően meghatározó dilemma eközben egyre érlelődött s mind fogósabbá vált: megvárni a kedvező politikai konstellációt (háború valamelyik hatalom részéről Ausztria ellen) és megfelelő biztosítékok esetén beavatkozni – ez volt Kossuth elképzelése –, vagy pedig titkos szervezkedések, ügynökök fölhasználásával és vakmerő gerillaakciókkal fölkelést szítani s háborús konfliktusba sodorni Ausztriát, mely remélhetőleg Olaszországot (és vele esetleg Franciaországot is) magával rántja – ez utóbbit képviselte Mazzini, Garibaldi és Klapka.

Akadtak, akik még tovább mentek az antinómia élezésében, mint azon – Pulszky Ferenc másolatában ránk maradt – levél szerzője, akinek kilétét egyelőre nem sikerült meghatározni. Viszont nemigen jellemezte senki nála találóbban az akkori magyar(országi) politikai közvélemény hangadó részét, és senki sem fogalmazta meg világosabban a magyar hazafiak egy növekvő hányadának (bevalott, be nem vallott?) alapkérdését: „...Az ellenszenv mellyre a [Duna]szövetség eszméje nálunk akad, csak egyet bizonyít, azt t.i. hogy hazánkban még sokkal kevésbé ismerik a külviszonyokat, mint mi a belső ügyek menetelét; hogy barátink e veszélyekkel mellyek által a Magyar nemzet politikai léte fenyegetve van, szembe szállani nem mernek; hogy ők szabadok akarnának lenni, de az eszközöktől, mellyek oda vezetnek, mondjuk ki, a forradalomtól vissza riadnak; hogy ők a régi táblabíró politikához inkább tagaszkoznak mint hogy azt összhangzásba akarnák hozni az Európai (sic!) nagy nemzeti mozgalmak szükségelt igényeivel, szóval hogy minálunk bent semmi sem érett meg még, sem az eszme, sem a tett; és hogy sóvárogva az 1848 után összekulcsolt karokkal honfitársaink ismét úgy fognak meglepetni az események által mint az 1859-ben történt, ‘s éppoly üres kezekkel maradni mint akkor.

Én számtalanszor kimondtam hogy *nemzetünk ‘s hazánk mentségére más alternatíva nincs, mint: vagy kibékülni az Osztrákkal ‘s ezentúl is annak zsandárja maradni, vagy pedig a szomszéd nemzetekkel szövetségbe lépve új erőt szerezni, ‘s a külfölddeli közeledést biztosítva, nyugodt ‘s elszánt lélekkel a jövő elébe mennei. A többi mind szemfényvesztés vagy Utópia.* [Az én kiemeléseim: B-K. B.]

Jogában áll a nemzetnek e sok ‘s nagy veszéllyel járó második utat kikerülni [s itt egy pillanatra elgondolkozhatunk, hogy vajon kinek a hatását kell-e keresnünk az akkortájt Pulszkyhoz közeledő, ingatag Klapka Kossuthnak szánt levélfogalmazványában felbukkanó – Magyarország nemzeti létének megmentését a „hazai patriótákra” hagyo –

²¹⁰ Vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 54–55. o.; *Lukács L.*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest, 1955. 317–323. o.; Magyarország története 1848–1890. 1. k. 711–715. o. (*Szabad György* szövege.). L. még *Lukács*: Magyar politikai emigráció 222–223. o.

²¹¹ Horváth Mihály–Vukovits Szávának, Livorno, 1862. júl. 29. OL R 216. 1. cs. 1. t.

²¹² „minek tehát a világ előtt kürtölni, hogy ő kilép?...minek lemondani úgy s akkor, a hogy s mikor visszavonulása bizonyosan árt Kossuthnak a közvélemény előtt... nem volna e elég azt magának Kossuthnak megírni?” uo.

kijelentésében?²¹³], de nekem nem lehet ‘s nem szabad megtagadnom egész múltamat...’²¹⁴

Minden valószínűség szerint ugyanazon férfiú gondolatait tartalmazza az az 1862. július 8-i keltezésű genfi levél is, amely védelmébe veszi Kossuthot a Duna-konföderáció kérdésében („Kossuth nem manifesztumot adott, hanem egyezkedő tervet, ha egy otthoni jobbat tud, csináljon, de ne protestáljon üres szavakkal, mely csak káros lehet”), egyszersmind mintegy megelőlegezve Kossuth Magyarország sírásói²¹⁵ című, későbbi nevezetes írásának hangvételét és „Kassandra-jóslatát”: „A hazának jogában áll a helyett hogy a szomszéd nemzetekkel kezdet fogunk, egyezkedjen újólag a hóhérjával és legyen osztrák zsoldár. De akkor be fog következni amit én ép 1851[-ben] az emigrationalis gyűlésen mondtam, hogy a jelen kor szellemet haladó nemzetek a magyart a Habsburg házzal együtt fogja[k] összetiporni...”²¹⁶

Kossuth és Klapka természetesen nem gondolkodtak ennyire végletesen, ők cselekedni akartak. Ennek módozatait és esélyeit azonban eltérően ítélték meg. A mind türelmetlenebb Klapkának a gyorsan s eseménytelenül múló hónapok következtében egyre egyszerűbbnek tetszett a probléma. Az eredeti gondolatsor (európai háború – és/majd magyar fölkelés) fokozatosan a visszájára fordult benne (magyar forradalom – majd/ esetleg európai háború), végül a „tenni vagy nem tenni?” kérdéssé egyszerűsödött gondolatvilágában. A katona cselekvéskényszere, stratégiai elképzelései lassanként fölülkerekedtek a politikus megfontoltságán.

A két fegyvertárs tehát egy táborból fokozatosan a két ellentétes pólusra került, s a szakítás elkerülhetetlenné vált közöttük. Klapkának viszont esze ágában sem volt visszavonulni, hiszen „működni” akart, egyre kevésbé számolva a következményekkel. Kossuth tekintélyét, kétségtelen szellemi fölényét különben is terhesnek érezte: régi

²¹³ Esetleg épp Pulszkyét, l. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 306. o. (189-es jegyzet), vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 51., 53–54. o. Az emigráció köreiben dúló „illetékességi” vitákhoz l. még Puky Miklós–Türr Istvánnak, Genf, 1862.jún. 30. OL R 211. 2. t. 11. cs.

²¹⁴ Levélmásolat, Pulszky írása, Versoix, 1862. jún.23. OL R 295/11. A levél szerzőjében eredetileg Pulszkyt véltem felismerni, de az a tény, hogy ez a levél a Klapka-hagyatékából került elő, némileg elbizonytalanított, mert fölmerül a kérdés, hogy miért postázta volna a tábornoknak másolatban a saját levelét? Bizonyos körülmények (svájci lakóhely, néhány azokban a napokban keletkezett levéltöredék, stílusjegyek stb.) arra engednek következtetni, hogy esetleg Puky Miklós fogalmazta. Feltevésünk azonban még további ellenőrzésre szorul.

²¹⁵ Megjelent: *Negyvenkilencz*, (Politikai folyóirat) 1867. 4–5. sz., idézi és interpretálja *Szabad*: Kossuth politikai pályája. 194–196. o.

²¹⁶ Sem a levél szerzőjének, sem címzettjének nevét nem sikerült kiderítenem; tartalma és főként stílusa miatt feltételezem, hogy ugyanaz a személy, aki a 214. jegyzetben szereplő levelet írta (tehát feltehetően Pulszky vagy Puky). Erre utal az is, hogy szintén Svájcban keletkezett, l. OL R 86. (régii Klapka-gyűjtemény). Hasonló értelemben nyilatkozik maga Kossuth is a Duna konföderációs tervezet recepciójával összefüggésben: „A milly természetes, hogy Szemere Bertalan uram (a 861 octoberi Patens ügyvéde) e projectumot megtámadta s hogy a Bécsi lapok freneticus dühbe jöttek ellene (a mi nekem nem csekély elégedést is adott), ép olly természetesnek találom azt is, hogy mind azok, kik a Magyar alkotmányhoz ragaszkodnak ugyan, de a Revolutiótól rettegnék – vagy azt csak mint pis allen-t [rosszabbat] fogadják el, vagyis – submitálnak [behódolnak] neki, ha nem akadályozhatják –, a projectumtól borzadalmasan megijedtek, mert ezen eszmének csak megpendítése is a *legpracticusabb* lépés a Szabadság harcznak *lehetőségessé tétele* [Kossuth kiemelései!] felé, mellyet 13 év óta kigondolhatánk.” Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, Turin, 1862. nov. 6., közölte *Kun-Bóhm* 247–248. o.

sérelme volt, hogy némelyek, így Cuza fejedelem is,²¹⁷ elsősorban katonának s nem politikusnak tekintették. Ezért jó néhány barátja véleményével nem törődve, rosszállásukat semmibe véve ismét külön útra tért. Egyébként sem tett le soha a magyar emigráció egyedüli irányításának megszerzésére irányuló ambíciójáról.²¹⁸

Első lépésként igyekezett elhatárolni magát Kossuthtól. Megpróbálta azt a látszatot kelteni, mintha a Duna-konföderáció kérdésében nem értett volna egyet vele, mélyen hallgatva arról, hogy Kossuth hosszas töprengés után nem kis részben éppen az ő közbenjárására tette azt végképp magáévá.²¹⁹

Sőt, kettejük között még egyfajta burkolt vetélkedés is folyt a szerzőség körül.²²⁰ Olyannyira, hogy – mint láttuk – Klapka 1862 júliusában maga is szükségesnek látta közzététetni Caninival saját változatát – hacsak nem Canini magánakciójáról van szó – a havasalföldi liberalizmus legtekintélyesebb lapjában a C. A. Rosetti irányította Románul-ban. Amikor pedig a tervezet időelőtti kipattanása kényelmetlen helyzetbe hozta és magyarázkodásra készítette a magyar emigráció első számú vezetőjét,²²¹ a tábornok valószínűleg elégedetten dörzsölte a kezét. Kossuth ugyanis, mint ismeretes, nyilvánosan magáénak ismerte el az abban lefektetett alapelveket, de megjegyezte, hogy a szöveg nem az ő megfogalmazásában jelent meg.²²² Egyik Türrhöz intézett magánlevelében pedig félreérthetetlenül leszögezte: „Klapkát illetőleg felvilágosításul tudatom Önnel, hogy a confederatio eszméje még inkább az övé legalább jelenben, mint enyim. Ő értekezett Rattazzival Canininek e tárgyban Keletre küldése iránt.”²²³ Ám látva

²¹⁷ *Kossuth*: Irataim. III. k. 270. o., I. még Irányi–Klapkának, Maison-Lafitte, 1862. máj. 16. OL R 295. 7. d. 22. t. Vö. Cuza szavaival: „Quant à Klapka s’il vient je le recevrai comme soldat, mais non comme Hongrois...” L. „Extrait d’un rapport fait au Comité Nationale Hongrois” (Zglinicki jelentése) Vö. a 189. jegyzettel.

²¹⁸ L. 1849–1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. 165. o. Klapka „vezérkedési törekvéseiről” I. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 57., 113. o.; I. még *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 236–237. o. és Klapka–Frappolinak, Genf, 1863. ápr. 22. OL R 295. 11. cs. (Ebben a másolatban fennmaradt s igen depressziós hangulatban fogant franci nyelvű levelében saját „kívülről vezérlését”, óriási ambícióit és jellemének számos egyéb gyöngye pontját is fölfedve, egyebek között ezeket írja: „Ha elég becstelen (csirkefogó) lettem volna magamat eladni, feltéve, hogy sikerült volna a látszatot megőriznem, ha egy nagy címmel (ranggal) és kitüntetésekkel rendelkeznék, - én lennék a helyzet ura, az a tengely, amely körül az egész magyar politika forog...” Vö. Irányi–Klapkának. (?) Párizs, 1862. máj. 13. OL R 295. 7. d. 22. t.

²¹⁹ *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. uo., vö. Klapka–egy olasz miniszternek, Párizs, 1862. jún. 6. OL R 295/11. cs.(!) Klapka és Canini együttműködésére utal az is, hogy Kossuthal egyeztetett programtervezete (Note sur la mission de M. Marc Antoine Canini) az 1862. ápr. 10-i dátumot viseli és maga Klapka is aláírta. Vö. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. II. fejezetének 231. és 239. jegyzetével! L. még *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 202–214., 222–223. o.; *Uő.*: A magyar garibaldisták útja. 150–151. o., valamint e tanulmány 204. jegyzetét is!

²²⁰ Vö. *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 207–219. o.

²²¹ *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 214–215. és 218. o. (valamint 29. jegyzet.)

²²² Vö. *Szabad* 184. o. és *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 214. o. Jelen tanulmányunk 216. jegyzetében hivatkozott Nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett 1862. nov. 6-i keltezésű levelében is félreérthetetlenül leszögezte: „Én persze köröm szakadtáig védeném a tervet, mert csak az adhat Magyarországnak függetlenségének biztosságot; de az elfogadás a nemzettől függ.” uo. 248. o.

²²³ Kossuth–Türr Istvánnak, Ragaz, 1862. jún. 23., idézi *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 219. o. (53. jegyzet.). Jóllehet Kossuth 8 nappal korábban még ezt írta Klapkának: „Caniniről szólva megjegyzem, hogy tartózkodás nélkül közlém vele a Dunavölgyi Statusok Confederatioja iránti nézeteimet (mik nállam annyira régiek hogy a Confederationalis eszme paternitásához tán éppen nekem van igényem) ő örömmel értette az okot, én meg helyeslém némelly detail nézeteit ‘s így az egésznek alapeszméit Canini papirosra tevén kérése folytán nem vonakodtam azt *magán discret használatul* [Kossuth kiemelése!] aláírással megerősíteni”. L. Kossuth–Klapkának, Torino, 1862. máj. 15., idézi *Lukács*: A magyar politikai emigráció. 213. o. E levélrészletek ismeretében valószínűnek látszik Lukács Lajos feltevése, miszerint a tervezet idő előtti közzététele nyomán kirobbant politikai botrány valamiképpen összefügg a szerzőség körüli rivalizálással, uo. 213–214. o. Vö. jelen

a tervezet kiváltotta politikai botrányt és a fellobbanó indulatokat Klapka jobbnak látta ha jótékony fátylat borít saját szerepére, s inkább a ködösítés (dezinformáció) taktikájához folyamodott.

Már Kossuthhoz intézett lemondó nyilatkozata – Horváth Mihály által is elítélt²²⁴ – közzétételének is lehetett ilyen célzata, s hogy nem számított rosszul azt az alábbi néhány sor is bizonyítja: „Klapkának legújabbban megjelent s Kossuthhoz intézett levele, mellyből a sorok között kiolvasható, hogy éppen a fen[t] említett manifestum [Duna-konföderációs tervezet] miatt lép vissza az ügyek vezetésétől nagyon jó hatással volt itt, mint bizonyosága annak, hogy nem az egész emigratio osztja az abban foglaltakat, sőt talán a katona pártnak nincs is ínyére...”²²⁵ Nagyon valószínűnek látszik különben, hogy Kossuthal történt szakításában nem elhanyagolható része volt annak is, hogy a Svájcban lévő központi bizottmány nevében Komáromy György és Csáky Tivadar gróf – Kossuth tudta nélkül – már 1862 tavaszán fölkeresték.²²⁶ S ha kapcsolatait kisebb-nagyobb összezőrdülések terhelték is²²⁷ a nem sokkal később megalakított, Kossuthék által következetesen „clique”-nek²²⁸ bélyegzett Genfi Magyar Komité tagjaival, együttműködésük²²⁹ 1866 őszéig, végeredményben a magyar emigráció politikai

botrány valamiképpen összefügg a szerzőség körüli rivalizálással, uo. 213–214. o. Vö. jelen tanulmány 204. jegyzetével is! L. még *Hentaller* 324. o. (1.jegyzet) és *Lajtor László*: Kossuth Dunai Konföderációs terve és előzményei. Budapest, 1944. 64., 71. o.

²²⁴ Íme Horváth Mihály levélrészletének szövegösszefüggése: „...igen rosszallom Klapka lépését is a lemondásra nézve a Comité tagságáról. Hát volt még Comité? S ha két embernek egy célra működését Comiténak lehetne is nevezni, tudott-e erről valamit a világ? Minek tehát a világ előtt kürtölni, hogy ő kilép? s kürtölni akkor, midőn tudja, hogy az egész világ azt hiendí, hogy a dunai confoederatio terve miatt mond le, melyben pedig maga is osztozott? Szóval minek lemondani úgy s akkor, a hogy s mikor visszavonulása bizonyosan árt Kossuthnak a közvélemény előtt ha csak azt az eszmét kelti is fel, hogy meghasonulás van az emigratióban. Ha már tovább foglalatokodni nem akart, nem volt volna elég azt magának Kossuthnak megírni? De igaz, akkor a világ nem szólott volna nevééről! O vanitatum vanitas! Be nagy hiba, midőn az emberek, kik magokban véve bizony nem nagy emberek, elbizzák magokat, mivel nagy emberek őket egyéni céljaikra eszközül használják, –s ezért aztán mindjárt azt hiszik, hogy nekik minden lépésüket tudatni kell a világgal, mely bizony pedig nemis hederít rájuk...” Horváth M.–Vukovits Szávának, Livorno, 1862. júl. 29. OL R 216. 1. cs. 1. t. Klapka jellemrajzához l. még *Pataky Mária*: A Klapka légió története. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat.

²²⁵ Levélmásolat Klapka írásával, tartalma és stílusa arra utal, hogy esetleg Csáky intézte Komáromyhoz, Párizs, 1862. jún. 20. OL R 295. 11. cs.,vö. *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 150–151. o.

²²⁶ V. ö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 55–60. o. L. még „1863–1866. Az Almássy és Nedeczky-féle összeesküvésekhez és a 66-iki eseményekhez I. (Asbóth Lajos és Asbóth János feljegyzései.) In: 1849–1866. Adalékok. 165–180. o. Az 1860-as évek közepének magyarországi titkos szervezkedéséhez l. még dr. *Böhm Jakab*: Adalékok az 1863-64. évi lengyel felkelés magyar támogatásához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1964. 1.sz. 84–113. o. L. újabban *Lipp Tamás*: Összeesküvők (1–3). *Magyar Hírlap*, 1997. jan. 25., febr. 1. és febr. 8., valamint *Uő.*: Kánkánia – Összeesküvők. *Liget*, 1997. 3. sz. (Március) 61–72. o. A kérdéskör igen alapos, adatgazdag legújabb feldolgozását adja *Nyárády* 229–283. o.

²²⁷ A köztük és Klapka között folyó pozícióharcra és burkolt ellentétekre, de módszereikre is l. Csáky Komáromyhoz intézet leveleit: 1865. júl. 6., 8., 9., 10., 12., aug.17. OL R 296. 11. t., valamint a Komáromy–Klapka levelezést: 1864. ápr. 6.; máj. 26., jún.6., júl 14.(!). OL R 295. 8. d. 22. t. és Klapka 1864. júl. 13-i védekezését OL R 295/11., másolat.

²²⁸ *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 323. o. és *Tanárky Gyula* Naplója. OL R 195/2. 14. k. 60., 63., 72. fol.

²²⁹ Tevékenységükre, Kossuthal és Klapkával fenntartott kapcsolataira l. *Kossuth*: Irataim. II. k. 389–390. o., III. k. 47–48., 251. o.; *Kossuth Lajos* Iratai. V. k. XVII–XX., LVII–LXI., LXIII–LXIV., 46–47., 87–88., 192–193., 203–206., 261–265., 433., 435., 437., 445–447., 467–468., 470–482., 490., 502–508., 512., 514–516., 519–520., 530–531., 537–543., 545–556. o.; VII. k. 91., 93–94., 96 (!), 100–104., 107–108., 110–114., 118–131., 134., 139–140., 150–154.(!), 192–194., 217., 239., 245–246., 272. o. Vö. *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 233–234., 320., 323., 324., 327., 337., 339., 341–344., 346., 413., 414. o.

szerepének végéig eltartott. És ez ismét lehetőséget teremtett Klapka számára politikai tevékenységének folytatására.

Így kezdődött a „magyar forradalmi comité” külföldi megbízottai – Csáky, Komáromy – és Klapka együttműködése, mely nem annyira az elvek, mint inkább az érdekek közösségén alapult.²³⁰ Csákyék nem nélkülözhatték a tábornok még mindig jól csengő nevét, kiterjedt kapcsolatait, Klapkának pedig terveihez – egy magyarországi fegyveres felkelés és katonai betörés megszervezéséhez – „hátszagra” volt szüksége, saját nevében nem tárgyalhatott. Igazolnia kellett lehetséges támogatói: az olasz és francia hatóságok előtt, hogy széles alapokon nyugvó szervezet áll mögötte, mely kiterjedt földalatti kapcsolatokkal, titkos ügynökhálózattal rendelkezik, s a magyar nemzet akarátának letéteményeseként csak az alkalmas pillanatra vár a felkelés kirobantására. A Genfi Magyar Komité és Klapka között mindazonáltal csupán egyetlen dologban volt teljes az egyetértés: Kossuth háttérbe szorításának s elszigetelésének vágyában. A francia s főként az olasz politika irányítóinak 1863/64 folyamán Klapka először óvatosan, majd egyre nyíltabban hangoztatja, hogy Kossuth stratégiája alapvetően hibás, elfogadhatatlan, káros. Sőt, a magyar nemzeti mozgalom egésze szempontjából veszélyes is. Ráadásul az emigráció csak egy egészen szűk részének véleményét képviseli, egyedül maradt. Minderre sokkal hivatottabb fórum a Genfi Magyar Komité, hiszen tagjai nemrég érkeztek a hazából, s otthoni kapcsolataik is jobbakká váltak. Klapka tehát rövidesen mint a Genfben megalakult magyar komité képviselőjét mutatta be szabadkőműves páholytársát,²³¹ Csáky Tivadar grófot az olasz kormányának,²³² később pedig arra is megpróbálta rávenni olasz partnereit, hogy kényszerítsék Kossuthot: rendelje alá magát Komáromyék utasításainak.²³³

Klapka elképzeléseit s reményeit a külpolitikai horizont biztató fejleményeire, mindenekelőtt az 1863-as lengyel fölkelésre, valamint a piemonti kormányváltásra alapozta. Hamarosan fölmerült a lengyel és magyar forradalom összekapcsolásának gondolata,²³⁴ mely nem állt meg a tervezgetés szintjén, a Klapka–Ordega

²³⁰ L. Komáromy Györggyel kötött megállapodásának (Genf, 1863. nov. 22.) eredeti jegyzőkönyvét, OL, R 295. 11. t. Közölte *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 137–138. o.

²³¹ Vö. *Szénássy* 89. o. (Csáky későbbi, immár Pest-Budán, majd Kassán kifejtett szabadkőműves tevékenységéről l. még *Arató* 84. és 87. o.) „Csáky Théodore” tartózkodási engedélyének száma 12 950, felesége „Kann d’Albert, Mathilde” [sic!], Versoix-ban lakik, 1865. márc. 2-án „reçue bourgeois de Versoix” [sic!]. Archives d’Etat de Genève, Etrangers Rg. de Mariés 1860–1865, 9251–13 001. A grófról és hitveséről a genfi levéltár egy másik regiszterében (Canton, Répertoire des mariages du Canton de Genève 1861–1870, uo.) az alábbi följegyzés olvasható: „Csaky Theodore Chles Etienne fils de Theodore et de Clara Roll; de Kaan, Mathilde Anna fils [sic!] de Leopold et de Wilhelmina Felber”; házasságkötésük helye és időpontja: Versoix, 1864. szept. 17., uo. 63. fol.

²³² *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 56–57. o.

²³³ Klapka ezirányú tevékenysége az alábbi dokumentumok alapján rekonstruálható: Klapka III. Napóleonhoz intézett memoranduma („A Sa Majesté Napoléon III Empereur des Français”), másolat, 1863. szept. OL R 295. 11. cs.; Klapka–Cerrutinak, Genf, 1963. okt. 27., másolat, uo.; Klapka–Cerrutinak, Genf, 1863. nov. 11., másolat, uo.; Klapka–Cerrutinak, Genf, 1864. jan. 4., másolat, uo.; (vö. 1864. jan. 6-i táviratával: OL R 295. 3. d. 8. t.); Klapka–Cerrutinak, Genf, 1864. jan. 17., másolat, OL R 295. 11. cs.; két genfi távirata (1864. márc. 20-i és 22-i keltezéssel: OL R 295. 3. d. 8.); Klapka–Visconti-Venostának, Genf, 1864. márc. 25., másolat, OL R 295. 11. cs.; Klapka–Cerrutinak, keltezés és helymegjelölés nélkül, uo.; Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2., másolat, OL R 295. 10. t.

²³⁴ *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 55–56. o. Az emigráció lengyel kapcsolatait ugyancsak Kovács Endre dolgozta fel a legkörültekintőbben, s ez az 1863/64-es közös akciókra is vonatkozik *Kovács*: A Kossuth-emigráció.

egyezményen²³⁵ túl konkrét lépésekben is realizálódott. (Ezek közül kiemelendő, hogy az általa megszervezett svájci fegyvervásárlást lengyel ügynek álcázták, a bécsi fegyverszerzési akciót pedig ugyanaz a vállalkozó bonyolította le, mint amelyik a magyarokét,²³⁶ illetve hogy gondosan kidolgozták a Havasalföld és Moldva felőli lengyel–magyar katonai támadás tervét.²³⁷) Még fontosabb volt azonban, hogy a Ricasoli kabinettel (1861. június–1862. február) ellentétben, a Marco Minghetti miniszterelnök vezette (1863. március–1864. szeptember) új piemonti kormány nem tartotta olyan távolinak az Ausztria elleni háborút, mint elődje. Ezért – mivel az osztrák haderő megosztásához, azaz, egy magyarországi fölkelés kirobbantásához fontos érdekei fűződtek – nemcsak jobban épített a magyar emigráció szolgálataira, mint az előző kabinetek, hanem – megfelelő biztosítékok ellenében – adott esetben súlyos anyagi áldozatok vállalására is hajlandó volt.²³⁸ Azaz, ha akadtak is kétségei,²³⁹ végülis hitelt adott Klapka és Komáromyék terveinek, helyzetelemzéseinek. Klapka befolyását mutatja az is, hogy a tábornokot ezen kívül közvetítőül használták föl mind a francia kormány irányában, mind az olasz kormánykörök és Garibaldi²⁴⁰ között.

Ebben a hatalmi, politikai légkörben (és lélektani helyzetben) került sor Arthur Seherthoss romániai küldetésére.

Seherthoss azon idegenek közé tartozott, akiket ifjú korában magával ragadott a magyar reformkor lendülete, s érzéseiben hamar hasonult a magyar nemességhez.

210–269. o. L. még *Bobango* 133–142. o. A XIX. századi lengyel felkelések némely főszereplőjének – köztük az 1848–49-es magyar szabadságharcban résztvevő tábornokok (Dembinski stb.) – lelkialkatáról, önszemléletük és tevékenységük ideológiai összefüggéseiről l. újabban *Borejsza, Jerzy W.*: *Rewolucjonista polski – szkic do portretu*. In: *Polska XIX wieku. Państwo. Społeczeństwo. Kultura.* (Szerk. *Kieniewicz, Stefan.*) Warszawa, 1986. 252–309. o. (Klapkáról és Türről uo. 291. o.)

²³⁵ *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 245., 260. o. Szövegét közölte *Iványi* 264–265. o. és *Kovács* uo. 489. o. A lengyel kormány Ordeganak adott, a Klapkával, mint a magyar nemzeti bizottmány megbízottjával való tárgyalásra jogosító felhatalmazásának francia fordítását l. az OL Csáky–Komáromy anyagában, R 296. 8. t. Keltezése: Varsó, 1864. febr. 12. Az esetleges magyar részvételt Ordeganak Garibaldival kötött 1864. június 6-i egyezménye is tartalmazta, l. *Borejsza, Jerzy W.*: *Garibaldi e la Polonia, Estratto da Giuseppe Garibaldi e il suo mito Atti del LI Congresso di Storia del Risorgimento italiano* (Genova, 10–13. novembre 1982). Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano. É. n. 363–364. o.

²³⁶ Klapka–Cerrutinak, Genf, 1863. nov. 11.; Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2. Vö. *Böhm*: *Adalékok. 101–102. o. és Emerit, M.*: *Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863–64. Revue historique du Sud-est européen*, 1935. nr. 7–9. 227. o.

²³⁷ Rózycki (Edmund)–Klapkának, Heidelberg, 1864. ápr. 14. OL R 295. 2. cs. 9. t. Vö. *Duzinchevici* 91. o.

²³⁸ 1864. február 19-én – Ubaldino Peruzzi belügyminiszter házában – az olasz kormány tagjai (Marco Minghetti miniszterelnök, Emilio Visconti-Venosta külügyminiszter, U. Peruzzi belügyminiszter, Marcello Cerruti külügyminisztériumi államtitkár, Isacco Artom a külügyminiszter kabinetfőnöke) megállapodtak Klapkával a magyarországi felkelés anyagi támogatásának feltételeiben és összegében. Ez nem haladhatta meg az egymillió frankot, vállalták viszont, hogy a hadbalépés pillanatában ötszáz ezer frankot bocsátanak a tábornok rendelkezésére. Ezen kívül az osztrák tartományok s különösen Magyarország szláv lakossága körében végzendő propaganda költségeire huszonötezeret irányoztak elő. (Az egyezmény másolatát [Klapka írása] l. OL R 295. 11. cs.) Bár a hadművelet nem indult meg, Klapka, 1864. szeptemberi végelszámolása szerint, egy 875 000 frankos számlát nyújtott be megbízóinak. Horváth Mihály viszont „csak” 870 000-ról tud. (Horváth M.–Vukovits Szávának, Genf, 1865. jan. 21. OL R 216. 1. cs. 1. t.) Vö. a 49. jegyzettel!

²³⁹ Klapkákék állításait ellenőrizendő, saját ügynökeiket 1863–64 folyamán többször is beküldték Magyarországra. L. *Kossuth Lajos* Iratai. VI. k. XIX–XXI. o.

²⁴⁰ L. Klapka följegyzéseinek másolatát (London, 1864. ápr. 28. OL R 295. 7.d. 22.t.) és *Ionescu, M.*: *Aspecte externe ale domniei lui A.I.I. Cuza în lumina documentelor italiene. Studii*, 1970. 3. sz. 554–555. o.

Megható erőfeszítéssel tanult magyarul, s bár nyelvünket nem sikerült tökéletesen elsajátítania,²⁴¹ mindig magyarnak vallotta magát, azonosult választott hazája és nemzete célkitűzéseivel. Részt vett a szabadságharcban, először Bem erdélyi seregében harcolt,²⁴² később Görgey környezetében tartózkodott.²⁴³ A világosi fegyverletétel híre Nagyváradon érte.²⁴⁴ Ezt követően a zaklatások elől Pestre, majd Bécsbe utazott, végül kalandos körülmények között szülőföldjére, porosz Sziléziába menekült. Azután egy ideig berlini rokonainál időzött. Mivel a rendőrség, mint szökevényt, itt is figyeltette, hamarosan Nyugat-Európába távozott.²⁴⁵ Genfben,²⁴⁶ Brüsszelben, de leginkább Párizsban élt. 1862-ben Angliában is megfordult,²⁴⁷ 1863–64 telét pedig főleg Nizzában töltötte.²⁴⁸ A magyar emigráció tagjai közül sokakat személyesen is jól ismert (Teleki László, Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér, Esterházy Pál, Irányi Dániel, Szemere Bertalan, Almásy Pál, Szarvady Frigyes²⁴⁹), Nemeskéri Kiss Miklóssal, Teleki Sándorral és Klapka Györggyel pedig kifejezetten baráti viszonyban volt.²⁵⁰ Hátrahagyott emlékirataiban nem részletezi gyermekéveit, családi körülményeit. Néhány jel arra utal azonban, hogy a Seherthoss familia a legelőkelőbb porosz körökhöz tartozhatott,²⁵¹ Arthur maga pedig kitűnő neveltetésben részesülhetett. (Előkerült levelei tanúsága szerint a németen kívül franciául is anyanyelvi fokon beszélt és írt, és tudjuk, hogy a magyar mellett szláv nyelveken is meg tudta magát értetni.²⁵²) Csak ezzel magyarázható, hogy mind a porosz, mind a francia előkelőségek szívesen fogadták, s bejáratos volt a legfelsőbb körökbe. Jellemében (akárcsak Klapkáiában) lehetett valami kedélyes bizalomgerjesztő vonás, mert általában mindenütt jó benyomást keltett, hála diplomatikus modorának és kitűnő fellépésének, ami jó megfigyelőképességgel párosult.

Seherthoss kétségtelenül kalandor volt, másodrendű figura, aki azonban felsorolt tulajdonságai miatt mégsem tekinthető jelentéktelennek. Erre látszik utalni, hogy

²⁴¹ Ezt látszik alátámasztani Nemeskéri Kiss Miklóshoz írt egyik német nyelvű levele, mely így kezdődik: „Látot hogy Londonba vagyunk – s remélem hogy nem sokaig mint rendbe lesz!” (Seherthoss–Nemeskéri Kiss Miklósnak, London, 1862. máj. 4. Hadtörténelmi Levéltár Nemeskéri Kiss család iratai, 90.cs.)

²⁴² *Seherr Thosz*, Arthur után németből: Emlékezések múltamra. I. (Ford. Könyve Nándor.) *Budapesti Szemle*, 27. k. 289–290. o.

²⁴³ Uo. 290–300. Vö. *Hermann*: Görgei emlékiratai. 45. o.

²⁴⁴ *Seherr Thosz*: Emlékezések. II. 395–396. o.

²⁴⁵ Uo. 405–406. o.

²⁴⁶ Itt 1857–1861 között élt feleségével, Eveline Hermannal, letelepedési engedélyének száma 7616/4249, s ez szerepel a kanton 1866-os lajstromán is: Archives d’Etat de Genève, Etrangers, Rg. P. de S. Mariés, 1866, 2331–4660.

²⁴⁷ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. *Budapesti Szemle*, 28. k. (1881) 38. o., I. Nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett másik londoni levelét is uo.

²⁴⁸ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 41. o. Egy levelének tanúsága szerint Monacót is fölkereste. Seherthoss–ismeretlennek, Monaco, 1864. jan. 30. OL R 295. 11.cs.

²⁴⁹ *Seherr Thosz*: Emlékezések. II. 406. o.

²⁵⁰ Vö. *Hermann*: Görgei emlékiratai. 45–46. Ámbár N. Kiss Miklósnak időnként terhére volt (I. Nemeskéri Kiss Miklós–Klapkának, SaintAnge, vasárnap, kelt. nélkül, OL R 295. 8. d. 22. t.) Teleki Sándornak imponált, hogy porosz-német létére magyarnak vallja magát, I. Teleki Sándor emlékezései. (Kiad. *Görög Livia*.) Budapest, 1958. 131. o.), Kossuth viszont meglepetve kérdezi, hogy magyar lenne-e (*Kossuth Lajos* Iratai. VI. k. 447. o.)

²⁵¹ Vö. *Seherr Thosz*: Emlékezések. II. 404. o.

²⁵² *Seherr Thosz*: Emlékezések. I. 284. és 298. o.

Bismarck 1862-ben fölkérte: rendszeresen tájékoztassa a magyarországi fejleményekről, amelynek Seherthoss 1866-ig egy rövid időszakról eltekintve eleget is tett.²⁵³ Bismarck többször fogadta is,²⁵⁴ 1866-ban pedig – amikor Seherthoss a „turzovkai promenád”,²⁵⁵ azaz Klapka észak-magyarországi betörése során Klapka szárnysegédéeként²⁵⁶ osztrák fogságba esett s élete is veszélybe került – személyesen lépett közbe érdekében.²⁵⁷ Seherthoss otthonosan forgott párizsi előkelő körökben is (Victor Hugónak és François Aragonak is Teleki László mutatta be, s Jérôme Napóleonnal is az ő révén ismerkedett meg²⁵⁸); így, ha hihetünk visszaemlékezéseinek,²⁵⁹ Hortense Cornu szalonjában is megfordult, aki Louis Napóleon tejestestvére volt.²⁶⁰ Itt kerülhetett kapcsolatba III. Napóleon kabinetirodájának vezetőjével, Mocquard-ral²⁶¹ s az ő révén magával a franciák császárával is, akihez 1863. március 30-án rövid levelet intézett.²⁶² Tudván, hogy III. Napóleon az 1863-as lengyel események hatására a cári Oroszország elleni erőteljesebb fellépést fontolgatja, Seherthoss ebben fölajánlotta szolgálatait, s nem kevesebbet helyezett kilátásba, minthogy németországi politikai barátai segítségével

²⁵³ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 38–41., 45–46. o.

²⁵⁴ Uo. 39–40., 58–60. o.

²⁵⁵ Kossuth elítélő szavai Klapka visszavonulását bejelentő levele hátlapján (szövegösszefüggése: „Pro-memoria: Klapka e levele szerint visszavonult a magánéletbe A visszavonulást akként valóította hogy még azon évben fő része volt a Komáromy 's Csáky féle külön Genfi Comittében, - 's hátam mögött meg csinálták azt a szerencsétlen fegyverszállítási comédiát 's keletrőli betörés Putschot 's így vitték együtt a »dicső« szereplést mely Magyar Ország függetlensége kivívásának még reményét is semmivé tette - 's mely a Turzovkai szintoly esztelen mint nevetséges promenáddal végződött. Bizony komisz egy genus a «genus Homo» ugyan hová bújjak, hogy még csak hírt se halljam?!”), rövidítve közölte *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 113. o. (5. jegyzet) Klapka–Kossuthnak, London, 1862. máj. 30. OL R 90. I.4046. Vö. *Lengyel*: Klapka György emlékiratai. 60. o. és *Lajtor* 71. o. Klapkának a „trencsini expedítoról” a francia lapokban és magánlevelekben közölt állásfoglalásairól I. Ludvigh János–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1866. aug. 19. MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 364/125.

²⁵⁶ *Pataky* 59. o.

²⁵⁷ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 55–56. Vö. *Wertheimer Ede*: Bismarck im politischen Kampf. Berlin, 1930. 278. o. és Ludvigh János–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1866. szept. 6. MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 364/126/1. Ugyanebben a levélben Ludvigh ekképpen rögzíti az esetet – és egyúttal Seherthoss és Klapka kapcsolatának jellegét: „Seherthoss elfogatási körülményei mostanáig előttünk ismeretlenek. Órnagyij rangjának, melyet neki Kl[apka] octroyált, soha nem örvendhetett; Miután Kl-nak nem volt ragaszkodóbb embere, mint ő, érette még néhány nappal tovább is maradhatott volna Berlinben.... de [Klapka] Spaba [ti. az ottani játékkaszinóba] vágyott.” uo. Klapka magányos (és Seherthoss-szal közös) spai kiruccanásáról és olykor tetemes veszteségeiről I. Ludvigh János–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1864. jún.20. uo. Ms. 364/115/I. és uo.–Horváth Mihálynak, Brüsszel, 1865. júl. 9. uo. Ms. 364/116/I.

²⁵⁸ *Seherr Thosz*: Emlékezések. II. 408. o., ill. *Kienast* 34. o.

²⁵⁹ Kienast és Wertheimer kétségeiknek adnak hangot Seherthoss szavahihetőségét illetően. Wertheimer nem hiszi, hogy Bismarck a „meglehetősen ismeretlen embert” beavatta volna politikai elképzeléseibe (*Wertheimer Ede* : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I. k. Budapest, 1910. 236. o.), annál is kevésbé, mert Seherthoss jelentéseit nem sikerült megtalálnia. (Uo. 558. 11. jegyzet.) Kienast viszont – jogosan – elvakult gyűlöletét rója fel a grófnak (*Kienast* 265. o.) Vö. *Nagy Márta*: Az 1848–1849-es emigráció memoire irodalma. Budapest, 1936. 146. o. Jelen sorok írója – Seherthoss Klapkának írt jelentései birtokában – több hitelt ad Seherthoss tudósításainak, helyenkénti pontatlanságát nem tagadva.

²⁶⁰ *Seherr Thosz*: Emlékezések. II. 408. o.

²⁶¹ Uo. 409. o. és *Uő*: Erinnerung aus meinem Leben. Berlin, 1881. 89. o. (Mindkét helyen a Mocquard név szerepel.)

²⁶² Ezt egy „bevezető” levélkével látta el, mely már Mocquard úrnak volt címezve. Érdekessége, s ez is Seherthoss szavahihetősége mellett szólhat, hogy fölkéri a kabinetfőnököt, ha „referenciára” van szüksége, „Klapka és Kiss urakhoz és a kitűnő Madame Hortense Cornuhoz” forduljon. Archives Nationales (Párizs) AB XIX. 168.

megkísérli ellensúlyozni a háború esetén várható franciaellenes indulatokat. Fölvetette egy erős franciabarát párt létrehozásának ötletét is, mely véleménye szerint „főként a »National-Verein«, soraiból rekrutálódna” és megakadályozná, hogy egy Franciaország és Poroszország közötti esetleges háború a „nemzeti harc méreteit ölthesse”. Nem tudjuk, hogy III. Napóleon mit szólt a gróf ajánlatához, s egyáltalán, figyelemre méltatta-e fejtegetéseit, de sorai jól mutatják, hogy milyen gondolatok foglalkoztatták hajdani honfitársunkat. Témánk szempontjából fontosabb, hogy bár Seherthoss ezúttal – érthető okokból – német származását emelte ki, magyarságát sem tagadta meg, a saját szerepét pedig így értékelte: „...Tizenhárom esztendeje azzal foglalkozom, hogy azt tegyem Németországban, amit Teleky László barátom Franciaországban tett, vagyis fölvilágosítsam a közvéleményt a magyar kérdéstről és e kérdés kapcsolatáról a többi nemzet természetes érdekeivel.”²⁶³

Mielőtt Seherthost Bukarestbe rendelte volna, Klapka május végén két megbízható hívét, Kupa Hümér és Zsurmay Lipót ezredeseket a fejedelemségekbe küldte egy angliai fegyverszállítmány átvétele és elhelyezése, a fegyverfogható magyarság összeírása, valamint a feltételezett szervezkedés meggyorsítása érdekében.²⁶⁴ Forrásainkból nem derül ki teljes bizonyossággal, hogy Klapka tudott-e korábban a Garibaldi fanatikus hívének számító Frigyesy Gusztávnak – Garibaldi és Mazzini megbízásából a fejedelemségekbeli magyarok és lengyelek tervezett közös katonai akcióját összehangolni kívánó – 1863–64-es, Moldvára és Havasalföldre is kiterjedő tevékenységéről.²⁶⁵ Ha hihetnénk Klapka leveleinek, csak az 1864. április végén Garibaldival folytatott tárgyalásain szerzett tudomást róla, magától az olasz szabadsághóستól. Állítását megerősíteni látszik első reagálása: azonnal felszólította ugyanis Garibaldit, hogy utasítsa Frigyesyt, szüntesse be tevékenységét, és „feltétel nélkül rendelje alá magát” Klapka parancsainak.²⁶⁶ Más dokumentumok viszont arról tudósítanak, hogy Frigyesy már 1862 augusztusától levelekkel bombázta Klapkát, s igyekezett rábeszélni egy Moldva felőli katonai akcióra. „Magyar Garibaldinak” nevezte, és tőle tette függővé „hazánk felszabadítását”. Bánffy István brăilai magyar emigráns pedig 1863 decemberében levélben figyelmeztette, hogy Frigyesy és társai a tábornok „szeplőtlen nevét és bejegyzését is többféle módon” felhasználják szervező munkájuk során, s tevékenységüket a fejedelemségekbeli magyarok szempontjából „szerencsétlenségnek” ítélte.²⁶⁷ Ezért inkább utólagos elhatárolódásnak és közvetett

²⁶³ Seherthoss–III. Napóleonnak, Párizs, 1863. márc. 30. uo.

²⁶⁴ Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2. OL R 295. 10.t.

²⁶⁵ *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 19., 143., 155–157., 220–221., 251–255. o.; *Lukács*: Garibaldival a szabadságért. 153–154. o.; *Uő.*: A magyar garibaldisták útja. 203–205. o.; *Uő.*: A magyar politikai emigráció. 278–279. o.; *Koltay-Kastner* 247–248.o. Legfontosabb román forrását (B. A. R. Cuza-iratok, Mss 4864.) legrészletesebben feldolgozta: *Duzinchevici, Gh.*: Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863. Bucuresti, 1935. 83–95. o. L. még Sadyk–L. Bystrzonowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. Czartoryski Múzeum 5556. 820–822. fol., valamint *Campanella és Csorba* 319., 321–322. o.

²⁶⁶ Klapka–Artomnak, Párizs, (1864. ápr. 30.) OL R 295. 10.t. Vö. *Ionescu* 550., 555–556. o. és Pálóczy T.–Kubinyinak (?), Turin, 1864. nov. 3. OL R 296/11.t.

²⁶⁷ Vö. Frigyesy–Klapkának, Sicilia Castrogiovanni, 1862. aug. 14. OL R 295. 7. d. 22. t.; Frigyesy–Klapkának, Lugano, 1863. márc.10. uo. Vö. *Lukács*: A magyar garibaldisták. 167–168., 201. o. *Tanárky Gyula* Naplója (1840–1866). 273. o. Bánffy I.–Klapkának, Brăila, 1863. dec. 3. OL R 295. 6. d.22. t. Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. OL R 295. 9. d. 22. t. A levelet francia eredetiben közölte *Borsi-Kálmán B.*: Klapka, Cuza et Arthur Seherthoss en 1864. Documents selects sur une tentative d'accord hungaro-roumain au XIXe siècle. *Acta Historica*, tome 32. (1986) No. 1-2. 157–158. o., magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és Arthur

cáfolatnak látszik Klapka kérése, még akkor is, ha Frigyesy nem az ő megbízásából tevékenykedett. Másképpen nehéz magyarázatot találni arra, miért föltételezte eleve, hogy Frigyesy csak bajt kever, s hogy meggondolatlanságával tönkreteszi „ezt az értékes bázist”. Mindenesetre Kupa és Zsurmay missziójához az is hozzátartozott, hogy helyrehozzák azokat a hibákat, melyeket e „szerencsétlen ügylet” okozott a mozgalomnak.²⁶⁸ A lengyel származású Zsurmaynak ezenkívül föl kellett vennie a kapcsolatot a lengyel emigráció Moldvában és Havasalföldön működő tagjaival.²⁶⁹

Az előkerült dokumentumok nagyszabású szervezkedés terveire utalnak. Erre vallanak Klapka Kupának és Zsurmaynak szóló instrukciói,²⁷⁰ Éber utasításai Kupának,²⁷¹ a szigorú konspiratív szabályok, esküszövegek, elszámolások és Klapkának 1864 május 25-i ünnepélyes hangú kiáltványa a havasalföldi és moldvai magyarsághoz.²⁷² De Kupa terjedelmes jelentéseiből²⁷³ néhány érdekes terven kívül (mint például a moldvai csángó lakosság megnyerése a mozgalom céljaira Czelder Márton református misszionárius révén,²⁷⁴ amely terv már Gál Sándor egy 1853. május 12-i és egy Dobossy Kálmán nevű emigráns 1859. évi levelében is olvasható²⁷⁵) minden kétséget kizáróan kiderül, hogy az olasz kormánykörök és Klapka alapvetően hibásan mérték föl a fejedelemségekbeli magyarság körében végzendő szervező munka esélyeit. Arról pedig, hogy a szervezkedés előrehaladott állapotban lett volna, mint azt derülátóan föltételezték, szó sem volt.

Kupa, aki szerint teljesen új alapokról, az egészet előlről kell kezdeni, kereken meg is írta véleményét megbízójának: „Őn Tisztelt Tábormok Úr igen rosszul vala értesítve a dolgok miben létéről Oláhországban, pedig olyformán, hogy Turinban egészen más szempontból volt tekintve az ottani helyzet működésünket illetőleg.”²⁷⁶ (Más kérdés, hogy Klapka sem a legjobban választotta meg embereit: sem Kupa, sem Zsurmay nem ismerték a helyi körülményeket, és egyikük sem beszélt románul. A Brăilában élő

Historica, tome 32. (1986) No. 1-2. 157–158. o., magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és Arthur Seherthoss: 1864. (Szemelvények egy 19. századi magyar–román megegyezési kísérlet dokumentumaiból). *Századok*, 1985. 3. sz. 797–804. o. és Kovács: A Kossuth-emigráció. 254. o.

²⁶⁸ Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2. OL R 295. 10.t. Vö. *Koltay-Kastner* 247. és *Lukács*: uo. 204., valamint *Csorba* 335–336.

²⁶⁹ L. Utasítások Kupának, OL R 295. 3. d. 8. t.; Instruktionen für Kupa und Zsurmay OL R 295. 11.cs.

²⁷⁰ L. Utasítások Kupának, OL R 295. 3. d. 8. t.; Instruktionen für Kupa und Zsurmay OL R 295. 11.cs.

²⁷¹ OL R 295. 11.cs.

²⁷² Uo. A misszió pénzügyi fedezésére Kupa két alkalommal összesen 20.000 frankot kapott, l. OL R 295. 9. d. 22. t. Számadásait l. Kupa–Klapkának, Turin, 1864. okt. 16. OL R 295. 8. d. 22. t. A dokumentumokat terjedelmi okokból nem közöljük.

²⁷³ Kupa–Klapkának, Galacz, 1864. jún. 11., jún 18., Kupa–Klapkának, Genf, 1864. júl. 20., Kupa–Klapkának, Turin, 1864.okt. 16. Valamennyi levelet l. OL R 295. 8. d. 22. t.

²⁷⁴ Kupa–Klapkának, Genf, 1864. júl. 20. OL R 295. 8. d. 22. t., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 162–165. o., ill. magyar nyelvű eredetiben *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 808–814. o. Czelder (valamint Koós Ferenc, Veress Sándor, Nagy József lelkiismeretes szervező munkája Kossuth elismerését is elnyerte, l. Kossuth–Budának, Turin, 1861. júl. 6. MTA Könyvtára, Kézirattár K790/14.

²⁷⁵ Gál–Kossuthnak, Várna, 1852. máj. 12. (közölte *Jánossy* II. k. 827–829. o.) és Dobossy Kálmán–ismeretlennek, Genua, 1859. jún. 22. OL R 90. I. 2813.

²⁷⁶ Kupa–Klapkának, uo. Vö. Seherthoss–Klapkának, Buk., 1864. jún. 7. OL R 295. 9. d. 22. t.

Bánffy szerint Kupa „működésére” inkább a tanácstalanság volt jellemző, s több kárt okozott, mint amennyi hasznot hajtott.²⁷⁷⁾

Bizonyos adatok azt a tényt valószínűsítik, hogy Klapkáék, a lengyel emigráció egyetértésével, sőt aktív közreműködésével Cuza sarokba szorítására, megsarolására és – ellenszegülése esetén – megbuktatására is építették terveiket.²⁷⁸ A két román fejedelemiség egyesítését török és lengyel szempontból egyaránt ellenző, sőt a közép- és dél-kelet-európai nemzeti felszabadító mozgalmak esélyeire nézve is negatívnak tartó²⁷⁹ Michal Csajka – Csajkowski (Sadyk pasa) például azt szerette volna, ha a lengyelek egyedül foglalják el területét, hogy egyfelől erős katonai pozícióra tegyenek szert, illetve Ausztriát és Oroszországot megelőzzék, másfelől pedig casus bellit szolgáltatassanak Franciaországnak és Angliának a lengyel ügyet a keleti kérdéssel összekapcsolva.²⁸⁰ A magyar emigránsok egyet s mást tudtak a fejedelem ellen folyó szervezkedésről, s az is kiszivárgott, hogy némely francia körök elégedetlenek vele. (Ezzel az eshetőséggel korábban már Karacsay és Buda is számolt, és a Cavour-féle fegyverszállítmány lefoglalása miatti elkeseredettségében 1860 végén maga Klapka is fontolgatta.²⁸¹ Kossuth azonban ebbe sem kívánt beavatkozni, később pedig – egyetlen alkalomtól eltekintve – kifejezetten ellenezte a kockázatos, kalandor típusú vállalkozásokat.)

Ennek az elképzelésnek tápot adhatott a fejedelemségekbeli belpolitikai légkör rosszabbodása, a kiéleződő társadalmi problémák s Cuza személyes ellenségeinek növekvő tábora. A román fejedelem ugyanis uralkodása első szakaszában szinte kizárólag hatalmának megszilárdításával foglalkozott, s főleg a külügyeket tekintette fontosnak,²⁸² leginkább azokra figyelt. A döntések jogát mindenható kabinetfőnöke, a francia Arthur Baligot de Beyne segítségével magának tartotta fenn. Legföljebb konstantinápolyi (Costache Negri) és párizsi (Ion Alecsandri) ügynökeinek, mellesleg ifjúkori barátainak véleményét kérte ki, s a magyar nemzeti törekvésekkel és személy szerint Klapkával rokonszenvező iași francia konzul, Victor Place tanácsait fontolta meg egy időben. (1862 elejétől, az udvar és a központi kormánysszervek Bukarestbe költözését követően azonban Place kiábrándult egykori védencéből, kapcsolataik nagyon megromlottak, így a francia diplomata korábbi befolyása is megszűnt.) Cuza belpolitikai érdeklődése sokáig csak arra terjedt ki, hogy érzékenyen ügyelt a főként (moldvai) konzervatív politikusokból álló törvényhozó gyűlés és a (többnyire havasalföldi s kisebb részben moldvai) liberálisokból összetevődő végrehajtó hatalom erőegyensúlyára.²⁸³

²⁷⁷ Vö. Bánffy–Kubinyinak, Braila, 1864. okt. 11. és Bánffy–Klapkának, Turin, 1864. okt. 21. OL R 295. 6. d. 22. t. Pálóczy–ismeretlenek (Kubinyi?), Turin, 1864. nov. 3. OL R 295. 11. t.

²⁷⁸ Klapka–Cerrutinak, dátum és helymegjelölés nélkül, fogalmazvány OL R 295/8., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 141–142. o., ill. (magyar fordításban) *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 782–784. o. Instruktionen...uo.; Klapka–Cerrutinak, bizalmas, Párizs, 1864. aug. 2. (másolat) OL R 295. 11. Vö. *Duzinchevici* 68 és 93. o. Seherthoss–Klapkának, 1864. aug. 8. OL R 295. 9. d. 22. t., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 168–169. o., magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 817–819. o.

²⁷⁹ Sadyk–L. Bystronowskinak, Isztambul, 1863. júl. 23. Czartoryski Múzeum Levéltára, 5556. 683–684. fol.

²⁸⁰ Sadyk–L. Bystronowskinak, Konstantinápoly, 1864. jan. 27. uo. 762. fol.

²⁸¹ Cuza elmozdításának terve különben már 1860 végén fölmerült benne L. *Kossuth*: *Irataim*. III. k. 217. o.

²⁸² *Emerit* 168–169. o.

²⁸³ *Stan, Apostol*: *Grupări și curente politice în România între Unire și Independanță (1859-1877)*, București 1979. 88., 95., 100., 161. o. *Emerit* 168. o.

Nem lévén saját pártja és megbízható tömegbázisa, mindig ott lépett közbe, ahol valamiféle erőeltolódást érzelt.²⁸⁴ Ugyanezt tette akkor is, ha közeledést tapasztalt egyes hasonló árnyalatú csoportosulások, így például Ion Ghica és N. Krețulescu havasalföldi mérsékelt liberális csoportja, illetve a I. Brătianu–C. A. Rosetti havasalföldi „radikális” és M. Kogălniceanu moldvai szintén „mérsékelt” liberálisok köré tömörült politikusok között.²⁸⁵ Ezek a manőverek rengeteg energiáját emésztették föl, s számos ellenséget szereztek számára. Különösen Moldvában, ahol az elégedetlenséget fokozta Moldvának az egyesülést követő gyors hanyatlása is. Itt hamarosan szeparatista törekvések is fölütötték fejüket.²⁸⁶ A mozgolódás élére Mihail Sturdza fia, Grigore állt, aki Karacsay sztambuli ismeretségi köréhez tartozott. Nem volt jobb Cuza viszonya a havasalföldi „szélsőséges” (vörös) liberálisokkal sem. Tömegbázisuk (a havasalföldi kereskedő polgárság) nagysága, agitatív módszereik, kapcsolataik a mazzinista–garibaldista körökkel s túlzó radikalizmusuk egyaránt nyugtalanították.²⁸⁷ Hajlamainak és származásának megfelelően a fejedelem a moldvai, úgynevezett „mérsékelt liberálisok” közé számított,²⁸⁸ de saját pártot – részben a liberalizmus gyöngébb moldvai hadállásai, részben a moldvai liberális csoportok vezetőivel (Kogălniceanu, A. Panu)²⁸⁹ való személyes ellentétei miatt – nem sikerült létrehoznia. Így elsősorban egy, néhány közelebbi barátjából (Pisotsky, Docan, Librecht) álló kamarillára²⁹⁰ támaszkodott. (Kezdetben egyes moldvai bojárcsaládokkal is –Cantacuzino, Calimachi, Moruzi, Catargi, Ghica, Krețulescu, Florescu – szívélyes kapcsolatokat tartott fenn, s ezek között egykori „fanarióta” familiák és „új emberek” egyaránt akadtak.²⁹¹) Uralkodásának hét esztendeje alatt nem kevesebb, mint huszonhárom kormány váltotta egymást, de ha tehette, mindig visszatért a havasalföldi mérsékelt liberálisok közé tartozó Nicolae Krețulescu²⁹² személyéhez, aki hajdanában együtt diákoskodott vele a francia fővárosban.²⁹³ (Egy moldvai kortárs, Scarlet Ștefan Dăscălescu szerint a kormányokat úgy váltogatták, mint a „tálakat”, az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy 1859–1862 között mindkét fejedelemségben külön kabinet volt.²⁹⁴) Cuza érdeklődésének elsősorban külpolitikai jellegét mutatja az is, hogy míg minisztereit sűrűn cserélgette,

²⁸⁴ Stan uo., *Emerit* 179–185. o. Vö. *Xenopol, A. D.*: Istoria partidelor politice în România de la origini până la 1866. București, 1910. 403. o.

²⁸⁵ Stan 67–68., 74., 76. o., Vö. *Emerit* 179. o., *Bobango* 123–124. o.

²⁸⁶ *Emerit* 185–188. o.; *Duzinchevici* 13. o., vö. *Xenopol*: Istoria partidelor. 434–427. o.

²⁸⁷ *Stan* 159–160. o.

²⁸⁸ *Stan* 159. o.; vö. *Emerit* 168. o.

²⁸⁹ *Stan* 74., 105., 169., 171. o.

²⁹⁰ *Xenopol, A. D.*: Istoria Românilor. XIII. k. é. n. 19. o. Vö. *Xenopol*: Istoria partidelor. 407. o., *Stan* 162., 163., 172., 174. o., *Seton-Watson, R. W.*: Histoire des Roumains. Paris, 1937. 349. o.

²⁹¹ *Berindei, D.*: Epoca Unirii. București, 1979. 112. o. Sőt, egyikük, Alexandru Cantacuzino (a „Chenaz” [kenéz]) jó barátai közé tartozott s a „kamarillának” is tagja volt. Vö. *Baligot de Beyne, A.*: Corespondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. (Kiad. *Boldan, Emil.*) Iași, 1986. 70. o. L. még *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 278 o. (295. jegyzet.)

²⁹² *Stan* 64., 163. o.

²⁹³ *Ivănescu, D.*: Contribuții la biografia lui A.I. Cuza înainte de domnie. In: *Cuza Vodă in memoriam*. Iași, 1973. 58. o.

²⁹⁴ *Bossy* 7–8. o., ill. *Berindei*: Epoca Unirii. 148. o.

addig párizsi és konstantinápolyi képviselőinek személye nem változott,²⁹⁵ a külügyeket – mint már említettük – titkára, A. Baligot de Beyne segítségével mindvégig maga tartotta kézben, akárcsak példaképe, III. Napóleon.

Az ország gazdasági helyzete így nemigen javult, az adminisztráció, a pénzügyek, az igazságszolgáltatás és a közbiztonság – különösen Moldvában – igen lehangelő állapotba jutott,²⁹⁶ s a parasztság is elégedetlenkedett. Szaporodtak a munkamegtagadások és szökések,²⁹⁷ s több helyen, főleg Moldvában fenyegetett a parasztfelkelés veszélye is.²⁹⁸ Így az agrárrendezés – amelyet az 1858. évi párizsi szerződés 46. pontja is kimondott – hovatovább halaszthatatlanná vált. Ilyen körülmények között döntött Cuza a garantáló hatalmak által is elvárt reformok végrehajtása mellett, nem utolsósorban azért is, mert félt, hogy ellenkező esetben elveszíti a francia diplomácia támogatását, amelytől a legtöbb segítséget kapta és ezután is remélte.²⁹⁹ Félretéve a Kogălniceanuval szembeni – ez utóbbinak a magyar emigránsok irányában tanúsított barátságos magatartásával is összefüggő – ellenérzését,³⁰⁰ a fejedelem némi tétovázás után, 1863 októberében ismét a moldvai liberális politikust nevezte ki miniszterelnöknek, mivel ismerte az agrárkérdés megoldására többször kifejtett, következetes álláspontját, erélyét és tehetségét.³⁰¹ Ez azzal a következménnyel járt, hogy a hatalmi játékban a nem túlságosan erős, de nem is elhanyagolható Kogălniceanu-csoport fölzárkózott a fejedelem mögé,³⁰² ami nem jelentette egyúttal azt is, hogy Kogălniceanu beleszólása megnőtt a külpolitikai kérdésekbe. Ellenkezőleg, Gradowicz lengyel ügynök 1864. március 2-i rejtjeles távirata szerint Cuza – az orosz konzul két nappal korábbi jegyzékére hivatkozva, amely ugyanúgy cinkossággal vádolta meg Kogălniceanút a lengyel forradalmárok irányában mint a négy évvel korábbi osztrák tiltakozás a magyar emigránsokkal kapcsolatban – el akarta távolítani miniszterelnökét, s csak Tillos francia konzul határozott közbelépésére tett le szándékáról.³⁰³ Sőt, Gradowicz egy héttel később megerősíti, hogy Kogălniceanu

²⁹⁵ Bossy 9–10. o.

²⁹⁶ Emerit 178–188. o. A romániai, különösen havasalföldi állapotok érzékletes leírását nyújtják s a politikai helyzetet plasztikusan elemzik a bukaresti francia katonai misszió vezetőjének Eugène Lamynak 1861–63-as jelentései: E. Lamy–gr. Randon marsallnak (fr. hadügyminiszter), Bukarest, 1861. aug. 12.; nov. 19.; 1862. aug. 6.; 1863. jan. 29.; máj. 17.; dec. 20. Archives Historiques du Ministère de la Guerre (Párizs) 1623.

²⁹⁷ Emerit 169. o.

²⁹⁸ Adăniloie, N.: Cuza Vodă și problema agrară. In: Cuza Vodă in memoriam. 340–341. o.

²⁹⁹ Kovács: A Kossuth-emigráció. 247. o. Vö. Xenopol: Istoria partidelor. 403., 456. o.

³⁰⁰ L. Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest, 1863. máj. 11., távirat, („Kogălniceanu éjjel-nappal figyelve jó miniszterelnök lesz, a legjobb...”) B. A. R. 5750. 145. Vö. Borsi-Kálmán: Nemzetfogalom. II. fej. 84. és 86. jegyzetével!

³⁰¹ Adăniloie 348. o.; Stan 163. o.

³⁰² Stan 77., 163., 165. o. Névsorukat l. B. A. R. 5318. 331., 335. A hatalmi játékra l. uo. 5313. 210.; vö. Xenopol: Istoria partidelor. 444. Az országgyűlés 1862. jún. 4-i ülésén az agrárkérdésben Kogălniceanu által benyújtott módosító javaslat körüli hozzászólások alapján úgy tűnik, hogy a havasalföldiek közül főként azok rokonszenveztek a moldvai politikus nézeteivel, akik maguk is vidéki majorságaikat kezelték, akárcsak a moldvaiak többsége l. Romăni, 1862. 179. sz. (jún. 28.)

³⁰³ Gradowicz–L. Czartoryskinak, Bukarest, 1864. márc. 2. Czartoryski Múzeum 5744. 251–252. fől. Gradowicz keresztnéve Werner volt, személyét Felix Breanski tábornok ajánlotta Wladislaw Czartoryski figyelmébe a Lengyel Nemzeti Kormány ideiglenes bukaresti ügynöke (ügyvivője) tisztére, míg a moldvai ágens Włodzimierz Dobrzanski lett. Ám Cuza Gradowicz helyett (ennek Sadyk Pasával való korábbi szoros kapcsolatai

ekkori politikai nyilatkozatai Cuza és környezete nyomására születtek.³⁰⁴ A Kogălniceanuval való áldatlan tusakodással is összefügg, hogy ekkora végleg megteremtődtek a politikai feltételei az elsősorban moldvai konzervatívok és a különféle árnyalatú, többségükben havasalföldi liberális csoportok összefogásának a közös cél: Cuza megbuktatása érdekében.³⁰⁵ 1863 őszétől a „szörnyszövetség” (a román történelemírás – találón – így nevezi egyezségüket³⁰⁶) több küldöttsége kereste föl Párizst, Londont és Bécsset Cuza trónfosztását előkészítendő, s 1864 áprilisában még Jérôme Napóleonnak is fölkinálták a román trónt.³⁰⁷ E puhatolózásokról a jelek szerint Klapka is sejtett valamit, s számításba is vette őket.

Még jobban kiéleződtek az ellentétek, amikor a görög kolostorok nagy nemzetközi vihart keltő államosítása (1863. december)³⁰⁸ után nem sokkal Cuza és Kogălniceanu hozzáfogtak az agrárreform keresztülviteléhez. Mivel a képviselőházban eleve konzervatív többség volt, s hozzájuk – taktikai okokból is – a liberálisok jó része szintén csatlakozott, az uralkodónak és miniszterelnökének tervezete heves ellenállásba ütközött, és 1864. április 13-án Kogălniceanu elleni bizalmatlansági indítvánnyal zárult. A miniszterelnök be is nyújtotta lemondását. Cuza azonban ezt nem fogadta el, inkább a régóta fontolgatott államcsíny eszközához nyúlt: 1864. május 2-án uralkodói rendelettel és a katonaság igénybevételével egyszerűen feloszlatta a parlamentet. Népszavazást rendelt el, és új választójogi törvényt s alkotmányt léptetett életbe.³⁰⁹ Mindehhez már „csupán” a fejedelemségek autonómiáját garantáló hatalmak beleegyezését kellett elnyernie. Ez akkor, 1864 májusában, első látásra csaknem reménytelen vállalkozásnak tetszett. Franciaország iasi konzulja (V. Place), Cuza korábbi leghívebb tanácsadója (s fejedelemmé választása előtt talán leghatékonyabb politikai támasza) a reformok elmaradása és saját mellőzése felett érzett felháborodásában már korábban (1862 júniusától) a legsötétebb színekkel ecsetelte kormányának a fejedelemségekbeli állapotok jellegét és a román fejedelem jellemét.³¹⁰ Tillos, a bukaresti francia konzul

miatt) Teophil Glück orvost választotta (ennek ellenére Gradowicz mégis „működött” Bukarestben, ám nem tudjuk, hogy végülis kinek a megbízásából). L. *Bobango* 134. o. Vö. jelen tanulmány 409. jegyzetével!

³⁰⁴ Gradowicz–L.Czartoryskinak, Bukarest, 1864. márc. 9. uo. 259–261. fol.

³⁰⁵ *Stan* 165., 169. o. Vö. Sadyk 1864. jan. 27-i levelével (280. jegyzet), mely szerint a fejedelemségek elfoglalása esetén Gr. Sturza Moldvát, a „fiatal Stirbey” (Gh. Știrbei) pedig Havasalföldet kapná.

³⁰⁶ *Xenopol*: Isteria. XIII. k. 166. o. *Stan* 165., 168. o. Vö. Isteria României. IV. k. (Főszerk. Maciu, V.) București, 1964. 351., 354. o. *Berindei*: Epoca Unirii. 108. o. Tagjai: C. Brăiloiu, I. C. Brătianu, Gr. Brâncoveanu, Dim. Ghica, I. Ghica, A. Panu, C. A. Rosetti és Gh. Știrbei, I. *Beyne* 191. o. Egyezségük szövegét I. Din scrierile și cuvântările lui I. C. Brătianu. 231. o.

³⁰⁷ *Stan* 105., 169–172. o. Vö. *Xenopol*: Isteria. XIII. k. 164–165. o. és uo. XIV. k. 18–20. o. Ez egy régi terv felelevenítése, I. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 292. o. (63. jegyzet.)

³⁰⁸ *Xenopol*: Isteria. XIII. k. 176–248. o.

³⁰⁹ *Adăniloie* 348–351. o. Vö. *Xenopol*: Isteria. XIV. k. 9–11. o.; *Xenopol*: Isteria partidelor. 455–463. o. és *Stan* 121–123. o., valamint *Seton-Watson* 346–347. o.; *Bobango* 159–172. o. L. még E: Lamy részletes jelentéseit 1864. májusából, E. Lamy–gr. Randon marsallnak (32. ill. 40.sz. jelentés) Archives Historiques du Ministère de la Guerre (Párizs) 1623.

³¹⁰ *Emerit* 178–188. o. (Place 1859 előtti véleményéről I. *Bobango* 66. és 68. o.) Vö. V. Place–Klapkának, Iasi, 1862. jún. 3., eredeti (egy másolattal együtt) OL R 295. 9. d. 22. t. (Place megállapításai nyilvánvaló sértődöttsége miatt, némi kritikával kezelendők!) Itt jegyezendő meg, hogy helyzetének ellentmondásosságát és Cuzával való későbbi konfliktusait konstantinápolyi felettesei előre látták és áthelyezését fontolgatták: „Több okból is úgy tűnik nekem, hogy jelenléte Iassyban több kellemetlenséggel járna mint előnnyel”– írta Lallemand Thouvenel francia külügyminiszternek (Pera, 1860. jan. 29.): Archives Nationales (Párizs), 45. AP 3. Vö. *Borsi-Kálmán*:

pedig kezdettől fogva ellenségesen viseltetett irányában.³¹¹ Ráadásul nem értették igazán külpolitikai vonalvezetésének hirtelen irányváltozásait. Cuzának ugyanis – miközben a régóta esedékes társadalmi reformok kivételére készült – szinte a lehetetlent kellett megvalósítania. Mivel elsősorban a francia külpolitikától függött,³¹² segítenie kellett a Napóleon és Franciaország rokonszenvét (nem pedig tényleges támogatását) élvező lengyel emigránsok szervezkedését³¹³ (ami nem esett nehezére, mivel moldvai köznemesi családból származván, maga is rokonszenvezett a lengyel hazafiakkal³¹⁴), de szemét államdóan rajtuk kellett tartania, nehogy túlságosan nagy zajt csapjanak, s orosz beavatkozást hívjának ki.³¹⁵ Emiatt 1863 nyarán katonai erővel fegyverezte le egy Moldván keresztül Podóliába igyekvő lengyel csapatot (Milkowski-expedíció).³¹⁶ Ez az affér a román hadsereg gyöngeségét is megmutatta,³¹⁷ s ezért Cuza ettől kezdve gyors ütemben fokozta fegyvervásárlásait.³¹⁸ A lengyel csoport lefegyverzése és kényszerből fakadó – az orosz konzulátust megfélemlíteni igyekvő – nagyhangú proklamációi a lengyelek egy részében is ellenszenvet ébresztettek. Voltak közöttük, akik gyávának, kétszínűnek és jellemtelennek kiáltották ki s leszámolással is megfenyegették,³¹⁹ noha szíve szerint nyíltan segítette volna őket. (Felesége, az ugyancsak moldvai, „fanarióta” családból származó, rendkívül népszerű Elena Rosetti például gyűjtést szervezett a fejedelemségekbeli előkelő hölgyek körében a lengyel emigránsok megsegítésére.³²⁰) Cuzának az orosz diplomáciát megnyugtató hivatott nyilatkozatai a francia

Nemzetfogalom. 278. o. (296. jegyzet.) A Cuza–Place viszony elhidegüléséhez, majd fokozatos elmérgesedéséhez esetleg az is hozzájárulhatott, hogy a francia konzul magyar barátsága közismert volt. Így amikor fölmerült egy Pesten létesítendő francia konzulátus sajnálatosan korán elejtett terve, a legtöbben Victor Placera gondoltak. Kossuth azonban ezt ellenezte, azt írván, hogy „Place méltán bírja bizalmunkat, s én még sem szeretném, hogy Pestre ő nevezessék ki; mert akkor Jassyból el kellene mennie; s ez reánk nézve kipótólatatlan csapás volna.” Kossuth–Nemeskéri Kiss Miklósnak, London, 1861. ápr. 17., közölte *Kun-Böhm* 245. o. A Place–Cuza viszonyhoz l. még *Slăvescu, Victor: Domnitorul Cuza și Victor Place. București, 1942. különösen a 7., 35., 41–45., 51., 63., 103–107., 116–117. o.*

³¹¹ *Duzinchevici* 39., 49. o. *Emerit: Les complots polonais et hongrois en Roumenie en 1863–1864. Revue Historique du Sud-est européen*, nr. 7-9. 1935. 234. o.

³¹² *Duzinchevici* 54–55., 62–63., 65., 70–71. o.

³¹³ *Kovács: A Kossuth-emigráció. 247. o. A szervezkedésre és a lengyelek magatartására l. H. Treter galaci lengyel ügynök jelentését, Treter–Iordannak, a lengyel forradalmi kormány új konstantinápolyi ügyvivőjének, kelt. és helymegjelölés nélkül, Czartoryski Múzeum 5713. II. [Agence Oriental] 137–139. fol., ill. J. Woronicz–Breanski tábornoknak, Tulcea, 1862. jún. 26. uo. 173–174. fol.*

³¹⁴ *Boicu* 252. o.; *Duzinchevici* 48. o.

³¹⁵ *Boicu* 251., 255., 257. o.; *Kovács: A Kossuth-emigráció. 246–247. o.;* vö. *Duzinchevici* 61–62., 78. o.

³¹⁶ *Kovács: A Kossuth-emigráció. 247–248. o.; Boicu* 255–257. o.; *Duzinchevici* 27–48. o.; *Emerit: Les complots polonais et hongrois. 229–233. o.; Bobango* 136–141. o. Vö. Sadyk–L. Bystronowskinak, Isztambul, 1863. júl. 23. Czartoryski Múzeum 5556. 683–684. fol.

³¹⁷ *Emerit: Les complots polonais et hongrois. 234. o.*

³¹⁸ Uo. 237. o.; vö. Seherthoss jelentéseivel OL R 295. 9. d. 22. t.; *Bossy* 122–125. o.

³¹⁹ Vö. *Duzinchevici* 35., 37., 63. (3. láb.) 64–65., 68., 70., 72., 95. o. A görög kezelésű kolostorok szekularizációjának kárvalottjai, a görög szerzetesek is tervbe vették meggyilkoltatását, sztambuli megbízottjával Costache Negrivel együtt, l. *Rădulescu-Valasoglu, I.: Alexandru Ioan Cuza și politica europeană. București, 1974. 115. o.*

³²⁰ *Duzinchevici* 13., 47–48. o., vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 10. OL R 295. 9. d. 22. t., közölte *Borsi-Kálmán: Klapka, Cuza. 169–174. o.,* ill. magyarul *Borsi-Kálmán: Klapka, Cuza és A. S. 819 [822]–827. o.*

külgyminisztérium gyanakvását is maguk után vonták, s hamar rásütötték, hogy (francia titkárával együtt) az orosz kormány fizetett ügynöke.³²¹ Ugyanakkor az 1864-es erdélyi és besszarábiai osztrák–orosz hadmozdulatok arra vallanak, hogy Ausztria és Oroszország legszívesebben elfoglalta volna országát,³²² Törökország pedig csapatokat vont össze Ruméliában,³²³ s a Cuzának címzett egyik francia fegyverszállítmányt elkobozta.³²⁴ Helyzetét az sem könnyítette, hogy folyton szorongania kellett: hazai ellenfelei kikkel s mikor szövetkeznek elmozdítására.³²⁵ Frigyesyt is azért utasította ki a fejedelemségekből, mert tudomására jutott, hogy Garibaldi és Mazzini magyar megbízottja nemcsak az orosz konzullal tartott fenn kapcsolatokat,³²⁶ Grigore Sturdza (Mihail Sturdza török szolgálatba lépett fia: „Muhlis pasa”) moldvai nagybojárral szövetkezett³²⁷ és C. A. Rosettivel konspirált,³²⁸ hanem a lengyelek egyetértésével trónfosztására³²⁹ (más források szerint életére³³⁰) tört, s papírjai közül egy olyan tervezet is napvilágra került, mely szerint a

³²¹ *Duzinchevici* 55., 72–73. o.

³²² *Duzinchevici* 39., 49. o.; vö. *Emerit*: Les complots polonais et hongrois. 236. o. és Gradowicz–L. Czartoryskinak, Bukarest, 1864. márc. 2. Czartoryski Múzeum 5744. 251–252. fol.

³²³ *Emerit*: 225–226. o.; V. ö. *Duzinchevici* 57., 59., 77. o.; *Boicu* 251., 257–258. o.; *Brătianu* 135. o.; *Bossy* 331., 337., 339., 343–344. o.; *Xenopol* 12–13. o.; *Berindei*: Epoca Unirii. 199. o.; Bordeanu–Baligot-nak, Pera, (1864.) jan. 10–22. B. A. R. 5744., Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest, 1864. máj. 16. (távirat) B. A. R. 5750. 86.; Cerruti–ismeretlennek, 1864. ápr. 12. (távirat: osztrák csapatösszevonás Brassó környékén) OL R 295. 3. d. 8. t. Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest. 1864. júl. 7. uo.; Sadyk–L. Bystronowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. és szept. 27. Czartoryski Múzeum 5556. 820–822., ill. 897–898. fol. L. még E. Lamy–gr. Randon marsall francia hadügyminiszterne, Bukarest, 1864. keltezetlen, de minden bizonnyal májusban készített jelentését (a dokumentumon a No 32 és a No 40 egyaránt szerepel) Archives Historique du Ministère de la Guerre, Párizs, 1623. (Eszerint Brassó környékén mintegy 30.000 főnyi csapatot állomásozott.) Az orosz-osztrák tervekhez l. még *Sturdza, Mihail Dimitri*: La Russie et la désunion des principautés roumaines, 1864–1866. *Cahiers du monde russe et soviétique*, Vol. XII. Nr. 3. 253. o.

³²⁴ Bordeanu (C. Negri titkára)–Baligot-nak, Pera, 1864. ápr. 15. (távirat) B. A. R. 5749. Bordeanu egyébként (akárcsak főnöke, C. Negri, l. *H. Nestorescu-Bălcești* 450. o.) maga is aktív szabadkőműves volt, 1860. ápr. 24-én kérte felvételét a konstantinápolyi Étoile du Bosphore páholyba, 1874 októberében pedig annak venerábilisa volt, l. Bibliothèque Nationale (Párizs), Département des Manuscrits, F m2 865. Vö. *Emerit* 225. o. és *Duzinchevici* 58–60. o.

³²⁵ *Bossy* 123., 339. o., (és 2.sz. lábjegyzet) Vö. Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest. 1864. ápr. 8. B. A. R. 5750. 61. Ennek előkészületeiről, ill. a dél-oroszországi csapatmozdulatokról, valamint a Duna-torkolathoz vezényelt angol őrhajók mozgásáról Kogălniceanul egy Tocarski nevű Ismailban élő informátora rendszeresen tájékoztatta, jelentéseit l. B. C. S. Colecția Kogălniceanu, Pac. XI. Dos. 23.

³²⁶ Vö. *Duzinchevici* 79., 92. o.

³²⁷ *Duzinchevici* 85., 92. o.; *Emerit* 236. o.; *Brătianu* 135. o.; *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 225. o.; l. még Bánffy–Klapkának, Brăila, 1863. dec. 3. OL R 295. 6. d. 22. t. Frigyesyt egyébként nemcsak a román elhárítás feje, Baligot figyelte, hanem Kogălniceanu is. Egyik embere szeptemberben jelentette, hogy a magyar emigráns sem augusztus 27-én, sem később nem volt Galacban „a legenergikusabb intézkedéseket foganasították minden száműzött ellen általában”, l. G. Reșcanu–Kogălniceanunak, Galac, 1864. szept. 27. B. C. S. Colecția Kogălniceanu, XCVI/16.

³²⁸ *Duzinchevici* 92. o.; *Boicu* 251.o.; *Brătianu* 136. o.; *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 255. o.

³²⁹ *Brătianu* 136. o., *Duzinchevici* 86. o. Vö. *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 255. o.; *Lukács*: A magyar garibaldisták 204. o.

³³⁰ Pálóczy–ismeretlennek, (Kubinyi?), Turin, 1864. nov. 3. OL R 295. 11. t. Pálóczy szerint Kupa és Zsurmay árulták be Cuzánál, *Duzinchevici* 93. o. Vö. *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 43. o. és Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. Buda meglehetősen kétes romániai szerepléséről, ill. többé-kevésbé valószínűsíthető informátori tevékenységéről l. még *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 396. o. és *dr. Bajzik László*: Az „Asbóth-féle” konfidens lista és más abszolutizmuskori besúgók. *Magyar Nemzet*, 1979. nov. 28. 9. o. Buda korabeli megítéléséhez l. még *Tanárky Gy.* Naplói. OL R 195/2. 14. k. 52. (1866. ápr. 7-i bejegyzés) és Tanárky Dunyovhoz intézett (Turin, 1864.

fejedelemségek elfoglalása esetén Moldva a lengyelek, Havasalföld pedig a magyarok felvonulási területe lenne.³³¹

Míndez azzal a fejleménnyel is kapcsolatban állt, hogy 1864 tavaszán a lengyel fölkelés utolsó óráit élte, Ausztria kihirdette a rendkívüli állapotot Galiciában, s a francia diplomáciát ért 1863 végi súlyos kudarc után (a francia politika európai konferencia összehívását szorgalmazta a lengyel kérdésben, de a javaslatot 1863 novemberében minden érdekelt állam elutasította) III. Napóleon még erkölcsi támogatását is megvonta a lengyelektől. Emiatt Cuza is kénytelen volt erélyesebben föllépni ellenük.³³² Ennyi bonyodalom között Cuza inkább egy köztáncoshoz hasonlított mint politikushoz, aki kétségbeesetten egyensúlyoz rúdjaival, s közben még mosolyognia is kell, hogy leplezze, mennyire retteg a bukástól.³³³

Cuzának és a fiatal román államnak mégsem esett bántódása. Az államcsíny bejelentése – mint a román diplomácia szinte minden akciója – megint nagyon jól volt időzítve.³³⁴ Poroszország és Ausztria Schleswig-Holstein-problémájával volt elfoglalva, s a bécsi udvarnak még az olasz diplomácia tevékenységére és a magyarországi eseményekre is figyelnie kellett. Bár a lengyel szabadságharc 1864 februárjában nagy vereséget szenvedett, mégsem fojtották el még teljesen. Ráadásul a lengyelországi fejlemények aláásták az orosz–francia egyetértést is, s Franciaországnak is kötvete volt a keze a mexikói expedíció miatt. Így a fejedelemségek ügye nagyhatalmi szempontból végül is másodlagosnak minősült.³³⁵ Sőt Cuzának a fejedelemségekbeli görög monostorok vagyonának államosítása körüli diplomáciai viszályok elsimítása érdekében 1864 májusában összeült konstantinápolyi nemzetközi konferencián³³⁶ némi huzavona után, 1864. június 19-én, Moustier francia nagykövet hathatós támogatásával sikerült elismertetnie államcsínye (és következményei: alkotmánymódosítás, agrár- és választójogi törvény) tényét.³³⁷ S miután hódoló látogatást tett a szultánnál, aki

ápr. 20-i) levelét: OL R 24. 2. cs. A Budára vonatkozó adatok természetesen további megerősítésre szorulnak! *M. Ionescu* olasz levéltári források alapján pl. sokkal pozitívabb képet fest tevékenységéről (*Ionescu* 546. o.)

³³¹ *Boicu* 251. o.; *Duzinchevici* 91. o. Vö. a 237. jegyzettel! (E. Rózycki–Klapkának, 1864. ápr. 14!) és Sadyk–L. Bystronowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. Czartoryski Múzeum 5556. 820–822. fol.

³³² Vö. *Duzinchevici* 74., 77. o., l. még a 313. jegyzetet!

³³³ Cuza helyzetének megítéléséhez l. még *Lukács*: A magyar garibaldisták. 203–205. o. és Sadyk pasának a 279. jegyzetben közölt 1863. júl. 23-i, ill. a 323. jegyzetben található 1864. júl. 6-i leveleit, valamint E. Lamynak a 296. jegyzetben hivatkozott bukaresti jelentéseit.

³³⁴ *Boicu* 238. o. (Arra, hogy az „időzítés” kifejezés mennyire helytálló, lásd a román fejedelem egy Moustier márkinak, a konstantinápolyi francia követnek címzett levelét 1863. dec. 15-i keltezéssel (!), rajta Baligot írásával: „Projet préparé pour le coup d’État non effectué en Décembre 1863.” *Bossy* 307–309 o. és uo. 307. o. (és l. lábjegyzet). Erről persze a francia diplomácia is tudott. Tillos bukaresti francia. konzul kérdésére, hogy lépjen-e föl az államcsíny gondolata ellen, azt a választ kapja, hogy „maradjon nyugton” („qu’il se tienne tranquille”), l. a francia külügyminisztérium rejtjelzett táviratát Moustier márki konstantinápolyi francia követnek, Párizs, 1863. dec. 17. Archives des relations extérieures (Párizs), Correspondance politique, Turquie, 360. k.

³³⁵ *Xenopol* 13. Vö. *Diószegi*: Klasszikus diplomácia. 195–202. o. és *Uő.*: A hatalmi politika. 124–130. o. *Renouvin, Pierre*: Histoires des relations internationales. Tome cinquième. Le XIXe siècle. Première partie. De 1855 à 1871. Paris, 1954. 357, 361–364. o.

³³⁶ *Duzinchevici* 59. o.; *Bossy* 355. o.; Beust et Bismarck 1865–1868 par le prince *Lubormirski*. Paris, 1893. 113–114. o. Seherthoss–Klapkának, Konstantinápoly, 1864. jún. 26., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 151–152. o., ill. magyarul *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza és A. S. 794–796. o.

³³⁷ *Xenopol* uo. 15–16. o.; *Bossy* 355. o.; Az ezt tartalmazó jegyzőkönyv („Conférence du 28 juin 1864”) egy hiteles másolatát l. B. C. S. Colectia Kogălniceanu, Pac. XVI/30.

elhalmozta kegyének jeleivel,³³⁸ Klapka, az olasz diplomaták és a lengyel emigráció várakozásával szöges ellentétben, a román uralkodó pozíciói 1864 nyarára nemhogy gyöngültek volna, amire terveiket részben építették, hanem rendkívüli mértékben – ráadásul kívül-belül egyaránt – megerősödtek.³³⁹

Gróf Arthur Seherthoss ebben a politikai helyzetben kezdett hozzá bukaresti missziójához.

Fölmerül a kérdés, hogy a korábban megkötött, de az erőviszonyok megváltozása (főként a francia álláspont módosulása) miatt nehezen betartható, bizonytalan érvényű szerződések, majd Türr István 1863. májusi kudarca után miért esett Klapka választása épp Arthur Seherthossra. Először is: a magyar emigráció már 1859–61-ben is szívesen vette igénybe idegenek szolgálatait: a lengyel Strelecky, a lengyel származású, de magát franciának valló Zglinicky, a francia Olivier de Lalande Klapka megbízottaiként tevékenykedtek Iaşiban és Bukarestben.³⁴⁰ Az eredetileg tárgyalási alapnak és nem a nyilvánosságnak szánt Duna-konföderációs tervezet szövegét pedig Marco Antonio Canini velencei olasz emigránsnak kellett (volna) – mint láttuk – 1862-es balkáni missziója során felhasználnia. Ugyanígy 1864-ben a lengyel és a magyar emigráció havasalföldi és moldvai szervezkedését a szintén lengyel származású Zsurmay (Surmacky)³⁴¹ Lipót tartozott összehangolni.³⁴² Másodszor: Seherthoss 1864-ig nem igen vett részt az emigráció politikai akcióiban, leszámítva persze Bismarck és Napóleon mellett tett kezdeményezéseit, ezért Klapka joggal számíthatott rá, hogy az osztrák szervek³⁴³ illetve bukaresti ügynökeik kevésbé ismerik barátját. Harmadszor: genfi, nizzai és párizsi tartózkodása során Seherthoss több, gyakran itt időző, befolyásos román politikussal is jó kapcsolatokat építet ki; Ion Bălăceanuval³⁴⁴ és főként Dimitrie Kreţulescuval³⁴⁵ kimondottan baráti viszonyba került, akárcsak megbízója, Klapka.

³³⁸ *Xenopol* 15. o.; *Rădulescu-Valasoglu* 158., 161. o. Vö. *Seton-Watson* 347. o. és Sadyk–L. Bystrznowskinak, Konstantinápoly, 1864. jún. 22. Czartoryski Múzeum 5556.

³³⁹ Az államcsíny utáni román politikai helyzetről plasztikus képet rajzol E. Lamy 1864. jún. 30-i jelentése, E. Lamy–gr. Randonnak, Bukarest, 1864. jún. 18/30. Archives du Ministère de la Guerre, Párizs, 1623. Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. OL R 295. 9. d. 22. t.

³⁴⁰ Zglinicki Edmund „lengyel eredetű, de francia kapitány”, később ezredes. 1863-ban hunyt el. Neve Zgliniczki és Zglenczky Ödön formában is szerepel. 1854-ben Szemerét gyakran meglátogatta, l. *Szemere*: Naplóm. 291. o., valamint *Klapka* 398. o. és *Arany László* 73. o. Lengyelül nem tudott, keleti küldetése során az Alphonse Levais nevet használta: *Kossuth*: Irataim III. k. 59. o. Vö. *Koltay-Kastner* 145., 156., 163., 224–227. o. Egy Duchinski nevű belgrádi lengyel emigráns keltezetlen ám valószínűleg közvetlenül a szabadságharc leverése utáni időkből származó belgrádi feljegyzése szerint Zglinicki egy francia nyelvű munkát ír a legutóbbi magyarországi eseményekről: Czartoryski Múzeum 5669. 1399. fol. Streleczykról (Strelecki) l. *Bona*: Tábornokok és törzstisztek. 298. o.

³⁴¹ *Bona*: Tábornokok és törzstisztek. 394. o.

³⁴² L. Instruktion für den Obersten Kupa und Zsurmay (Klapka utasításai 1864. május 25-én) OL R 295. 11. cs. és az R 295. 3. d. 8. t. „Kupának” kezdetű iratát (IV. Zsurmay missziója. „Összeköttetés a lengyelekkel...”)

³⁴³ Ebben tévedett: az OL F 263. „Visszaállított főkörmányszék, elnöki iratok” 1861. 3107. sz. főljegyzése így szól: „Rendőrmisztérium elrendeli, hogy a magyar forradalomba[n] részt vett porosz alattvaló Sher Thosz Artur Grófnak mint a Cs-i. Kormány veszélyes ellenségének a birodalombai bejöveteletét kéri megakadályoztatni.” Az adatért Miskolczi Ambrusnak tartozom köszönettel.

³⁴⁴ L. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. és júl. 8. OL R 295. 9. d. 22. t., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 159–160. o., ill. magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 797–806. o.

³⁴⁵ Uo. és D. Kreţulescu–Seherthossnak, Bukarest, 1860. júl. 1. OL R 295. 8. d. 22. t.

Negyedszer: Seherthoss saját névre szóló francia útlevelel rendelkezett,³⁴⁶ s ez kellő garanciának tetszhetett az akkoriban elsősorban a napóleoni politikához igazodó Cuza és környezete szemében.

Ráadásul Seherthoss jól ismerte Moustier márkit, Franciaország konstantinápolyi követét, aki az 1850-es években Berlinben teljesített szolgálatot,³⁴⁷ ahol Seherthoss is többször megfordult.³⁴⁸ Szükség esetén persze igénybe vehette porosz kapcsolatait is, amit nem habozott megtenni.³⁴⁹ Végül, de nem utolsósorban: a tábornok bízott barátja képességeiben.³⁵⁰

Seherthoss küldetésének célja az volt, hogy általa Klapka elnyerje Cuza hozzájárulását a Éber-féle angol fegyverszállítási akcióhoz, s végleg megegyezzen az 1859-ben a fejedelemségekbe juttatott 20 000 fegyver sorsáról. Ennek a fele a megállapodások értelmében a magyar emigránsokat illette, s külön egyezmény, az úgynevezett Bălăceanu-konvenció³⁵¹ intézkedett későbbi felhasználhatóságuk feltételeiről. Cuza pedig vállalta, hogy megőrzi, s amikor a „körülmények megengedik”³⁵² a magyar emigráció rendelkezésére bocsátja őket. (Ezt a hajlandóságát Place is megerősítette egy Klapkához írott, 1863. októberi levelében. A dolognak csupán az a bökkenője, hogy ekkor már felmentették konzuli tisztéből.³⁵³) Klapka ezt a pillanatot tartotta elérkezettnek, és végleg dülőre akarta vinni a dolgot.³⁵⁴ Úgy képzelte: Seherthost előreküldi a román fővárosba azzal a feladattal, hogy közvetlen közelről figyelje meg a román politikai színtér mozgásait, s amennyiben módja nyílik rá, készítse elő a talajt a román fejedelemmel való személyes tárgyalásaihoz.³⁵⁵ Miután ez

³⁴⁶ Ezt Teleki László és Jérôme Napoléon közbenjárására kapta meg, s 1853–1864 között évenként meg kellett újítania. *Seherr Thosz: Emlékezések*. II. 406. o.

³⁴⁷ *Seherr Thosz: Emlékezések*. III. 36., 42. o.

³⁴⁸ Uo. 36.o.

³⁴⁹ Seherthoss–Klapkának, Konstantinápoly, 1864. jún. 26. uo.

³⁵⁰ Vö. Klapka–Cerrutinak (a szárd külügyminisztérium akkori államtitkára), levélfogalmazvány, kelt. nélkül (valószínűleg 1864. jún. 13. vagy 15.) OL R 295. 8. és Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2., levélmásolat OL R 295. 10.

³⁵¹ *Kossuth: Irataim*. III. k. 69–70.;o. *Ács* 52–53. o., újabban: *Borsi-Kálmán: Nemzetfogalom*. 205–206. o. Az egyezmény egyik eredeti (Bălăceanu kézírásával készült) példánya, egy másolattal együtt, megtalálható a Klapka-hagyatékban: OL R 295. 8. tétel. Eredetiben közölte *Iványi* 262–263. o.

³⁵² Cuza–Klapkának, Párizs, 1864. jún. 15. (levélmásolat Seherthoss írásával) OL R 295. 8. t. Ezt a hajlandóságot Place francia konzul is megerősíti egy Klapkának írott 1863. októberi keltezésű levélben. (*Kossuth Lajos Iratai*. V. k. 411–412. o.)

³⁵³ Egészen pontosan: 1863. márc. 23-án I. Alecsandri, Cuza párizsi megbízottja jelenti, hogy Place-t Drinápolyba helyezték, utóda Tissot lett. *Bossy, R.V.: Agenția diplomatică*. 16. o. 4. jegyzet. Vö. *Emerit* 188. o. Egy nemrégiben előkerült levél szerint az 1860-as évek végén Calcuttában szolgált mint főkonzul, részt vett Ninive romjainak feltárásában, erről a császár parancsára könyvet készült kiadni. Ezért, hogy a kiadás előkészületeit irányíthassa és idős szüleit támogathassa, testvére – Ch. Ph. Place marseillei püspök – azzal a kéréssel fordult feletteseihez, hogy Antwerpenbe helyezték, I. Ch. Ph. Place levelét (Párizs), 1869. máj. 10. Archives Nationales (Párizs), 45 AP 2.

³⁵⁴ Vö. Klapka–Cerrutinak, helymegjelölés és keltezés nélkül (fogalmazvány), OL R 295. 8.; Klapka–Cuzának, Párizs, 1864. jún. 15. OL R 295. 8.; Klapka–Artomnak (fogalmazvány), OL 295. 11. A fegyverek tulajdonjoga körüli korábbi huza-vonára I. *Kossuth: Irataim*. II. k. 520–521., 531.o. és *Kossuth Lajos Iratai*. V. k. 409–412. o. Vö. *Brătianu* 122. o.

³⁵⁵ Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept.2. (másolat) OL R 295. 10.

megtörténik, július 15-én maga is utána indul.³⁵⁶ (Ez egybevág a Garibaldit „puhító” 1864. május 23-i levelében³⁵⁷ olvasható elképzeléssel, miszerint a harcot „augusztus hónap előtt” nem kezdhetik el.)

Seherthoss úticélját leplezendő, egyszersmind hogy személyét a román vezető körök számára vonzóvá tegyék (ismerve gazdasági nehézségeiket), Klapka barátja mint a Crédit Mobilier de France (más forrás szerint: Crédit foncier de France) megbízottja érkezett, hogy előnyös „államkölcsönről” tárgyaljon a román kormánnyal, s volt egy ipari természetű megbízatása is.³⁵⁸

Seherthoss útjának időzítése érdekében Klapka az illetékes olasz diplomata, Cerruti külügyi államtitkár figyelmét arra is fölhívta, hogy ne késleltessék tovább a hatezer angol fegyvert szállító két hadihajónak a Duna torkolatvidékéhez való érkezését. Arról is gondoskodott, hogy az olasz hadügyminiszter „egészségügyi szabadságot” engedélyezzen Telkessy ezredesnek, aki a fegyverszállítmány átvételével s az erdélyi határhoz való szállításának felügyeletével volt megbízva.³⁵⁹

Az akció sikerének biztosítására Klapka részletes instrukciókkal látta el megbízottját. Ezek lényegesebb pontjai a következők:

– Nagy politikai fontosságú feladatát gondosan álcázza, s bukaresti tartózkodása során senkit se avasson be útjának igazi céljába.

– Konstantinápolyon átutaztában lehetőség szerint tudjon meg mindent a román fejedelem tárgyalásainak eredményéről, terveiről és szándékairól. Ezért vegye föl a kapcsolatot annak itteni képviselőjével, Costache Negrivel.

– Galacban a helyi olasz konzulon kívül lépjen érintkezésbe Kupával és Zsurmayval, de szigorúan ügyeljen a konspiratív szabályok betartására, s jelentéseiben is csak a leglényegesebbre szorítkozzék.

– Miután Galacon tájékozódott, utazzon Bukarestbe, találkozzék Strambio olasz konzullal, és semmit se tegyen, míg ki nem ismeri magát.

A fentieknél is lényegesebb Klapka utasításainak 9., 10. és 11. pontja, amelyek értelmében Seherthossnak közölnie kellett az olasz konzullal, hogy Klapka álláspontja szerint jelen pillanatban Magyarországon kell cselekedni, s számítanak a szerb határőrök és a horvátok segítségére is. Cuza fejedelemtől függ tehát, hogy meggyorsítja-e vagy

³⁵⁶ Klapka–Cerrutinak, helymegjelölés és keltezés nélkül (valószínűleg 1864. jún. 13. vagy 15., fogalmazvány), OL R 295. 8. és egy táviratának szövegével („J’espere pouvoir le 15 [Juillet] pour Galatz”) OL R 295. 3. d. 8. t. Vö. *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 301. o. és Sadyk–L. Bystrzonowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. (l. 323. jegyzet), melyből szintén az derül ki, hogy az olaszok, a magyarok és a lengyelek július végén akarják megtámadni Ausztriát. Klapka ekkori felfokozott aktivitásáról Tanárky így ír egyik levelében: „Klapka csakugyan itt volt ‘s itt késett 5-6 napig. Megint valami eszmével jött, a mi roppant vérmessé tette őt ‘s egész környezetét – ti. egy pár pillanatra szokás szerint –, s mert elmenetele előtti napon így szólla hozzám: »Rosz [sic!] kedvvel távozom.« A ki hitét nem akarja veszteni, ne nézze »jobbajainkat.«” Tanárky–Dunyov Istvánnak, Turin, 1864. jún. 12. OL R 24. 2. cs. Vö. Tanárky–Dunyov Istvánnak, Turin, 1864. júl. 2. uo.

³⁵⁷ Klapka–Garibaldinak, Turin, 1864. máj. 23. (levélmásolat), OL R 295. 7. d. 22. t.

³⁵⁸ Vö. Seherthoss–Klapkának, Buk., 1864. júl. 7., *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 41. o.; Klapka–egy olasz miniszternek, Genf, 1864. szept. 2. Instruktion für den Gfen A. S. seine Mission in den Fürstentümer betreffend. 13. Juny 1864. OL R 295. 8., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 144–145. o., ill. magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 785–788. o.

³⁵⁹ Klapka–Cerrutinak, helymegjelölés és keltezés nélkül (fogalmazvány), OL R 295. 8.

megnehezíti a harc kitörését. A küldöttnek nyíltan meg kellett mondania az olasz konzulnak, hogy nem állhatnak meg félúton és mindenre el vannak szánva. A fejedelemnek magának kell döntenie, hogy „velünk vagy ellenünk lesz-e”. Klapka a fenyegetéstől sem riadt vissza, mert megbizottjának azt is Strambio tudtára kellett adnia, hogy ez utóbbi esetben Cuzát a dunai országok ellenségének fogják tekinteni, s minden erejükkel arra fognak törekedni, hogy uralmát megdöntsék.

Az „erdélyi kérdést” illetően Seherthossnak nem volt szabad részletekben bocsátkoznia, azt a biztosítékot kellett nyújtania, hogy „azt a kérdést, hogy [Erdély] közigazgatási szempontból Magyarországgal egyesülve vagy különválva legyen-e, a lakosság maga, vagy Franciaország, Olaszország és Anglia mint döntőbírák döntsék el.”³⁶⁰

Eddig tehát a zsaroláson, a fenyegetésen kívül nincs semmi új Klapka utasításaiban. Mi több, a nagyhatalmak jószolgálati tevékenységét, sőt akár döntőbírói tisztség igénybe vevő gondolat is megtalálható Kossuth Duna-konföderációs tervezetében, az alábbi megfogalmazásban: „Oly kényes kérdések megoldására, melyekre nézve a népek megegyezni nem tudnának a barátságos hatalmak közvetítését vagy ítéletét is ki lehetne kérni.”³⁶¹

A 11. pont viszont már vitán felül visszalépés a Kossuth által javasolt, árnyalt és részletesen kifejtett demokratikus társadalomrendezkedési elvekhez képest, mert így hangzik: „...Ami a Magyarországon élő románokat illeti, arról az utolsó pesti országgyűlés már feloszlata előtt döntött. Teljes egyenjogúság, teljes szabadság és egyenlőség az egyének és nemzetiségek között egész Magyarországon. Ez az egyetlen alap, amire a jövőbeni államépítményünket felhúzzhatjuk, nem szabad ugyanis már a születéskor az összeomlás alapját magában hordania...”

Ezek szerint Klapka magáévá tette az Eötvös-féle nemzetiségi bizottság (Deák és Andrássy egyetértésével kidolgozott) alapelveit, és elhatárolta magát Kossuth koncepciózusabb s demokratikusabb elképzeléseitől.³⁶²

A következő nyolc pont azokat az egyéneket sorolja föl, akiktől valamilyen segítségre számíthat, illetve támogatásukat meg kell szereznie. A fejedelem francia titkárán, Arthur Baligot de Beyne-n és Cuza legkedveltebb politikusának, Nicolae Krețulescu bátyján, Dimitrien kívül (aki Klapka régi barátja³⁶³ s korábban a fejedelem segédtisztje volt, további magyarázatot adva a tábornok romániai népszerűségére és Cuza bizalmára), Klapka a moldvai miniszterelnökként a magyar emigránsokat védelmébe vevő Mihail Kogălniceanu személyét is megjelölte.³⁶⁴ Ezt a tényt a magunk

³⁶⁰ Instruktion für den Gfen A. S. uo. Szövegének átirásához és értelmezéséhez Miskolczy Ambrus nyújtott segítséget, amit ezúton is köszönök.

³⁶¹ Szövegét legutóbb közölte (s az értelmezést segítő zárójeles kiegészítésekkel ellátta) *Szabad*: Kossuth politikai pályája. 184–187. o. Legújabbban l. *Borsi-Kálmán* 210–213. o.

³⁶² Vö. Magyarország története 1848–1890. I. k. (Szerk. *Kaus László*.) Budapest, 1979. 690–691. o. (*Szabad György* szövege); Kossuth–Vukovits Szávának, S. Francesco D’Albaro, 1862. febr. 15. OL R 295. 1. cs. 1. t.

³⁶³ Vö. Klapka–Jerôme Napóleonnak, Genf, 1859. febr. 26. OL R 295. 11. cs. Klapka „favorizálásra” l. még *Bossy* 57., 364–365. o., ill. Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest, 1865. jan. (jún.?) 4. B. A. R. 5751.; *Irina Rădulescu-Valasoglu* 167. o. Klapka román pozícióit tovább erősítette, hogy D. Krețulescu a vele szívélyes viszonyban levő Ion Bălăceanu sógora volt, l. *Bălăceanu*: Souvenirs. I. k. 72. föl.

³⁶⁴ L. Instruktion für den Gfen A. S. Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. OL R 295. 9. d. 22. t.

részéről annak a közvetett bizonyítékának tekintjük, hogy bár a moldvai politikus nevét a magyar emigránsok által hátrahagyott iratok ritkábban említik, tisztában voltak segítő szándékával és számítottak támogatására.

Az utolsó, a 20. pont megint igen fontos, mert arra inti Seherthosst, hogy „Cuzanak semmiképpen sem szabad megtudnia, hogy nekünk más eszközök is a rendelkezésünkre állanak”. Amennyiben beleegyezik Klapka kérésébe, a grófnak azonnal hírt kell adnia, hogy a fegyverszállítmány útnak indítása érdekében megtehesse a szükséges intézkedéseket, s a felügyeletével megbízott tisztet, Telkessy ezredest, július 1-jén Bukarestbe küldhesse. S hogy instrukcióinak még nagyobb nyomatókat adjon, utóiratként egy ütemtervvel is ellátta Seherthosst, melyet a tárgyalások folyamán a „lehető legszigorúbban” be kell tartatnia. Így hangzik:

I. fázis: Arra a kérésre vonatkozik, hogy a fejedelem támogassa a magyar emigránsokat, ezért kilátásba helyezendő Magyarország hálája, Olaszország és Franciaország elismerése. Itt bármiféle fenyegetéstől tartózkodnia kell...

II. fázis: Annak megértetése, hogy amennyiben Cuza cserbenhagyja a magyar emigránsokat, s adott szavához hűtlen lesz, akkor ez minden bizonnyal tönkreteszi Olaszországhoz fűződő kapcsolatait, és nagyon valószínűen megrontja viszonyát Franciaországgal is...

III. fázis: A komolyabb fenyegetésen alapul, nevezetesen: a fejedelem vonakodása esetén Klapka arra kényszerülne követeléseinek érvényre juttatása céljából, hogy politikai barátait s hazáját fölvilágosítsa s bizonyítékokkal a nyilvánosság elé lépjen...

IV. fázis: A nyílt szakításással fenyegetés, amely esetben a magyar emigránsok Cuzát Magyarország legveszélyesebb s legártalmasabb ellenségének kellene hogy tekintsék...³⁶⁵

Tehát megint a nyomásgyakorlás, a zsarolás, a fenyegetés alkalmazása.

Ezenkívül Klapka 1864. június 15-i keltezéssel hosszú levelet³⁶⁶ írt a fejedelemnek – ezt Seherthosznak személyesen kellett (volna) átadnia –, melyben emlékeztette korábbi találkozóikra, a Bălăceanu-konvencióba is belefoglalt kötelezettségére (hogy tudniillik a fegyverek fele a magyaroké) s ama 1861. január 9-i ünnepélyes ígéretére, miszerint a magyar emigránsok adott esetben az 1859-es fegyverküldemény „jelentős részére számíthatnak”. Klapka úgy vélekedett, hogy mindez most vált időszerűvé, mert ez hosszú ideig az utolsó alkalom „Magyarország, Erdély és Horvátország számára, hogy közös igájukat lerázzák”. De arra is, hogy a többi dunai ország elhárítsa a környező autokratikus hatalmak általi „elnyelés” veszélyét. A Duna menti helyzet kulcsa Cuza kezében van. Neki kell döntenie ama „óriási érdekek felett, melyek kockán forognak”. Választania kell: vagy megőríz a szomszédságában egy „ellenséges és fenyegető kormányt”, vagy hozzájárul a „hálás szomszédok” létrehozásához, akik közös jövőjük garanciájaként testvéri szövetségre lépnek Romániával.

Mivel – Klapka megítélése szerint – a magyarországi passzív rezisztencia „az ország teljes morális és anyagi rombadöntésének veszélye nélkül nem folytatható,

³⁶⁵ L. Instruktion für den Gfen A. S. Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. OL R 295. 9. d. 22. t.

³⁶⁶ Klapka–Cuzának, Párizs, 1864. jún. 15. (levélmásolat Seherthoss írásával), OL R 295. 8., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 147–149. o., ill. magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 788–792. o.

Magyarországnak nem marad más választása, mint vagy a nyílt küzdelem vagy a kiegyezés a bécsi Dinasztiával”. Ha Cuza nem nyújt segédkezet ahhoz, hogy Magyarország sikeresen megindítsa a fegyveres harcot, nem marad más hátra, mint hogy az ország kibéküljön Ausztriával. Ez esetben azonban – minthogy megszűnne az Ausztria elleni olasz–magyar stratégiai érdekközösség – Velence olasz felszabadítása is elmaradna, s „diplomáciai tranzakciókra” kerülne sor, s mindennek szerencsétlen következményei egyformán sújtanak mind a román, mind a magyar nemzetet. Végül egészen ünnepélyessé válnak Klapka sorai: „Kegyeskedjék Öfelsége a történelem ítéletére gondolni, mely csalhatatlanul megnyilatkozna az ellen, aki visszautasítva a Gondviselés által számára kijelölt szép szerepet s ama alkalmat, hogy örökre dicsőségessé tegye nevét és készakarva e két bátor nép szabadságára és jövőjére nézve ilyen szomorú eredményt idézne elő.”³⁶⁷ Klapka azonban reméli, hogy erre nem kerül sor, s a fejedelem teljesíti ígéretét, s jóakaratóan fogadja az ő személyes képviselőjét.³⁶⁸

Klapka helyzetelemzése több ponton is érintkezik Kossuth két évvel korábbi megítélésével.³⁶⁹ Nem esik azonban benne szó sem társadalomberendezkedési elvekről sem ígéretekről, s bár „üzenete” mélyen igaz, érzékelteti, hogy mindezek a rohanó események sodrában egyre inkább háttérbe szorultak.

Seherthoss e levél (s az instrukciók) birtokában, a saját nevére szóló francia útlevelel,³⁷⁰ a szükséges rejtjelkulcsokkal,³⁷¹ valamint pénzzel ellátva,³⁷² június végén indult útnak Marseille-ből.³⁷³ Öt nappal Cuza elutazása után, 1864. június 25-én érkezett Konstantinápolyba,³⁷⁴ s már másnap megírta első jelentését megbízójának. Rögtön kellemetlen hírt kellett vele közölnie: Cuza útja – nem utolsósorban Moustier francia követ hatékony segítségével³⁷⁵ – teljes sikerrel járt, helyzete megszilárdult.³⁷⁶ Az

³⁶⁷ Eredetileg: „e két vitéz nemzet” – Klapka sk. javítása.

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ „Ha van két nemzet, mely inkább mint más akármely, arra van hivatva hogy egymással a legszorosabb barátságban éljen, bizonyosan a Magyar ‘s a Rouman az... semmi sem bizonyosabb mint hogy Roumania nem lehet szabaddá, ha a szomszédjában a Magyar Kor(ona) területén a szabadság csakugyan elnyomatnék” I. Kossuth–Vukovits Szávának, S. Francesco d’Albaro Genua mellett, 1862. febr. 15. OL R 216. 1. cs. 1. t.

³⁷⁰ Vö. Baligot–I. Alecsandrinak, Cotroceni, 1864. aug. 16. B. A. R. 5749. 395–396. fol.

³⁷¹ L. „Chiffres pour Cte A. S.” OL R 295. 9. d. 22. t., közölte *Borsi-Kálmán*: Klapka, Cuza. 149–150. o., ill. magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 792–793. o.

³⁷² 10.000 frank útiköltséget kapott Klapkától, elismervényének kelte: Genf, 1864. jún. 6. OL R 295. 9. d. 22. t. Vö. *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 45 o.; Horváth Mihály szerint 25.000-ról volt szó, I. Horváth M.–Vukovits Szávának, Genf, 1865. jan. 21. OL R 216. 1. cs. 1. t.

³⁷³ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 42. o.

³⁷⁴ Seherthoss–Klapkának, Konstantinápoly, 1864. jún. 26.; vö. *I. Rădulescu-Valasoglu* 161. o.

³⁷⁵ Cuza és miniszterelnöke 1863 decemberében államosította a fejedelemségek területén lévő görög monostorokat, mely nagy diplomáciai vihart váltott ki, de egyszersmind komoly nézeteltéréseket eredményezett a „garantáló hatalmak” között, csakúgy mint Cuzának az agrárreform keresztülvitele érdekében végrehajtott 1864. máj. 2-i államsínyének megítélése. Az ezekkel kapcsolatos diplomáciai viszályok elsimitása céljából 1864 májusában nemzetközi konferenciát hívtak össze, ahol Cuzának is meg kellett jelennie de – főként a francia diplomácia segítségével – sikerült elfogadtatnia intézkedéseit. (A görög kolostorok kérdéséről l. bővebben *Xenopol*: *Istoria românilor*. XIII. k. 3. kiad. 176–248. o. A román uralkodó konstantinápolyi utazásáról *Uő.*: uo. XIV. k. 15–19. és *I. Rădulescu-Valasoglu* 158–163. o. Vö. *Bossy* 355–357. o.)

³⁷⁶ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. OL R 295. 9. d. 22. t. Vö. *I. Rădulescu-Valasoglu* 161. o. L. még Sadyk–L. Bystrznowskinak, Konstantinápoly, 1864. jún. 22. Czartoryski Múzeum 5556.

ügynöknek még inkább megerősödött ez a meggyőződése, amikor július 2-án megérkezett Bukarestbe, s fölvette a kapcsolatot Strambio olasz főkonzullal. Tőle azt az értesülést szerezte, hogy Cuza „abszolút úr módjára kormányoz a fejedelemségekben”, s még az ellenzék véleménye szerint sincs olyan politikai csoportosulás az országban, mely megkísérelhetné hatalmát megdönteni.³⁷⁷ Ráadásul kiderült: Seherthoss nem is érkezhett volna rosszabb lélektani pillanatban, hiszen alig egy héttel előbb, június 24-én tartóztatták le a Mazzini és Garibaldi megbízásából már 1863 óta a Fejedelemségekben tevékenykedő Frigyesy Gusztávot.³⁷⁸ Elkobzott iratai arra utaltak, hogy adott esetben merénylettől sem riadt volna vissza annak érdekében, hogy Cuzát egy Ausztria ellenes fellépésre kényszerítse.³⁷⁹ Rossz vért szült az is, hogy a románságról állítólag megvetéssel nyilatkozott.³⁸⁰ Mindez érthetően nagy felzúdulást váltott ki a román kormánykörökben, és Seherthoss helyzetét rendkívül kényessé tette. Klapka instrukcióit és a Cuzának szóló levél tartalmát ismerve, világossá vált előtte, hogy nem kezdhet hozzá feladatához azonnal. Ezért, nem hallgatva el ama véleményét, hogy a tábornok illúziókban ringatta magát a szervezkedés esélyeiről, újabb utasításokat kért tőle.³⁸¹ Klapka, miután konzultált Isacco Artommal, a piemonti külügyminisztérium kabinetfőnökével és Strambio olasz konzullal,³⁸² felszólította, hogy maradjon a román fővárosban, s mihelyt a magyarellenes hangulat kissé lecsillapodik, kezdjen szigorúan pénzügyi jellegű tárgyalásokat az „államkölcsön” tárgyában,³⁸³ s óvakodjék minden politikai véleménynyilvánítástól. (Egy levélfogalmazvány³⁸⁴ szerint azonban a tábornok

³⁷⁷ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7.; vö. Strambio–Klapkának, Bukarest 1864. júl. 8. OL R 295. 9. d. 22. t. Egyébként a gróf nagyon jó benyomást tett az olasz konzulra („Volt alkalmam már, hogy értékeljem barátja és honfitársa erényeit, és meg vagyok győződve róla, hogy sok jót tehet itt majd. Nagyon kíváncsatos lenne, hogy minél tovább itt maradjon.”) Ezt megerősítik Artom sorai is: Artom–Klapkának, Torino, 1864. júl. 17. OL R 295. 9. d. 22. t.

³⁷⁸ Frigyesy romániai tevékenységére l. *Duzinchevici* 30, 83–93., 95.; *Kovács*: A Kossuth-emigráció. 19., 82., 143., 152., 155–157, 221, 242, 251., 254–255.; *Lukács*: Garibaldi a szabadságért. 203–205. és *Uő.*: Magyar politikai emigráció. 278–279. L. még a 327. és a 330. jegyzetet is! A letartóztatás hírére Strambio olasz konzul heves szemrehányással illette és haragjában Ausztria és Olaszország zsandárjának nevezte a román miniszterelnököt. Kogălniceanu Cuza nevében adott, tehát a „kamarilla” véleményét tükröző válasza: „Cuza fejedelem egy olyan állam biztonságát mint az Egyesült Fejedelemségek nem kompromittálhatja a forradalmárok kénye-kedve szerint – Erdély kérdésében ő [Cuza] sohasem lesz a Magyarokkal, hanem Ausztriával.” (L. Sadyk–Bystrznowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. Czartoryski Múzeum 5556. 820–822. fol.). Ha azonban felidézünk Gradowicz 1864. márc. 9.-i jelentését (l. a 304. jegyzetet!), miszerint Kogălniceanu nyilatkozatai nem annyira saját, mint Cuza és környezete véleményét tükrözték, akkor gyanítható, hogy Kogălniceanu és Cuza között 1864-ben éppúgy nem volt teljes nézetazonosság a magyar ügyben, mint 1860–61-ben! Az erre vonatkozó perdöntő dokumentumok – Seherthoss idevágó jelentései – viszont sajnos még nem kerültek elő, így véleményünk egyenlőre inkább feltételezés, mint bizonyosság.

³⁷⁹ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. Vö. *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 43. o.

³⁸⁰ Uo.

³⁸¹ Táviratának kelte: 1864. júl. 3. L. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7. Egy levélfogalmazvány szerint (Klapka–Artomnak, keltezés nélkül, OL R 295. 11.) a tábornok azonban csak a Cuzának szóló első „bevezető levél” ejtését kérte emberétől, s új, semleges hangú levelet küldött az olasz konzulátus révén. Másolatát l. OL R 295. 11.

³⁸² Vö. Strambio–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 8. és Artom–Klapkának, Turin, 1864. júl. 17. Mindkettő: OL R 295. 9. d. 22. t.

³⁸³ *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. 44. o. Vö. Artom–Klapkának, Turin, 1864. júl. 17. OL R 295. 9. d. 22. t.

³⁸⁴ Klapka–Artomnak, levélmásolat, keltezés és helymegjelölés nélkül, OL R 295. 11. cs. A román fejedelemnek szóló második levél másolat uo.

csak a Cuzának szóló első, „bevezető” levél megsemmisítését kérte emberétől, s új semleges hangú levelet küldött neki az olasz konzulátus útján.)

Seherthoss föl is vette a kapcsolatot a román miniszterelnökkel, Kogălniceanuval,³⁸⁵ aki „nagyon jól fogadta”, de hogy milyen eredményre jutott vele, nem tudjuk. Klapkához írt 1864. július 8. és augusztus 8. közötti jelentései ugyanis eddig még nem ismeretesek. Ennek ellenére a rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük rekonstruálni Kogălniceanu szerepét s egyáltalán: nézeteit.

Kogălniceanunak a magyar ügy iránti rokonszenve minden vitán felül áll, nyilatkozatai – Cuzáéival ellentétben – kritikus helyzetekben sem voltak ellenségesek, történészi fölkészültsége és államférfiúi nagysága pedig különösen érdekessé és értékessé teszik megnyilatkozásait. Annál is inkább, mert a magyar ügyben tanúsított magatartása – a román diplomáciai és politikai vezetés ismételt kényszerhelyzete, a szinte elviselhetetlen orosz–osztrák fenyegetések ellenére – minden jel szerint 1864-ben is különbözött Cuzaétól, még ha belügyminiszterként maga is kénytelen volt fellépni a magyar emigránsok ellen. De, akárcsak 1860–61-ben, a barátságtalan, adminisztratív lépéseket Cuza rendelte el, és Kogălniceanu politikai megnyilvánulásai mögött is Cuza és környezete nyomását kell sejtenuk. Cuza 1864. július eleji ingerült nyilatkozatát³⁸⁶ – mely kiélezett politikai helyzetben, Frigyesy letartóztatásának hírére és elkobzott, a román államérdekeket sértő iratai ismeretében született – Kogălniceanu csupán tolmácsolta, ám az nem tőle számozott.³⁸⁷ Ez a tény szinte szimbolikusan megint csak jelzi, hogy a folyamatos nagyhatalmi presszióban testet öltő (kül)politikai létbizonytalanság közepette a román vezetés kényes és kínos döntései indoklására egyre sűrűbben nyúlt az erdélyi problematika érvrendszeréhez. Azaz – bizonyos mértékben a fejedelemségekbeli román társadalomfejlődés integrációs tendenciájából következően is (gondoljunk csak Brătianuék nyomására!) – egyre erősödtek a feltételei annak, hogy a havasalföldi „pszeudo-polgári” fejlődés viszonylag nagyobb dinamikájára is támaszkodó korabeli román politikai kultúra öröklött „bizantinus” beidegződései az erdélyi román nemzeti ideológia sérelmi-kompenzatív elemeivel egyre jobban összefonódjanak. A „politikacsinálás” eszköztára így nem egyszerűen egy újabb összetevővel bővült, hanem bármikor sikerrel érvényesíthető s igen hatékony érzelmi fedezettel (attitűddel) is gazdagodott. Ezáltal viszont egyre csökkent az esélye és lehetősége a moldvai nemesi-

³⁸⁵ Vö. *Seherr Thosz*: Emlékezések. III. uo.

³⁸⁶ Vö. Sadyk–L. Bystrznowskinak, Konstantinápoly, 1864. júl. 6. Czartoryski Múzeum 5556. 820–822. fol.

³⁸⁷ L. Gradowicz jelentését L.Czartoryskinak, Bukarest, 1864. márc. 9. uo. 5744. Szó szerint: „Kogălniceanu úr csupán Cuza fejedelem és környezete nyomásának következtében használta ezt a hangnemet” (vagy: „intézte hozzá ezeket a szavakat”), ti. azt nyilatkozta, hogy „végülis eleget kell tenni – [a lengyel emigránsok szervezkedésével kapcsolatban] – Oroszország jogos reklamációinak”. Véleményünk szerint ez legalább annyira jellemzi Ausztriával szembeni magatartását, hiszen mind történészi, mind magánemberi tapasztalatai rosszabbak voltak az osztrákok vonatkozásában mint az oroszokat illetően. (Vö. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. I. fej. 266–267. jegyzeteivel!). Sőt, elméletileg még az sem zárható ki teljesen, hogy az a tény, hogy 1864. júl. 19-én megválíik a belügyminiszteri poszttól, valamiképpen összefügg a lengyel és a magyar emigránsok szervezkedésével; talán éppen azzal, hogy Cuza nem volt megelégedve a figyeltetésük és ellenőrzésük terén kifejtett buzgalmával. Lemondásának (vagy menesztésének) dátuma mindenesetre egyértelműen igazolja, hogy állításainak megfelelően nem lehetett része a Seherthosst ért augusztus közepi inzultusban! (Vö. *Zub, Al.*: Mihail Kogălniceanu. Bibliografie. București, 1971. LII. o.

rendi gyökerű és jellegű „különvélemény” (valamint nemzetstratégia), illetve mérséklő szerep érvényesíthetőségének.

Kogălniceanu különben Berzenczeynek és Vidats Józsefnek – 1860 decemberében az osztrák hatóságok ellen – nyújtott támogatását maga is oly sokszor hangsúlyozta, hogy ez egykori magyar partnereiben is gyanút keltett. Koós Ferenc bukaresti református lelkész például, bár nem vonta kétségbe Kogălniceanu vendégszeretetét, meglehetősen rosszhiszeműen azt írja, hogy „drága ára lett volna annak, ha viszonzni kellett volna azt. Egy országot [Erdélyt] egy útlevéért!”³⁸⁸ Ezt a véleményét lényegét tekintve Jancsó Benedek, a századforduló neves magyar történész szakértője is átvette.³⁸⁹ Bonyolítja a képet, hogy Kogălniceanu – a monarchiabeli románság sorsa miatti aggodalmában – 1867 márciusában az ellenzék padsoraiból éles hangú interpellációban³⁹⁰ ítélte el a pár nappal korábban lemondott kabinet elnökét, az Andrássy-kormány megalakulását elsőként üdvözlő Ion Ghicát, kimutatva, hogy a kiegyezés mennyiben fenyegeti az erdélyi románság létérdekeit. Viszont kevés hangsúly esett eddig arra, hogy Kogălniceanu szinte sohasem támadta a „magyarokat” általában és en bloc, hanem – megtéve az árnyalt és oly kívánatos distinkciót – csak a kiegyezés utáni magyar nemzetiségi politikát. Mint ahogy 1867 előtt is a magyarországi és erdélyi románsággal szembeni majdani méltányos magatartás reményében vette védelmébe őket.

A magyarsággal kapcsolatos nézeteinek legjelentősebb összefoglalójában³⁹¹ pedig van néhány olyan kijelentése,³⁹² mellyel sem a magyar, sem a román historiográfia nem tudott eddig mit kezdeni. Ellenben már Jancsó Benedek s legutóbb Dan Berindei is joggal figyelmeztetett³⁹³ arra, hogy Kogălniceanu 1886. február 11-i nevezetes interpellációja ismét az ellenzék oldaláról hangzott el, az akkori Brătianu-kormány

³⁸⁸ *Koós Ferenc*: Életem és emlékeim, 1828–1890. II. k. Brassó, 1890. 389. o. Kogălniceanu pl. 1868. dec. 11-én a román parlamentben ezt mondta magyar kapcsolatairól: „Brătianu néhány magyar nevet említett, kikkel ezelőtt viszonyban voltam s kik közül nálunk többen vendégszeretetet találtak 1848-tól 66-ig. Szerencsés vagyok többeket ismerni közülük. Tényleg bizonyítottam... hogy nem vagyok ellensége a magyaroknak. 1860-ban mint moldvai miniszterelnök ezreknek adtam a magyarok közül menhelyet és Ausztria követelésének dacára többeket mentettem meg a bitófától közülük. Nem kívánják tehát tőlem magyar szomszédaink, hogy én ugyanazon vérből származott kárpátoköntúli véreim iránt kevesebb rokonszenvvel viselkedjek, mint voltam 1860-ban a magyarok iránt” (viharos taps). A Hon romániai tudósítójának (R. L.) fordítása, I. *A Hon*, 1868. dec. 19., szombat (esti kiadás). Személyével, belügyminiszterrel való kineveztetése alkalmából (ti. „Ghyka Demeter új minisztériumába”) a magyar sajtó is foglalkozik, I. pl. *Reményi Károly*: Kogălniceanu minisztersége 1863-65-ben. *Századunk*, 1868. dec. 12. és a köv. szám.

³⁸⁹ Bár többször is meghajtja az elismerés zászlaját a román politikus képességei és érdemei előtt, szemére veti, hogy „ferde világításba helyezett tények alapján követeléseket... és vádakat” formuláz, illetve „az alkudozások történetéből miként vél jogot formálni az iránt, hogy szavát felemelhesse a magyarországi románok érdekében”. *Jancsó* 230., ill. 317. o. L. *Uő.*: A román irredentista mozgalmak története. Budapest, 1920. 103. o.

³⁹⁰ *Kogălniceanu, M.*: Opere. IV. (II) k. București, 1977. 291–294. o. Eredeti címe: Interpelare în legatură cu telegrama de felicitare trimisă de Ion Ghica, pe cînd era președintele al Consiliului de Miniștri, contelui Andrássy, primul ministru al Ungariei.

³⁹¹ *Kogălniceanu*: Interpelețiunea privitoare la expulsarea românilor de peste Carpați, adresată guvernului. București, 1886. Ezt a nyomtatott brosúrát Dan Berindei és Leonid Boicu egy 1967-ben kiadott szöveggyűjteményükben (*Kogălniceanu*: Texte social – politice alese. București, 1967. 356–368. o.) jelentős szövegcsontkítással közölték újra, s így az időközben könyvritkasággá vált füzet beszerzése és a kihagyott szövegrészek lemásolása meglehetősen körülményesnek bizonyult. Az ehhez nyújtott segítségért Zirkuli Péternek tartozom köszönettel.

³⁹² Uo. 4. o.

³⁹³ *Jancsó*: Mozgalmak 102–103. o.; *Berindei* 241. o.

megbuktatásának eltökélt szándékával, s erre a kései elemzőnek mindenképpen tekintettel kell lennie! Ám 1886-os szavai: „Azért támogattam őket [ti. a magyarokat] uraim, hogy elérjem: Erdély maradjon olyannak amilyenek az Isten teremtette... soknyelvű (poligott) országnak, olyan országnak, mely összekötő kapocs legyen a magyar és a román nemzet között...”³⁹⁴, teljes összhangban állnak Kállay Benjamin (Béni), belgrádi osztrák–magyar konzul 1868. július 8-i feljegyzésével. Az akkor magánemberként Pestre, Bécsbe és Párizsba igyekvő Kogălniceanut Radu Ionescu, a román konzul mutatta be a magyar ügyvivőnek, s a román politikus partnere értésére adta, hogy „ők Erdély számára külön országgyűlés óhajtanának.”³⁹⁵

S itt úgy gondoljuk érdemes még egy utolsó rövid kitérőt tenni, mert bár igaz, hogy erre az interpellációra éles belpolitikai szituációban s nyilvánvalóan a hivatalban lévő minisztérium hatalmi pozíciói megingatása céljából került sor, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy nem egy egyszerű szenátortól, vagy sanda szándékú rutinpolitikustól, hanem a XIX. század román történelmének Bălcescu mellett talán legnagyobb formátumú, mindenesetre egyik legtehetségesebb államférfiától származik. Aki, ráadásul – ritka kivételként – alapos történelmi előképzettséggel és távlatos történelmi érzékkel is rendelkezett. Így válnak igazán súlyossá a magyarsághoz fűződő kapcsolatait megvilágító, Erdély államjogi helyzetéről kialakított véleményét valamint történelmi hitvallását egyaránt tükröző vallomások szavai: „...Sohasem lázítottam; sohasem szítottam viszályt Románok és Magyarok között; sohasem avatkoztam e két nemzet belső perpatvaraiba, amelyeknek, közös érdekükben, a legjobb egyetértésben kellene élniük egymás mellett. És továbbmegyek, kijelentvén hogy sem közvetlenül sem közvetve, nem tartoztam és nem tartozom a román irredentizmushoz, mert nem ismerem el hazámnak, Romániának azt a jogot, hogy Erdély uralmát (birtoklását) követelje, amiképpen Magyarországnak sem ismerem el fikarcnyi jogot sem Romániára. *Én csak történészként tartozom a Dako-romanizmushoz, és nem politikusként...*”³⁹⁶ (Az én kiemelésem: B-K. B.)

S hogy mi következik mindebből? Semmiképpen sem az, hogy ő maga román hazafiként nem kívánta, ne szerette volna az általa is minden bizonnyal modern, polgári, európai típusú, demokratikus társadalomrendezkedésű, szabadelvű államként elgondolt Dako-Románia (Nagy-Románia) megvalósulását, amely végső soron nem egyéb, mint a Kossuth(ék) megálmodta „demokratikus mintaállam”, a történelmi Nagy-Magyarország román változata. Ám történészként, s mi több: történelmi ismereteit gyakorló politikusként kamatoztató államférfiként megsejthette, legalábbis fölvilanthatott benne, hogy sem nem célszerű, sem nem kívánatos, ha ezt egyszerű, adminisztratív intézkedéssel, netán hódítás, foglalás³⁹⁷ útján azonnal és nem lassan, fokozatosan, belső reformok, a fejedelemségekbeli román társadalom elengedhetetlen

³⁹⁴ Kogălniceanu: Interpelețiunea. 16. o. (Ezt a passzust, némileg más fordításban idézi Jancsó: Szabadságharcunk. 235–236. o. is.)

³⁹⁵ OL P 344. 31. k. 67. fol.

³⁹⁶ Kogălniceanu: Interpelețiunea. 4. o.

³⁹⁷ Kogălniceanu: „Nem akarjuk elvenni Erdélyt, ez meg sem fordult a fejünkben... De ki gondol arra, hogy elragadja önöktől Erdélyt?... Ám kormányozzák jól, hallgattassák el [román testvéreink] jajkiáltásait, amelyek áthallatszanak a Kárpátokon és nem hagynak nyugodni bennünket...”uo. 23. o.

modernizációja, demokratizálása után tárgyalások, egyezkedések útján érik el; s Erdély hovatarozásának érzelmileg mindkét felet mélyen érintő problémáját függőben hagyják. Nem azt jelenti, hogy a román nemzeti törekvések maximumáról, a mindkét nemzet tudatában lassanként „tündérkertté” stilizált s már-már mitológikus dimenziókba emelkedett országrészről valóban lemondtak volna. Ezt egy ember, legyen bármekkora hatalom birtokosa is, amúgy sem tehette volna meg. De az a Kogălniceanu képviselte, s politikai megnyilvánulásaiból, illetve beszédeiből korábban is kihüvelyezhető – s 1886-ban tételesen is kifejtett – (román) minimum találkozik a magyar reformkor, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc egyik legjelentősebb és az 1849–1867-es magyar politikai emigráció vitathatatlanul legnagyobb súlyú személyisége, Kossuth által részben hosszasan érlelt politikai elképzelésből s taktikai megfontolásokból egyaránt megengedhetőnek tartott 1862-es (magyar) maximummal, azzal, hogy „Erdély lakói általános szavazattal fognák eldönthetni, vajjon hazájuk egy legyen-e Magyarországgal, vagy legyen politikailag egyesülve Magyarországgal, közigazgatásilag pedig különválva attól vagy végre csak szövetségben legyen Magyarországgal és a többi szövetséges állammal mint maga is autonóm állam teljes egyenlőségi alapon?” Vagyis a kérdést szintén függőben hagyva Kossuthék beérték egyelőre annyival, hogy „Erdély és Magyarország között personális unió létezzék a közös fő személyében”³⁹⁸; hiszen „nem a szoros jog, hanem az expedientia szempontjából kell azt megítélni, ‘s ha csak a célról, a függetlenségről nem akarunk lemondani, a szerves jogon túl is áldoznunk kell...”³⁹⁹ Annál is inkább mert bár a kontinuitás elméletét Kossuth sem tekintette történelmileg megalapozottnak, már két és fél évvel később, 1864. szeptemberében megérezte a román nemzeti törekvések mögött tornyosuló igazi erőket, s fölremlt benne, hogy „ezzel

³⁹⁸ *Kossuth Lajos* Iratai. VI. k. 9. o. Erdély különállásának gondolata (ill. Kossuthék részéről történt elfogadása) az 1859. márc. 29-i első Klapka–Cuzza megállapodás ún. „B-egyezmény” részében így szerepel: „6. A háború befejezése után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozza ezen tartománynak Magyarországgal való adminisztratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló adminisztratív helyzetébe visszalépjen, ez nem ellentétnek” *Kossuth: Irataim*. I. k. 371. o. A Magyar Nemzeti Igazgatóság által „Couza fejedelemhez intézett (1860. szept. 15-i keltezésű, Teleki által fogalmazott „levélben” ez a Kossuth kívánságára később törölt gondolat eredetileg az alábbi formában szerepelt: „...nous déclarons, sous la réserve expresse de l’intégrité du territoire de la Couronne Hongroise et de ses droit sur la Transylvanie, que pour ce qui concerne l’organisation future de la Transylvanie, et notamment la question de savoir, si cette organisation doit avoir lieu sur la base de l’union administrative avec la Hongrie, ou bien sur celle d’une administration politique et judiciaire séparée, ou même d’une assemblée provinciale particulière nous voulons rester fidèle à ce principe fondamental de la liberté, en vertu duquel la décision d’une pareille question n’appartient et qu’à la totalité du peuple. Partant nous donnons notre assentiment à ce que la question de l’organisation administrative future de la Transylvanie soit considérée comme dépendante de la volonté du peuple Transylvain tout entier, manifestée par le suffrage universel direct...” L. a „M. N. Igazgatóság Couzanak” OL R 90. I. 3380., másolat, Klapka írása, Teleki sk. javításaival, 13–14. fől. A törölt gondolatok egy részét Teleki ekképpen ültette át magyarra: (fenntartva) „a magyar korona jogait Erdély fölött s Magyarhon területi épségét, valamint a legislatív kapcsolatot is Erdély és Magyarország között, Erdély közigazgatásának alakja, valamint az is vajjon Erdély azon kívül, hogy a magyar országgyűlés képviselőket küldene, bírjon-e még tartományi diétával is? – az erdélyi összes népség akaratától tételesen függővé.” L. Teleki–Kossuthnak, helymegjelölés nélkül, 1860. nov. 26., töredékesen közli *Kossuth: Irataim*. III. k. 168. o. A memorandumot idézi és részben publikálja *Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei*. V. k. 41. és köv. o., l. még *Kossuth: Irataim*. I. k. 453. o. Vö. *L’Etoile d’Orient*, 1868. okt. 13/25. és *Federațiunea*, 1868. okt. 17/29. (152. sz.) Kossuth 1860. novemberében (legalábbis az akkori eseményekre visszatekintve) az alábbiakban indokolja miért törölte ezt a passzust a Cuzának megküldött emlékiratból, egyszersmind rávilágítva arra is, hogy a magyar politikai közvélemény hangulatának ismeretében mekkora erőfeszítésbe került azon (a magyar részről maximumnak tekintett) engedmény – „az Unionnak kérdésbe tétele” – elfogadása.

³⁹⁹ Kossuth–Vukovits Szávanak, S. Francesco d’Albaro, 1862. febr. 15. OL R 216. 1. cs. 1. t.

meglehet hogy komolyan harcolni kell a magyarnak e vad igény fejében is...”,⁴⁰⁰ s ez az áldatlan testvérharc „a nagy cél”, „a jó egyetértés(t) magyarok és románok közt” – ami Kossuthnak is „leghőbb vágya” volt⁴⁰¹ – lehetetlenné teszi vagy a nagyon távoli jövőbe utalja. Éppen ennek elkerülése végett szögezte le félreérthetetlenül Kogălniceanu méltán nevezetes beszédének egy másik helyén: „Erdélynek soknyelvű országnak kell maradnia, mindegyik nemzetiségnek meg kell őriznie személyiségét (egyéniségét) és jogait, hogy a tökéletes egyenlőségben fejlődjék a magyarokkal. *E feltétel nélkül nem lehet béke közöttünk; még egyszer ismétlem, hogy Erdélynek összekötő kapocsá kell válnia Románok és Magyarok között...*”⁴⁰² (Az én kiemelésem: B-K. B.)

De emez elvont történelmi okfejtés (és pozitív utópia) után térjünk vissza Klapka, a realpolitikus 1864-es célkitűzéseire és ügynöke sokkal prózaibb tevékenységéhez.

Seherthoss és Cuza találkozójára – Kogălniceanu közvetítésével – 1864. augusztus 10-én délután került sor.⁴⁰³ Cuza, vendége megrökönyödésére, minden bevezetés nélkül a tárgyra tért. Kapcsolatot látott a gróf jelenléte és Klapka esetleges tervei között, sőt, még azt sem titkolta, hogy Klapka, a Frigyesy-féle és a lengyel szervezkedés között is összefüggést sejt, amit ő a lengyelek és a magyarok iránt érzett rokonszenve ellenére sem engedhet meg, hiszen neki feladatai vannak, és nem tűrheti, hogy játszanak vele. Seherthoss válaszában egyrészt tagadta, hogy politikai megbízatása lenne, kétségbevonta a Frigyesy-ügy súlyát, és tiltakozott ama feltevés ellen, hogy ez utóbbi és Klapka között

⁴⁰⁰ Kossuth szavait Tanárky 1864. szept. 13-án jegyezte fel, l. *Tanárky Gyula* Naplói. OL R 195. 1.cs. 1–3. t. 15. k. 138–139. fol. Bővebben idézi és interpretálja: *Borsi-Kálmán: Kihívás és eretnokség... Limes (Nemzetpolitikai Szemle)*, 1989. 1. sz. 205–206. o.

⁴⁰¹ *Kossuth Lajos* Iratai. VI. k. 9–10. o.

⁴⁰² *Kogălniceanu: Interpelațiunea*. 28. o. Nem kevésbé izgalmas Kogălniceanu legnagyobb hazai ellenlábásának Ion Brătianunak a beszéddel kapcsolatos első reakciója sem, most ebből idézünk: „Reggel kérleltem Kogălniceanút, ne tegye meg interpellációját, remélve hogy felvilágosításaim következményeként lemond róla... amikor megláttam Kogălniceanu urat, hogy a szónoki emelvénnyre lép, egy nagy halom könyvvel és irattal honnan tudhattam volna mire ítélem az idetartózkodó hozakodik elő önknek, hogy én is igyekezzek másféle idézeteket hozni, amelyekkel cáfolhatom Kogălniceanu úr érveit?” S véleménye szerint „csupán hozzám nem intézett kérdést, én csupán kellék voltam az ő interpellációjában”... Majd a következő szónokinak szánt kérdést teszi fel ellenfelének: „Kogălniceanu Úr, hogy lehet az hogy egy olyan intelligens, egy olyan tapasztalt ember, egy olyan ember akinek nem lehet félróni hogy nem ért a történelemhez, mint maga, ne tudná, hogy a történelmet nem a szónoki emelvénnyel csinálják?” S most következik az a szövegrész, amely – közvetve – ismét a Kossuth és Kogălniceanu közötti párbeszéd lehetőségére, a látens nézetazonosságra látszik utalni (jóllehet, Kossuthot tévesen a kiegyezés hívének beállítva, a román politikus polemikus hangot üt meg!); kifejezve egyszersmind egy szokatlanul sikeres realpolitikus (Ion Brătianu) és egy a maga korában nem egyszer doktrinér fantasztának minősülő, sikertelen emigráns vezető habitusának különbségeit – egyszersmind a román és a magyar történelemfejlődés utóbbi száz esztendejének fejleményeire is érdekes fényt vetve: „Őnre [Kogălniceanura] kivált Kossuth egyik írása hatott [a jelek szerint vagy a kutahyai alkotmányterv valamelyik változatáról, vagy a Teleki-Kossuth-Klapka-féle memorandumról van szó]. Valóban, Kossuth nagy egyéniség, s ami nagyon gyakran megesik az egyéniségekkel, azt hiszi hogy minden körülötte forog, hogy ő a fő tényező minaadabban, ami egy társadalomban történik. Én csodálom Kossuth szónoki tehetségét... Nagy ember volt, nagyon nagy érdemeket szerzett, csak éppen államférfi nem volt.” (Az én kiemelésem: B-K. B.) – erről azonban sem a történelem, sem a történetírás nem mondta ki az utolsó szót... L. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1886. febr. 18. (44. sz. 658!) Kogălniceanu nézeteihez nagyon hasonló véleményt nyilvánított Kossuth előtt Alessandro Mocioni (Mocsonyi Sándor), aki Turinban meglátogatta a volt kormányzót, s így elképzelhető, hogy 1868–69-es pesti látogatásai idején egyeztettek álláspontjukat. Tény mindenesetre, hogy Kogălniceanu felolvassa, illetve közli Mocioni Kossuthnak mondott szavait is (s így esetleg azok hatottak őrá) és a találkozót 1879-re datálja (l. *Interpelațiunea*. 39. és a köv. o. Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 692–693. o.)

⁴⁰³ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 10., vö. *Seherr Thosz: Emlékezések*. III. 44. o.

valamiféle kapcsolat volna. Majd kifejtette azt a véleményét, hogy ha Klapkának kezdeményezési szándéka lenne, közvetlenül Cuzával venné föl a kapcsolatot. Vele egyetértésben cselekedne, mert meg van győződve róla, hogy Romániának és Cuza trónjának éppoly szüksége van Magyarországra újjászületésére, mint a magyaroknak a román fejedelem segítségére. Arról is meg van győződve Klapka – tolmácsolta Seherthoss –, hogy egy független Romániának nincs helye a térképen, ha szomszédságában nincs egy szabad és szövetséges Magyarország. Ezért számít a tábornok Cuza esetleges segítségére.

Cuza nem vonta kétségbe sem a Fejedelemségeket állandóan fenyegető veszélyt, sem azt az előnyt, amelyet egy szabad Magyarország szomszédsága jelentene számára, de kijelentette, hogy semmit sem kell, s ők nem is tudnának siettetni. Kérte az ügynököt, ismételje el ezt a tábornoknak (egy pillanatig sem hitte tehát, hogy a gróf nem Klapka megbízottja), de – tette hozzá – semmiféle olyan fegyveres erő nem áll rendelkezésére, amelyre számíthatna. Magyarországnak, Romániának és Olaszországnak föl kell készülnie, még hozzá jól. Ezért fokozza fegyvervásárlásait. Öt-hat éven belül már egészen más segítséget jelenthetne. Országára iránti feladatai is arra intik, hogy semmit se kockáztasson, nehogy szerencsétlenségnek tegye ki azt.

Cuza helyzetelemzése eddig igen emlékeztet Kossuthéra (harckészültség, várakozás, kockázatkerülés⁴⁰⁴), s komoly reményekre is jogosítana, ha nem így folytatná: „...Ha megengedném, hogy a fejedelemségek zavargások gócpontjává váljanak mindenki számára, aki akár Ausztriát, akár Oroszországot meg akarná támadni, a garantáló hatalmak – melyek élére én Franciaországot helyezem – lennének az elsők, melyek megrónának érte, talán sorsára is hagynák Romániát. Ha Franciaország jelenleg ilyen nyilvánvaló módon támogat bennünket, ez azért van, mert érdekében áll, minthogy a politikában semmit sem tesznek semmiért. Franciaország tehát szolgálatokat vár tőlünk, s én ezért készülődöm erre. Akár ma is hadba indulnék, ha Franciaország ezt kívánja, de mindaddig, míg csak *Olaszország a Magyarok* [kívánják], addig *én semmit sem fogok tenni* amíg nem érzem elég *erősnek* magam, hogy saját erőmre számíthassak.” (Seherthoss kiemelései.)

Majd, többször is hangsúlyozva ugyan, hogy minden tisztelete Klapkáé, és nagyon rokonszenvesnek találja őt is s az ügyet is, melyet képvisel – ismét partnere értésére adta: van alapja arra, hogy összekösse a tábornok 1859, 1860–1861-es, Türr 1863-as kísérleteit s a lengyel és magyar emigránsok 1863–64-es mozgolódásait. Mégpedig főleg azon oknál fogva, hogy igen kevésbé vannak tekintettel az ő kényes helyzetére. Holott neki akarva-akaratlanul figyelembe kell vennie Ausztria és Oroszország igényeit és Törökország érzékenységét, hacsak nem akar ujjat húzni velük. Ezért, sajnálattal bár, de néhány lengyel és magyar emigránst ki kellett utasítania az országból. De bármikor visszajöhetnek, különösen, ha Klapkától ajánlólevelet hoznak vagy francia útlevéllel rendelkeznek. Végül a román uralkodó kifejezte azt a reményét, hogy Klapka, amennyiben meg akar vele egyezni, minden esetben egyenesen hozzá fordul majd javaslataival.

Seherthoss már Cuza szavainak lejegyzése közben sem tagadhatta meg elismerését a fejedelem okfejtésének belső logikájától s racionalitásától. Ami pedig Cuzáról alkotott

⁴⁰⁴ Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 558. o.; *Kossuth Lajos Iratai*. V. k. 483. o. (Helfy jegyzete) és VI. k. 35. o., valamint *Tanárky Gyula* Naplói. OL R 195/2. 14. k. 35–37. fol.

véleményét illeti, ez egyike a román uralkodóról valaha készült leghitelesebb jellemrajzoknak, egyszersmind az évszázadok óta három nagyhatalom között lavírozó román egyensúlypolitika legtömörebb jellemzésének: „Couza, az a Couza, akit Ön 1859-ben és 1861-ben megismert, nyilvánvalóan nem ugyanaz az ember többé. *Megváltozott*, talán megnőtt a *helyzettel együtt*, mely szintén nem azonos a négy évvel ezelőttivel. Abban az időben, amikor ő éppen csak egyesítette a két fejedelemséget, melyekből akkor hiányzott az összetartó erő (cohesion), trónra lépését valószínűleg nagyon rövid életűnek tekintette. Ma mindez megváltozott: Moldva-Oláhország igazi állammá vált, egy kis hatalommá, melyet Franciaország kitaróan és nyíltan támogat. Couza ma tudatában van fontosságának, s megvan a becsvágya is. Büszke e Franciaországgal való »morális szövetségére«, s kirajzolódni látja a horizonton azokat az előnyöket, melyekhez annak révén szükségképpen jutnia kell. Emiatt változott meg *az ember a helyzettel egyidejűleg*.” (Seherthoss kiemelései.)

Majd miután kifejti, hogy a fejedelmet az elterjedt vélekedések ellenére „erős embernek”, tisztán látó politikusnak tartja, „aki tudja, mit akar, s azt jól akarja”, Seherthoss rátér Cuza politikájának elemzésére, előrebojtva, hogy azt „jól meghatározottnak” (mármint célra törőnek és koncepciózusnak), a fejedelem cselekedeteit pedig kijelentéseivel összhangban állónak tartja:

„Fölszerve annak összeegyeztethetlenségét, ami az országa nemzeti törekvései és saját becsvágya között *egyrészt* és két olyan szomszéd hatalom, mint Ausztria és Oroszország léte között *másrészt* fennáll, Couza őszintén munkálkodik Moldva-Oláhország fegyveres, anyagi és pénzügyi erőinek fejlesztésén abból a célból, hogy adott pillanatban segíthessen az osztrák birodalom megdöntésében.⁴⁰⁵ Azt reméli, hogy a jelet Franciaország fogja megadni, az egyetlen hatalom, melynek mindenhatóságába teljes bizalmát helyezte. Megindul, *mihelyt* ezt a Tuillériák részéről kérni fogják tőle, de *előbb nem*. Addig *kívül egy hintapolitikával* igyekszik fenntartani magát, ahogy ezt *belül* eddig is tette. Nem akar gyanút kelteni a Portánál, mivel [a hazáját] a Törökországhoz fűző gyenge s névleges köteléket inkább *védelemnek* tekinti, mely *nélkülözhetetlen* számára, míg északról és nyugatról fenyegető veszély el nem tűnik. A várakozás közben nem akar haszontalanul összeveszni két hatalmas szomszédjával, melyeknek egy franciaországi trónváltás esetén áldozatául eshetne. Emiatt nem hallja meg a Szerbia részéről való kezdeményezéseket sem. *Egyszóval* Couza nagy jövőre *törekszik*, de nyugodtan meg akarja várni a *kedvező* pillanatot, s mindenirányú készülődéseit folytatva eltökélte, hogy *semmit sem siettet* előbb, csak akkor akarja ledobni álarcát, amikor biztosnak hiszi, hogy célját elérheti.”⁴⁰⁶ (Seherthoss kiemelései.)

⁴⁰⁵ Mindez a sors iróniájaként, Klapka 1860 decemberében szerzett benyomásaival is egybecseng. Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 238. o.

⁴⁰⁶ Seherthoss-Klapkának, 1864. aug. 10. Seherthoss elemzéséhez igen hasonló Edouard Thouvenel francia diplomata (1860–63 között Louis Napóleon külügyminisztere, korábban konstantinápolyi nagykövet, Nemeskéri Kiss Miklós sógora) fiának apja hátrahagyott iratai ismeretében kialakított véleménye: „[A két dunai fejedelemség, Moldva és Havaselve] az állandó intrikák fészkei voltak, a jászvásári és bukaresti apró fejedelmi udvarok minden moralitás nélkül lavíroztak Törökország, Ausztria, Oroszország rivális pretenciói közepette, ez utóbbi hatalom túlnyomó befolyást gyakorolt Moldva-Oláhországra.” L. *Thouvenel: Pages de l'histoire du Second Empire*. Paris, 1903. 22–23. o.

Nem kevéssé jelentős az sem, amit Seherthoss a bukaresti politikai légkörről jegyzett fel, mert a bukaresti „előkelőség” tagjai egy idő után, politikai csoportosulásra való tekintet nélkül, egymással versengve tisztelték meg vacsora- és ebédmeghívásaikkal, így e téren is tapasztalatokat szerezhetett. Kogălniceanun, Cuzán, Ion Bălăceanun és Dimitrie Krețulescun kívül találkozott Ion Ghicával,⁴⁰⁷ a Grădișteanu család egyik tagjával, a Lapati testvérekkel s valószínűleg C. A. Rosettivel.⁴⁰⁸ Ám nem vet rá túl jó fényt, hogy a legjobb viszonyba a havasalföldi konzervatív nagybojárok közé tartozó Constantin Cantacuzinóval került, aki egy időben kajmakám (helytartó) volt. Azt viszont feltétlenül a javára írhatjuk, hogy tapintatos viselkedésével sok barátot szerzett a román fővárosban, és minden alkalmat megragadott arra, hogy elősegítse a közeledést a két nép között. Véleménye szerint a román liberális politikusok Erdélynek a Fejedelemségekhez való csatolásában reménykednek, bár érveit udvariasan meghallgatták, s nem vonták kétségbe sem a magyar–román sorsközösség tényét, sem Magyarország intellektuális és katonai fölényét. A konzervatív nagybojárság soraiban pedig sok osztrák- és oroszbarát politikussal találkozott. Megítélése szerint ezen a téren is Cuza foglalta el a legméltányosabb magatartást, s a fejedelem neki is kijelentette, hogy sohasem támogatta az erdélyi román agitációkat.

A helyzetet azonban mindenképpen ellenére sem ítélte reménytelennek. Nagy hibának tartotta viszont, hogy a magyar emigráció nem küldött képviselőt Cuza mellé (nem úgy, mint a lengyelek⁴⁰⁹), aki pedig ezt – teljes joggal – elvárta volna.⁴¹⁰

A román fejedelem még egy meglepetést tartogatott Klapka személyes megbízottja számára. Bár tudták, hogy már elutazásának időpontját is kitűzte, a román hatóságok 1864. augusztus 13-án 48 órán belüli távozásra szólították föl, aminek a gróf, vonakodva bár, de augusztus 16-án eleget is tett. Hosszas nyomozás után pedig kiderítette, hogy a parancsot a fejedelem titkára, Baligot adta, mégpedig Cuza utasítására.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 8.

⁴⁰⁸ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 10. Vö. *Seherr Thosz: Emlékezések*. III. 45. o.

⁴⁰⁹ A lengyel emigránsok képviselője dr. Theophil Glück egyúttal Cuza háziorvosa is volt, személyére és tevékenységére l. *Duzinchevici* 15–19., 23–25., 32., 34., 36., 40., 43., 48–56., 62–68., 70., 72–74., 77., 79–81., 87–89., 90–91., 93–94., 96. o. Vö. *Bossy* 66. o.; *Bobango* 134., 136., 139., 142. o.

⁴¹⁰ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 10. A gondolat nem új, már Ludvigh János javasolta Kossuthnak, s Karacsay(!) tartotta a feladatra legalkalmasabbnak *Kossuth: Irataim*. I. k. 412–413. o. (Ludvigh–Kossuthnak, Brüsszel, 1859. szept. 25.) 1859-ben fölmerült a román nyelvet jól beszélő s a helyszínt ismerő Teleki Sándor bukaresti küldetésének ötlete. Vö. *Teleki Sándor: Emlékezzünk régiekről*. Bukarest, 1973. (*Csetri Elek* bevezető tanulmánya. 38. o.) A megbízást, mely „hivatalos rangra” nem emelkedett, végül is Buda Sándor kapta. Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 632–634. o. és *Tanárky Gyula* Naplója (1849–1866). 180. o. Buda azonban a kezdeti buzgólkodás után belefáradt akcióiba (Buda–Papiu vita, l. *Veress* II. k. 403–418. o.), s ettől kezdve kétes szereplésével inkább ártott, mint használt az ügynek. Bizonyított, hogy 1865-től formálisan fizetett besúgó volt. (Vö. *Dr. Bajzik József: Az „Asbóth-féle” konfidens lista és más abszolutizmus kori besúgók. Magyar Nemzet*, 1979. nov. 28. 9. o.) Nem kizárt, hogy a román hatóságoknak is szolgáltatott adatokat. Ezt látszik alátámasztani, hogy lengyel levéltári adatok alapján Duzinchevici román történész úgy tudja: Buda Cuza ügynöke, s ő adta fel Frigyesyt is, *Duzinchevici* 93. o. Seherthoss pedig úgy értesült Bukarestben, hogy Buda állandó kapcsolatban volt mind Éder osztrák konzullal, mind Mihai Marghiloman bukaresti rendőrfőnökkel. (Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. júl. 7.) Ez utóbbi adatok további megerősítésre szorulnak! L. még *Kovács: A Kossuth-emigráció*. 396. o.)

⁴¹¹ Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 14., aug. 15., aug. 16., és Seherthoss–Klapkának, Konstantinápoly, 1864. aug. 24. Vö. *Seherr Thosz: Emlékezések*. III. 44–45. o. és Baligot–I. Alecsandrinak, 1864. aug. 4/16. B. A. R. 5749. 395–396. fol.

Azt viszont a gróf már nem sejtette, hogy a fejedelem kémelhárítása régóta tudott a készülő szervezkedésről, s a Portától és Ausztrától egyaránt kapott értesüléseket. Egy titkos jelentés nyomán még az egyik angol fegyverszállító hajó nevét is ismerték.⁴¹² Frigyesy elkobzott irataiból egyébként is pontosan tájékozódhattak, még azt is tudták, hogy az olaszországi toborzások Cuza nevében is folytak! Amikor pedig a Fejedelemségekbe tartó, munkásoknak álcázott⁴¹³ (egy forrás szerint mintegy ötezer főnyi⁴¹⁴) lengyel–magyar légió tisztekből álló előőrse Borzyslawsky vezetésével megérkezett (aki Garibaldira hivatkozva még meggondolatlan kijelentésekre is ragadtatta magát a fejedelem előtt), Cuza néhány nappal később parancsot adott valamennyi gyanús idegen (köztük Seherthoss) haladéktalan kiutasítására.⁴¹⁵

Így ért véget Klapka és Seherthoss valamint az olasz kormány 1862–1864-es közös akciója anélkül, hogy valójában elkezdődhetett volna. Paradox módon igazolva az ügynök – megbízójának írt – egyik szentenciáját: „egy jó politika első feltétele a terep jó ismerete. Amennyiben sikerülne... hozzásegítenem Önt hogy felmérje a helyzetet... misszióm, bár eredeti célját nem érte el, jóval fontosabb eredményeket hozna, mint ez a cél maga.”

Az akkori zaklatott politikai légkörben és az emigrációs rivalizálások közepette azonban épp ez a megfontolt, körültekintő és az erőviszonyok helyes felmérésén alapuló távlati stratégia hiányzott Klapka György tábornok koncepciójából és fegyvertárából. Ennek hiányában viszont joggal minősítette a vállalkozást Tanárky Gyula, a Kossuth-emigráció egyik krónikása „elvetélt kísérletnek”.⁴¹⁶

Am a próbálkozások, a Klapka nevéhez fűződő magyar–román megegyezések és egyezkedési kísérletek történetéből, a szereplők viselkedéséből, állásfoglalásaiból s azok változásaiból, módosulásaiból és egyáltalán: az események és folyamatok menetéből néhány óvatos következtetés levonható:

Cuza – akinek személye, intézkedései, gesztusai számtalan vitára adtak alkalmat mind az emigránsok, mind a történészek körében – nem volt, korabeli kifejezéssel élve, „dáko-román”, nem tartozott az 1848-as román reformnemzedék által a román nemzeti

⁴¹² Vö. Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest, 1864. máj. 5. B. A. R. 5749. 367–368. fol. és *Pop, Augustin Z. N.*: Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu. București, 1959. 172. o.

⁴¹³ Vö. *Bossy* 54–55. és 344. o., valamint *Koltay-Kastner* 245. o.; Baligot–I. Alecsandrinak, Bukarest, 1864. máj. 4. (távirat), B. A. R. 5750. 79–80. fol.

⁴¹⁴ Uo. egy nappal később (valószínűleg erős túlzással) már 9000-ról számol be a párizsi ügyvivőnek, B. A. R. 5749. 367–369. fol.

⁴¹⁵ Vö. *Duzinchevici* 93–96. o.; *Koltay-Kastner* 245., 248. o.; Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 8. (a Borzyslawski-ügy); Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 13., aug. 14., aug. 15., aug. 16.; Seherthoss–Klapkának, Konstantinápoly, 1864. aug. 24. (kiutasításátása). Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Seherthoss 1864. aug. 8., 9., 10., 12., 13., 14., 15., 16. és 24-i váltakozó terjedelmű jelentéseit egyetlen levélbe foglalta. Közölte *Bor-si-Kálmán*: Klapka, Cuza. 168–178. o., ill. magyarul *Uő.*: Klapka, Cuza és A. S. 817–834. o. Megjegyezendő, hogy Baligot – I. Alecsandri révén – először gondosan tájékozódott a gróf személyéről. (Baligot–I. Alecsandrinak, Cotroceni, 1864. aug. 4/16. B. A. R. 5749. 395–396. fol.) Seherthoss állításai pedig megegyeznek a Baligot–I. Alecsandri levelezéséből kihámozható adatokkal. Klapka megbízottjának „elkergetéséről” (némi kárörömmel) Csáky Tivadar is beszámol. (Csáky–Komáromynak, Torino, 1864. aug. 17. OL R 296. 11. cs.)

⁴¹⁶ *Tanárky Gyula* Naplói. OL R 195/2. 20. k. 90. fol. (1866. aug. 16-i följegyzés). Szövegösszefüggése: [Kossuth] „Hallotta hogy Genfben valami magyar Comité gazdálkodik saját kezére Csáky és Komáromy auspiciumai alatt – de ezt, valamint Klapka elvetélt kísérleteit is az olasz kormánnyal 1864-ben – csak megvetéssel nézte, úgy hívné, hogy ha még is komoly valami találna készülni az ő neve, és az ő fellépése előtt e celszövényes tukmálások elsepergetnek mint polyva a zivatar előtt...”

törekvések végcéljaként megjelölt, a hajdani Dácia azonnali, feltétel nélküli megteremtését sürgető politikusok sorába, jóllehet ez a lehetőség, mint nemzedékének csaknem minden tagját, őt is foglalkoztatta. Nem volt az, már csak a külső-belső egyensúlypolitikája követelményei és következményei miatt sem. Az sem róható föl számlájára, hogy elfogult, netán ellenséges érzelmeket táplált volna a magyar emigránsok iránt. Berzenczyvel és Klapkával való jó személyes kapcsolatai ezek ellenkezőjét bizonyítják. Néhány ránkmaradt indulatos kijelentését már csak azért sem szabad túlságosan komolyan venni, mert azok kivétel nélkül kényes diplomáciai helyzetben születtek. De személyes érzelmeit mindig „magasabb szempontoknak” rendelte alá, azonosította magát a román államérdekkel, s úgy ítélte meg, hogy a magyar emigráció törekvései – a szervezetlenség, a nemzetközi kapcsolatok elégtelensége s a nagyhatalmi ellenérdekeltség következtében – nem annyira megalapozottak, hogy egy nagy délkelet-európai konfliktus esetén építeni lehessen rájuk. A hatalmi pozíciójának legfőbb támaszát és bizonyos mértékig mintáját jelentő francia diplomáciában szintoly kép élt a magyar tervekről, mint amit maga is tapasztalt.⁴¹⁷ Nem akadályozta a magyar emigráció törekvéseit (feltéve, ha azok nem fenyegették közvetlen hatalmi érdekeit), de nem is támogatta őket minden erejével. Így fenntartotta magának a beavatkozás, a döntés esélyét. Ezenkívül megérezte az úgynevezett dáko-román (nagyromán) eszmékben rejlő lehetőségeket, és nem tartotta kizártnak, hogy egy újabb kedvező külpolitikai konstelláció esetén meg lehet valósítani őket.⁴¹⁸ (Különben is tekintettel kellett lennie a főként havasalföldi radikálisok – I. Brătianu és C. A. Rosetti-csoport – elvárásaira is, akik főleg a Românil című lapjuk hasábjain, a „hegyeken túli” románság gondjait állandóan napirenden tartották, s mindinkább elültették a köztudatban.) De az ehhez megfelelő pillanatot ki akarta várni, és semmiféle eszközzel nem akarta siettetni, míg az eredmény felől egészen biztos nem lehet. A magyar emigráció támogatása már csak ezért sem állt igazán érdekében. Ami pedig a tárgyalások egyik elvi alapját jelentő demokratikus társadalomrendezkedési elképzeléseket illeti, megkockáztatható az a vélekedés, hogy nem foglalkoztatták különösebben, s a külső-belső egyensúlypolitika szabályai szerint is csupán másodrangú kérdésnek tekintette őket.

Áttérve a magyar–román megegyezések és megegyezési kísérletek tanulságaira: a kezdeményezés – Klapka egyéni adottságai folytán – fokozatosan átkerült a tábornok kezébe, aki azonban csak látszólag volt a román diplomácia egyenrangú partnere. Jó fellépése és diplomatikus modora, neve, kapcsolatai s rugalmas magatartása tették „persona toleratá”-vá, valamint az a román nemzedéktársaival egyező képessége, hogy sikerült bizalmat keltenie: nem meggyőzni, inkább megnyerni igyekezett partnereit. Mindenesetre az alkati hasonlóság okán sokkal jobb benyomást keltett Romániában, mint (Seherthossz kivéve) bárki a magyar emigráció tagjai közül, s Cuza többször is

⁴¹⁷ Vö. Kossuth–Klapkának, S. Francesco d’Albaro, 1862. jan. 18. és Kossuth–Vukovits Szávanak, uo. 1862. febr. 15. L. Magyarország története. IV. k. (1849–1918.) Budapest, 1972. 119. o. és Magyarország története (1848–1890). I. k. Budapest, 1979. 686. o. (*Szabad György* szövegei.) III. Napóleon és Cuza diktatórikus, belső ellentéteket keltő s azokat kiegyensúlyozó, a külpolitikájára nagy súlyt helyező személyes irányító módszereinek hasonlóságáról I. Buda–Klapkának (1862), helymegjelölés nélkül OL R 295. 6. d. 22. t. és *Renouvin* 270. o.

⁴¹⁸ L. főként Seherthossz összevezését bukaresti tapasztalatairól.

kifejezte készségét az újabb tárgyalásokra.⁴¹⁹ A személyes rokonszenven kívül – ez talán megengedhető feltételezés – azért is, mert újabb engedményeket remélt tőle.

A magyar emigráció vezetői (még nagy műveltségű, kifejezett történelmi érzéssel bíró tagjait, köztük Kossuthot is beleértve) az ismeretek akkori szintjén és saját történelmi hagyományaikra támaszkodva s nemesi jellegű alkatukra és reflexeikre hagyatkozva nem tudhatták és fogodzó hűján nem is érzékelhették, hogy román partnereik, ennek a valóban nagy nemzedéknek a tagjai, a fejedelemségekbeli társadalomfejlődés és politikai történet következményeként úgy lettek európeerek, úgy sajátították el a nyugat-európai műveltséget, nyelveket, úgy illeszkedtek koruk követelményeihez, hogy közben régebbi beidegződéseiket is megőrizték, átmentették részben konstantinápolyi görög őseik diplomáciai kifinomultságát, kitartását, rátermettségét. Mindez egyfajta kétarcúságot eredményezett, amit nyugat- és közép-európai szemmel (beállítódással) nemigen lehetett követni, s ami félreértésekre, túlzott reményekre, téves következtetésekre adott alkalmat. Kossuthék azt sem tudhatták – s ezt nem is róhatjuk fel nekik –, hogy így, ezzel a balkáni-levantei történelmi örökséggel, mentalitással lépett színre a két dunai fejedelemségben (a leendő Regátban) az a szűk politikai-szellemi elit – Klapka barátai és tárgyaló partnerei –, amely adottságai révén alkalmasnak bizonyult arra, hogy az európai hatalmi viszonyok legapróbb rezdüléseire is érzékenyen reagálva (s immár nem Sztambulra, hanem főként Párizsra figyelve) az 1853-tól kezdődő sorozatos dél-kelet-európai és világkonfliktusokban (krími háború: 1853–56, orosz–török háború: 1877–78, II. Balkáni-háború: 1913, I. világháború: 1916–18) maximálisan érvényesítse népe és nemzete érdekeit, kiméletlenül lecsapjon minden esélyre, lehetőségre. Azt viszont ők is meglepetve, olykor felháborodva tapasztalták, hogy ezek az erények egyszersmind hátrányokkal is járnak: néhány kimagasló képviselőjük (Bălcescu és Kogălniceanu) kivételével e politikusnemzedék tagjai kevésbé voltak tekintettel a Dunatáj népeinek távlati érdekközösségére, előbb-utóbb bekövetkezendő, legalábbis nagyon kívánatos magasabb szintű integrációjára, s emiatt jobbra a hagyományos „egyensúlypolitika” elemeit s az annak révén kínálkozó előnyök egyoldalú kihasználásának készségét örökítették át kései utódaikra.

Ebben a gondolatmenetben Klapka jászvásári és bukaresti szereplése inkább elismerést, mint elmarasztalást érdemel, hiszen ő ösztöneire, egyensúlyérzékére, vállalkozó kedvére és nem utolsósorban előítéletmentességére alapozva, egyedül vette fel velük az egyenlőtlen küzdelemet, és összehasonlíthatatlanul jobb eredményt ért el mint nagynevű kortársai. Bár bevallottan félmegoldásra (félmegegyezésre) törekedett, „Komárom hősből” így lett a magyar–román megbékélés bajnoka, akinek nevét a Cuzával kötött egyezmények is örökre őrizni fogják. Minderre azonban csak individuumként nyílt lehetősége, sajátos karaktere, bonyolult személyiségjegyei folytán.

Annak viszont, hogy Kossuth az integer Magyarország kérdésében tanúsított korábbi hajthatatlansága miatt előbb a román politikai vezetés ellenszenvét és előítéleteit keltette föl, majd a Duna-konföderációs szervezetben lefektetett elvek következetes vállalása nyomán és, főként Klapka intrikái következtében, politikailag fokozatosan diszkreditálódott, majd háttérbe szorult, volt még egy rendkívül sajnálatos

⁴¹⁹ Vö. Seherthoss–Klapkának, Bukarest, 1864. aug. 10.; Kovács: A Kossuth-emigráció. 254. o.; Marcu 323. o.; Bossy 364–365. o.

következménye: a tárgyalásokból, az érdemi döntések hozatalából eleve kirekesztődött az a személyiség, Kossuth, aki egyedül lehetett volna képes hatékonyan képviselni a külpolitikai elképzelések (a történelmi Magyarország fenntartása) és a megvalósítandó polgári-demokratikus államberendezkedés (a virtuális magyar mintaállam) eredetileg szervesen összefüggő, fölöttébb kívánatos és egymástól elválaszthatatlan eszméjét. Ezek kölcsönös összefüggése, interdependenciája viszont a román politikusok számára (részben a fejedelemségekbeli társadalom viszonylag alacsonyabb fejlettségi szintje miatt) nem volt evidencia, s Klapka kezében – mérsékeltebb szellemi színvonalon – átgondolt, vonzó társadalmi program helyett, ez utóbbi egyre inkább taktikai fegyverré s alku tárgyává vált, s valóban másodlagosnak minősült a közjogi kérdések, kétes értékű katonai-stratégiai megfontolások és felületesen előkészített, politikailag rossz időpontban végrehajlott akciók⁴²⁰ fényében. (Nem véletlen, hogy Kossuth – egyetlen eset kivételével – szigorúan elhatárolta magát a megalapozatlan, kalandor jellegű kísérletektől. Különösen áll ez Klapkáké 1863–64-es tevékenységére: „Csak tegyenek, ha tudnak tenni ...csak vigyázva, mert véghetetlen sokat lehet elrontani, ha elhibázzák a dolgot”⁴²¹ – jelentette ki 1864 nyarán Tanárky előtt.) S ami még sajnálatosabb: e fejlemények nagymértékben elterelték a figyelmet a demokratikus társadalomberendezkedés igényéről s az együtt élő két nép rendkívül kívánatos szabad társulásának eszméjéről. A román politikusok ráadásul – tudomásunk szerint – nem is igen ismerték a Kossuth által javasolt demokratikus társadalomberendezkedési alapelveket. Azok többsége pedig, akik (többnyire célzatos beállítással) egyáltalán hallottak róla, előítéletes alapon nem láttak benne egyebet, mint a magyar uralmi törekvések burkolt kifejezését, a magyar „szupremácia” fönntartásának programját, illetve átmentésének kísérletét. A helyzetet az is megnehezítette, hogy a magyar hegemon szándék gyanúját már az 1859-ben kezdett tárgyalásokat megelőzően elültették az erdélyi társadalmi (rendi-etnikai) viszonyokkal s új hazájuk, Havasalföld mostohább körülményeivel egyaránt meghasonlott, azonosulási és egyensúly-zavarokkal küszködő erdélyi származású román tanárok és publicisták.⁴²²

Ilyen körülmények között az erdélyi románság helyzetének megoldatlansága a magyar úr–román paraszt ellentétének és a románság politikai jogfosztottságának dogmájában rögzült, amit ráadásul jó néhány magyar emigráns, mint például Karacsay, modora, stílusa alá is támasztott. Így ez a sematikus toposz vált hivatkozási, nem egy esetben elutasítási alappá, s mindinkább elvonta a figyelmet arról, hogy – valós elemei dacára – végső soron és minden látszat, az egyre fokozódó kölcsönös ellenérzések s előítéletek ellenére, elsősorban mégsem nemzetiségi ellentétekről, még kevésbé nemzeti szembenállásról volt szó, hanem egy alakulóban levő, polgárisuló dunatáji társadalomberendezkedésnek – a nemzetközi helyzet alakulásával, döntően az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc elfojtásával nagy mértékben összefüggő⁴²³ – a

⁴²⁰ Erre Frigyesy tevékenysége különösen jó példa, de Klapka és Seherthoss közös vállalkozása is ide sorolható.

⁴²¹ L. *Tanárky Gyula* Naplója. OL R 195/2. 14. k. 113. fol. Vö. *Kossuth: Irataim*. III. k. 739–740. o.; és *Koltay-Kastner* 249 o. (és 15. lábjegyzet).

⁴²² Az eddigieken kívül l. még *Pulszky* II. k. 296–297. o.

⁴²³ Kossuth 1862. márc. 28-án így írt Helffynek: „tudja Ön, hogy életem öröméhez tartozik annak a tudata hogy fő eszköz leheték a jogegyenlőség elvének rang, faj, nyelv, vallás különbség nélkül, a Magyar alkotmány sarkkövévé letételében 1848-49-ban, úgy hogy a Nemzetiségi Kérdés nem azon elv elfogadása körül (min rég túl

problémáiról és zavarairól. És persze az ezeket tartósítani és szítani igyekvő Monarchia hatalmi érdekeiről s megosztó törekvéseiről. Ráadásul a nemzetiségi kérdés, legalábbis ahogy Közép- és Kelet-Európában fölvetődött, szinte ismeretlen volt Nyugaton,⁴²⁴ ahol a kontinens keleti területeire is ható, lényeges politikai döntések jó részét hozták. Ezért azután kitűnően lehetett érvelni, divatos szóval: manipulálni vele.

Mindennek másik oldalaként a Cuza által létrehozott (sok vonatkozásban az előző, „fanarióta” korszakból öröklött), külpolitikai egyensúlyozásra (hintapolitikára⁴²⁵) alapított, belső ellentétek keltésére s azok kiegyensúlyozására építő hatalmi struktúra a román társadalomfejlődés három tendenciája (havasalföldi „polgári”, erdélyi „értelmiségi”, moldvai „nemesi”) közül a hajlékony, pragmatikus, előítéletmentes, képlékeny ám rendkívül dinamikus havasalföldi és a merev, a magyarországi (hungarus) társadalomfejlődés fonákságaiból eredő frusztrációit, kompenzatív attitűdjét (és magyarellenes előítéleteit) közvetítő erdélyi mentalitás összefonódásának és szervesülésének kedvezett. Ezáltal – még (és már) Cuza korában – háttérbe szorult, majd a későbbi évtizedekben fokozatosan elorvadt a magyar–román párbeszéd és megegyezés távlatai szempontjából legtöbb reményre jogosító moldvai (köz)nemesi szellemiség. A térség geopolitikai érzékenységevel összefüggő európai hatalmpolitikai érdekek miatt egyre nyilvánvalóbb magyar–román külpolitikai ellentétek s az ezeket megnyergelő párt- és klikkharcok belpolitikai taposómalmában így egyre csökkent az esélye annak, hogy a vitatott, szerfölött bonyolult, a két együtt és egymás melletti életre ítélt nép és nemzet⁴²⁶ jövőjét újabb hosszú időszakra meghatározó alapkérdésekben

vagyunk) hanem a körül forog miként kell ezen elvnek a sociális közjogi és adminisztratív institúciók minden ágazataiban azon részleges alkalmazását formulázni, melyet 48-49-ben a reánk kényszerített harc miatt nem formulázhatánk.” L. Kossuth–Helffynek, S. Francesco d’Albaro, 1862. márc. 28. OL R 65. 1. cs. 1. t. L. még *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 73. o.

⁴²⁴ Ezzel kapcsolatban az előző jegyzetben idézett levelében Kossuth ezt írja Helffynek: „Én Ön helyzetében [Helfy az Alleanza c. milánói lap szerkesztője] feladatomból venném: megtisztítani a Nemzetiségi kérdést azon fonákságoktól melyekkel azt az európai journalistica bámulatos ignoranciája körül vette - reducalni azt a valódi elemekre - vindicalni nemzetem becsületét a rágalmak ellen - constatirozni a liberalitást, melyet e kérdésben elvül fel vett...” uo. Nehogy sor kerüljön arra, ami valóban bekövetkezett, az ti. hogy „a nemzeti kérdést... az osztrák cabinet-politika, melynek Magyarország magát horgára akasztá, elmérgesítette. E politikának szükségszerű következménye, hogy végelemzésben a nemzetiségi kérdés a nemzetközi válságok terére jutott; e téren a történelem nagy vágásokban mozog s a paragraphusok kuruzslását, ép úgy, mint a diplomaták udvarias szóváltásait kineveti...” *Kossuth*: Irataim. III. k. 690–691. o.

⁴²⁵ Vö. Szemerének a román politika céljait világosan látó okfejtésével és Cuza magatartásának árnyalt minősítésével „...Kuza a tudtával [1860-ban] odaküldött két hajó fegyvert ő maga lefoglaltatta, s a más három jövetelét a török kormánynál [is] feljelentette... e képpen macchiavellileg hű fennebbi nyilatkozatához: a magyarokkal is tart mert a fegyverszállítást nekik megengedte, az osztrákokkal is tart, mert a küldött fegyvereket elkobozta...” *Szemeré* i. m. II. k. 291–292. o. Fegyverszállítás, ha szórványosan is, később is előfordult. Erre látszik utalni egy 1868 tavaszáról származó sajtótudósítás: „Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy a múlt évben Bakauban lefoglalt magyar fegyverekből még most is osztogattak a nemzetőrségnek” *Hazánk*, 1868. máj. 27.

⁴²⁶ Erről Kossuth – megismételve 1848-as kijelentését – 1862. februárjában így vall: „Ha van két nemzet, mely inkább mint más akármely arra van hivatva hogy egymással a legszorosabb barátságban éljen, bizonyosan a Magyar ‘s a Rouman az; – ‘s e kettő között ismét kétségtelenül a Roumán az, melyet jövődjének minden érdeke arra utal, hogy a Szomszéd Magyar Nemzettel barátságos viszonyban éljen, – mert... maga saját erejével soha sem azon függetlenséget mely után sóvárog el nem érhetné, sem ha a körülmények ingyen jóvoltából elné, fen nem tarthatná... semmi sem bizonyosabb mint hogy Roumania nem lehet szabaddá, ha szomszédjában a Magyar Kor.[ona] területén a szabadság csakugyan elnyomatnékx...” L. Kossuth–Vukovits Szávanak, S. Francesco d’Albaro, 1862. febr. 15. OL R 216. 1. cs. 1. t. Bővebben idézi és interpretálja *Borsi-Kálmán*: Kihívás és eretnokség... 205. o., közölte: *Borsi-Kálmán*: Illúziókergetés. 169–190. o.

folytatódják a polgárosodott magyar köznemesek és a polgárisodott moldvai román bojárok tanácskozása, vagyis az egyenrangú felek kiegyensúlyozott párbeszéde. Végső soron ezért nem nyílt lehetőség arra sem, hogy Kogălniceanu, aki egyúttal a legtöbb megértést is tanúsította a magyar emigráció törekvései iránt, s akit történelmi fölkészültsége is hozzásegített, hogy a közép- és délkelet-európai társadalom- és történelmi fejlődés alternatíváit áttekinthesse – tárgyalóasztalhoz üljön. Így persze az sem derülhetett ki,⁴²⁷ hogy mindkét nagy történelmi személyiség – egymástól függetlenül s más és más körülmények s kényszerek közepette – megsejtette: Erdély nem lehet vita tárgya, viszály forrása e két, minden látszat ellenére egymásra utalt, polgári átalakulása, nemzeté válása legkritikusabb időszakában lévő, ráadásul stratégiaileg, hatalmpolitikailag a kontinens egyik legérzékenyebb térségében (sőt, egyik társadalom- és művelődéstörténeti törésvonala mentén elhelyezkedő) egymással keverten élő nép között. Nem válhatnak e miatt előbb rivalizáló ellenfelekké, majd ádáz, folytonosan egymásra acsarkodó ellenségekké, mert ezáltal még saját belső fejlődésükből adódó lehetőségeiket, társadalomberendezkedésük elengedhetetlen demokratizálását, modernizációját sem hajthatják maradéktalanul végre. Ellenkezőleg, mindenkor ki lesznek szolgáltatva saját – egymásra vetített – feldolgozatlan irracionális indulataiknak, kölcsönösen hamis fölényérzetüknek és végső soron mindkét részről indokolatlan frusztrációiknak, valamint – ebből következően – külső (nagyhatalmi), illetve belső (autokratikus, antidemokratikus) erők és tényezők hideg számításainak. A vita, e baljós „történelmi disputa”, felfüggesztése lehetővé tette volna, hogy az 1780-as években induló magyar és az 1830-as években kezdődő román nemesi vezetésű nemzeti mozgalom közötti mintegy félévszázados fáziseltolódás⁴²⁸ (décálage)

⁴²⁷ Így Kogălniceanu nem tudhatta azt sem, hogy a rendkívül összetett erdélyi társadalomtörténeti, alkotmányos és nemzetiségi problémák megoldása Kossuthot élete végéig foglalkoztatta s egy alkalommal – újabb fontos elméleti lépést téve rendezésük útján – így elmélkedett: „az alkotmánytan nemzetiségi kérdést sem ismer, hanem csak egyenjogúságot faj, nyelv különbség nélkül – s az élet kineveti a doctrinát mert hát a nemzetiségi kérdés még is megvan – s a politica az exigenciák tudománya. Nem lehet felejtenuk, hogy Erdély egy anomáliát képezett Európában 3 nemzetre és 4 vallásra alapított alkotmányával, melyből az oláh, a legszámosabb nemzetileg is, vallásilag is ki volt zárva. Innen aspirációk keletkeztek nálla s nem hiszi magát szabadnak,... ha csak arra avult régi mintára ruhát nem ka o. Ezért... valami oly helyi autonómiának nem volnék ellene, mely nyugtathatna a nélkül, hogy az uniót veszélyeztetné. – A dolog megérdemli a gondolkodást.” Idézi és interpretálja *Szabad Gy.*: Kossuth nemzetiségpolitikai irányadása a kiegyezés után. Klny. Levéltári Közlemények LVIII. évfolyamából, 1987 [89]. 258. o. L. még Kossuth és Erdély ügye. (Bevezetéssel ellátta és az »Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület« javára közléteszi *Hermann Ottó.*) Második kiadás (Kossuth Lajos–Hermann Ottónak, Collegno al Baraccone, 1877. márc. 22.)] Budapest, 1886. 22–59. o. Arról nem is beszélve, hogy társadalom felfogásuk is igen sok hasonló elemet tartalmaz. Kossuth pl. 1848-ban így ír a moldvai és havaselvi állapotokról: „Közép osztály – európai értelemben véve – alig van az oláh fejedelemségekben. A mint a kézműves vagy kereskedő egy kevésse jobb létre vergődik mindjárt bojár lenni kívánkozik... Így történt hogy sem a bizalmatlankodó köznép sem az előjogaikra feltékeny főrangok a forradalomhoz nem csatlakoztak.” *Kossuth Hirlapja*, 1848 július 29., idézi *Erdődy Gábor*: Egykorú megítélés Magyarország helyéről 1848 Európájában. (Kossuth Lajos az 1848-as magyarországi polgári forradalom külpolitikai feltételrendszeréről). Klny. a Magyar Történeti Tanulmányok [Debrecen] XI. kötetéből, Kossuth Lajos Tudomány Egyetem, Debrecen, 1979. 94. o. Kogălniceanu kilenc évvel később, ugyanarról így beszélt a moldvai országgyűlés 1857. nov. 12-i ülésén: „A legnemzetibb, a legerősebb kötelék, az egyetlen, amely megteremtheti az egyensúlyt [ti. a társadalomban] és megszüntetheti az antagonizmust, a középosztály, az, amelyről Sieyès azt mondta, hogy a minden kell hogy legyen egy nemzetben, teljességgel hiányzik, főként Moldvában.” *Kogălniceanu*: Opere. III. Oratorie. I. 1856–1864. Partea I. 1856–1861. (Összeáll. *Diculescu, Vladimir*, a bev.tanulmányt írta *Berindei, Dan.*) București, 1983. 56. o. Vö. *Borsi-Kálmán*: Nemzetfogalom. 27. o. (és 102. jegyzet).

⁴²⁸ Ezt már Szemere is érzékelte, amikor (1860-ban!) így írt: „C'est de cette époque, de 1780 à 1790, que date la renaissance nationale et politique de la Hongrie. Si ce fut la race hongroise qui se mit courageusement à la tête du

megszűnjék, legalábbis mérséklődjék, s hogy a tárgyalópartnereknek ne csupán frazeológiája és érvrendszere, hanem fogalmi bázisa, illetve ennek érzelmi fedezete is közelebb kerüljön egymáshoz.

De ez már egy másik történet; igazán nem Klapkák jószándékán múlt – bár tőlük is függött –, hogy így alakult.

Ebben az összefüggésben is figyelemre méltó, ahogyan Klapka tábornok, „a kompromisszumok embere”, a magyar–román egyezkedések első számú szereplője, 1867 végén hazatérve a kiegyezés utáni Magyarországon elfoglalt új helyzetét – egy román sajtótámadásra válaszolva – az 1860-as években tanúsított magatartásával próbálja összhangzásba hozni: „Annyi mindenesetre igaz – ismeri el a generális – hogy amaz álláspont, melyet én s az egykori száműzöttek most elfoglalunk, homlokegyenest ellenkezik azzal, amelyből 1860-ban indultunk ki.

Amaz időben hazánk állami létének visszaállítása, az országra súlyosodó idegen uralomtól való megszabadulása és ama bűnmerényletek megtorlása volt a cél... Ma a béke Magyarország és Ausztria között ismét helyre van állítva...

De bármiként változott legyen is álláspontom; nézeteim s óhajaim, a mennyiben ezek a köztünk lakó nemzetiségek szabadságát és jogegyenlőségét s a dunai fejedelemségekhez való viszonyunkat illeti, ma is ugyan azok.

Ma éppen úgy, mint akkor, azt hiszem, hogy a románok és magyaroknak más missiójuk is van, mint hogy egymással harcban álljanak, s hogy állami fejlődésüket kölcsönösen akadályozzák. S ma éppen úgy mint akkor, azt hiszem, hogy az államnak az ország integritásával nem ellenkező, jogos nemzetiségi kívánalmakat szintúgy kell teljesítenie, a mint a nemzetiségeknek kötelessége, hogy a rendezett államkormány szükségességének, saját javukra is, magukat alárendeljék...⁴²⁹

mouvement, en luttant pour la constitution de la partie en général, pour sa langue en particulier, c'est assurément un mérite civique... les Roumains, les Slaves, les Croates ne donnèrent signe de leur vitalité nationale que bien plus tard, vers la période de la constitution du pays leur eut fourni aussi, comme aux Hongrois, toute la latitude et tous les moyens nécessaires”! (Ettől az időszaktól, 1780–1790 között veszi kezdetét Magyarország nemzeti és politikai újjászületése. Bizonyosan polgári [állampolgári] érdem, hogy ha a magyar faj [értsd: a magyar köznemesség] bátran a mozgalom élére állt és a haza alkotmányáért harcolt általában és nyelvéért különösen... A Románok, a Szlávok, a Horvátok nemzeti életerejük első jeleit csak jóval később, az 1835–1848 közé eső időszak táján mutatták, jóllehet az ország alkotmánya számukra éppúgy mint a Magyaroknak teljes mozgásteret és minden eszközt biztosított).” *Barthélemy Szemere*: La question hongroise (1848–1860). Paris, 2. kiad. 1860. 42–43. o. Vö. *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Budapest, 1982. 70. o.

⁴²⁹ *Századunk*, 1868. nov. 2. (253. sz., kedd). Az idézet *Klapka* „Felelet a »Romanul« és »Hazánk«-nak.” Pest, nov. 2. c. cikkéből származik. A hazatért egykori emigránsok dilemmáira és helyzetük feloldhatatlan ellentmondásaira Canini már 1868-ban fölhívta a figyelmet: „Mégsem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy ama jó egyetértés, amely néhány év óta a Magyarok és az Ausztriai (osztrák) ház között létezik, nagyon meglepte a világot. Joggal állapítható meg, hogy több évszázad óta Magyarország története a Magyaroknak az Ausztriai ház elleni heroikus harcának és ugyanazon ház javára folytatott erőfeszítéseinek az alternatívája. Ez a bensőséges és szívélyes egyetértés azt látszana elhithetni, hogy a Magyarok csupán azért haragudtak Ausztriára, mert ez nem adta beleegyezését ahhoz, hogy politikai szupremáciát gyakorolhassanak a többi népfaj fölött. Tudjuk, hogy az osztrák birodalom egységét a dualizmus váltotta fel: ez a rendszer (szisztéma) sem lehet hosszú életű. Klapka és a többi, a dualizmushoz csatlakozott hajdani emigráns helyzete fölöttébb kényes. Mit tesznek majd akkor, ha a birodalom többi népe, például a Csehek föllázadnak s ugyanazon jogokat követelik, amelyekkel a magyarok rendelkeznek? mihez kezdenek, ha Szent István hajdani koronájának többi népe törvényes mozgalom keretében, vagy fegyverrel a kezében kérni (követelni) fogja ezt az autonómiát egy föderációban, amelyet ugyanezek az egykor üldözött most viszont mindenható férfiak valaha javasoltak vagy elfogadtak?” *Canini* 180–181. o. Hasonlóan vélekedett egy esztendővel később egy román (havasalföldi) kortárs is: [1867 után] „Magyarország nem volt egyenes (igazságos) a

Ez a helyzetelemzés – különösen a magyar–román megbékélés szükségességének hangoztatása – részben ma is helytálló. Nem feledtetheti el azonban, hogy 1867-ben a külpolitikai függőség intézményes és önkéntes vállalása nem a magyar–román történelmi vitát függesztette föl, hanem – a magyar nemzeti érdekeket egyoldalúan s önző, rövidlátó módon érvényesítve – a közép- kelet-európai térség társadalmi demokratikus átalakításának és kiegyensúlyozottabb, magasabb szintű integrációjának kérdését hagyta függőben, s nemzeteiket, politikai elitjeiket adandó alkalommal ugyanolyan vagy nagyon hasonló önző és távlattalan döntésekre készítette és jogosította föl.

népek iránt és Ausztriával szemben követelte (kérte) a szabadságot, hogy a maga részéről elnyomja a többi nemzetet. A többi náció fölötti dominancia régi állapotához anélkül tért vissza, hogy az igazi és teljes autonómiát elnyerte (kivívta) volna”... *Bolinteanu, Dim.*: Romania roabă La Austro–Maghyari? Bucuresci, 1869. 47. o. Vö. *Szénássy* 120–124. o., valamint *Gergely András–Szász Zoltán*: Kiegyezés után. Budapest, 1978. 22–23. o. és *Gergely A.*: A legújabb történelmi szintézis (*Deák István*: Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben). In: *Uő.*: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Budapest, 1987. 492. o., I. még *Lajtor* 75–79. o., *Szekfői* 381–384. o. és *Gáll Ernő*: A románság és a Dunai-Szövetség eszméje. Korunk, világnézeti és irodalmi havi szemle. Szerkesztette Gaál Gábor. (Vál. és összeállította Tordai Zádor és Tóth Sándor.) Budapest, 1976. 122–129. o. Vö. jelen tanulmány 48. jegyzetével.

Béla Borsi-Kálmán

GYÖRGY KLAPKA, GENEVA AND THE ROUMANIANS, 1847-1868

Summary

The study tries to give a broad outline of the career of a renowned yet insufficiently known character of the 19th century by rearrangement of earlier data and with the use of the outcomes of a research-work of a quarter of a century, and looks for answers to some very important questions. First of all: what personal abilities and main characteristics rose Klapka to be one of the most outstanding generals of the Hungarian War of Independence of 1848-1849, resolute defender of Komárom on the one hand, and how could this talented strategist become the most successful diplomat of the Hungarian-Roumanian negotiations of the fifties and sixties on the other hand. With other words: the study tries to reveal the real personality of Klapka as a human being, hidden so well behind the old clichés of „The Heroe of Komárom” or „The Champion of the Hungarian-Roumanian Reconciliation”

Béla Borsi-Kálmán

GYÖRGY KLAPKA, GENEVE ET LES ROUMAINS 1847-1868

Résumé

Dans notre essai, nous désirions analyser et examiner en grandes lignes la carrière de l'un des personnage célèbres, mais pas suffisamment connus de l'histoire de Hongrie du XIXe siècle. Nous cherchions la réponse à plusieurs questions. Quels faits et traits personnels rendaient-ils capable Klapka de devenir l'un des meilleurs généraux de la guerre d'indépendance hongroise de 1848-1849, de devenir le défenseur audacieux et tacticien de Komárom? D'autre part, comment pouvons-nous expliquer qu'au cours des entretiens entre les Roumains et les Hongrois, aux années 1850 et 1860, Klapka, le stratège peut-être le plus talentueux de la lutte d'autodéfense était également le diplomate le plus efficace de l'époque? Comment est la personnalité qui est derrière les clichés comme „le héros de Komárom”, „le tenant de la réconciliation hungaro-roumaine”? Autrement dit: comment était Klapka, comme individu, individu défini par les événements historiques et socio-historiques? Comment était-il comme „simple mortel”, comme être humain?

Béla Borsi-Kálmán

GYÖRGY KLAPKA, GENÈVE UND DIE RUMÄNEN 1847-1868

Resumee

Diese Studie gibt einen Überblick über den Lebensweg einer der großen Figuren der ungarischen Geschichte des 19. Jahrhunderts und setzt sie mit Hilfe der Umgruppierung der während der fast ein Viertel Jahrhundert dauernden Forschung gesammelten Fakten in neues Licht. In erster Linie sucht diese Studie die Antwort auf die Frage welche persönlichen Fähigkeiten, beziehungsweise Charakterzüge Klapka einerseits zu einem der besten Generäle der 1848/49-er ungarischen Revolution und zum entschlossenen und taktischen Verteidiger von Komárom, andererseits auch zum erfolgreichsten Diplomaten der Zeit während der ungarisch-rumänischen Verhandlungen der 1850-1860-er Jahre gemacht haben. Im Klartext: die Studie versucht zu ermitteln was für eine Persönlichkeit sich hinter den Klischees „der Held von Komárom“ „der Verfechter der ungarisch-rumänischen Versöhnung“ verbirgt, anders gesagt: was für ein Mensch war Klapka, das durch geschichtliche-sozialgeschichtliche Vorgänge bestimmte *Individuum*, und der „gemeine Sterbliche“, also der *Mensch*.

Бела Борши-Кальман

ДЬЁРДЬ КЛАПКА, ЖЕНЕВА И РУМЫНЫ 1847 – 1868 ГГ.

Резюме

В своей статье авторы намеревались охарактеризовать в крупных штрихах биографию одного из видных персонажей венгерской истории XIX века, который до сего времени еще не был достаточно известен читателю. Исторический материал, накопленный в ходе исследований почти в течение четверти века, посредством перегруппировки более старых и более свежих данных пытается представить фигуру Клапки в новом освещении. Исследователи стараются ответить прежде всего на вопрос о том, какие личные качества, индивидуальные черты и способности сделали пригодным Клапку, чтобы он смог стать одним из выдающихся генералов венгерской освободительной борьбы 1848-1849 гг, самоотверженным и тактическим защитником города Комаром. С другой стороны, чем можно объяснить – на основании ретроспективы, – что во время венгеро-румынских согласований 1850-1860 годов Клапка проявил себя как, пожалуй, наиболее талантливый стратег и тактик самообороны и пожалуй, самый успешный дипломат эпохи. Иными словами, авторы хотели узнать, что в действительности кроется за шаблонными выражениями „комаромский герой“ или „чемпион венгеро-румынских переговоров“ и каким был подлинный Клапка, индивидуальная личность, которая была определена историческими и историко-общественными процессами, и каков был Клапка как „простой смертный“, то-есть человек.